Prof. J. Conrad

Politinės ekonomijos vadovėlis

Prof. J. Conrad

Politinės ekonomijos vadovėlis

Autorizuotas vertimas

LIETUVOS UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS

KAUNAS ∴ ∵ ∴ ∵ „Spindulio" B-vės spaustuvė ∴ ∵ ∴ ∵ 1929

Paaiškinimas del vertimo.

Čia patiekiamas „Politinės ekonomijos vadovėlis“ yra keturioliktosios J. Conrado politinės ekonomijos vadovėlio, prof. Hesse pertvarkyto ir papildyto, vertimas. Patsai Conrado vadovėlis yra niekas kita, kaip to paties autoriaus didžiulio „Grundriss der politischen Oekonomie“ pirmosios dalies („Nationaloekonomie“) trumpai suglaustos pagrindinės mintys. Del to vadovėlyje yra visa, kas to paties autoriaus parašyta didžiajame veikale, tik šiek tiek trumpiau ir be smulkmenų. O Conrado „Politinė ekonomija“ dar ir šiandien išsiskiria iš visų kitų „politinių ekonomijų“ savo visapusiškumu ir prieinamumu.

Lietuvių kalbos vertime patiekiamas Conrado politinės ekonomijos vadovėlis nuo originalo tik tiek tesiskiria, kad praleisti autoriaus kiekvienam atskiram straipsniui parodytieji padedamosios literatūros šaltiniai, kuriais lietuvis skaitytojas vis tiek naudotis negalėtų, ir jų vietoje knygos gale yra paduoti patys pagrindiniai veikalai, prieinami ar bent žinotini ir lietuviui. Be to, tais atsitikimais, kur originalas yra pritaikytas tik vokiečiui skaitytojui, paduodu pastabas ir suteikiu papildomų žinių, žinotinų lietuviui skaitytojui. Tuo būdu, manau, bus išvengta ir nereikalingo, o vertime ir neleistino, „lietuvinimo“, ir lietuvis skaitytojas turės jam pritaikytą „Politinės ekonomijos vadovėlį“.

Į lietuvių kalbą išvertė „Lietuvos Ūkio“ redaktorius Dr. M. Ambraziejūtė. Tačiau aš pats visą vertimą prižiūrėjau, tikrinau su originalu, nustačiau terminus ir atitinkamose vietose padariau prierašus, pastabas ar papildymus. Tuo būdu visa atsakomybė už galimas klaidas ar netobulumus krinta ant manęs vieno.

Albinas Rimka.

ĮVADAS.

I. Politinės ekonomijos esmė ir jos uždaviniai.

Žmogaus reikalavimams patenkinti reikalinga darbo ir gėrybių, o darbui dirbti ir gėrybėms įsigyti žmogus naudoja dvasios ir kūno jėgas. Darbą, kurio tikslas reikalavimus tenkinti, pavadinsiu *ūkišku* darbu. Pagrindinė šio darbo mintis yra ta, kad esamomis ir lengviausiomis priemonėmis juo daugiau pasiektų arba tam tikros naudos turėtų. *Ūkis yra planingas gėrybių gaminimas ir vartojimas reikalavimams tenkinti.* Visos tautos darbą savo reikalavimams tenkinti pavadinsim *visuomenės*, arba *tautos, ūkiu.* Jis pasižymi darningu *atskirų ūkių* veikimu. Pačioje ūkio plėtimosi pradžioje reikalavimai tenkinami tik aprėžtame namų ūkyje. Vėliau, atsiradus darbo pasidalinimui ir mainų santykiavimams, pradedama vis daugiau bendradarbiauti, ir visuomenės ūkio savaimingumas pareina nuo šito bendro atskirų ūkių veikimo rūšių ir formų. Tuo būdu atskiras ūkis gamina vis mažiau iš to, ko jis pats reikalingas; didesnė darbo vaisių dalis pereina į didelius fondus visuomenės arba tautos ūkio gėrybių, už kurias kiekvienas gauna iš šitų fondų patenkinti savo reikalavimams jau kitų darbo vaisių. Tuo pačiu laiku didėja ir plotas, kuriame atskiri ūkiai santykiuoja; šiandien šis plotas, išeidamas iš atskirų valstybių sienų, apima visas civilizuotas ir pasauliniam ūky dalyvaujančias šalis.

Mokslas, kuris bando pažinti ūkio gyvenimo reiškinius ir juos jų visumoj suprasti, yra *visuomenės ūkio mokslas, arba politinė ekonomija.* Sekti ūkiškajam bendradarbiavimui, kuris nėra kas kita, kaip daugybės žmogaus darbų padarinys, reikalinga įsigilinti į ekonominių davinių *priežastis bei veiksnius*, nes išorinių įvykių santykiavimą suprasime tik sekdami jų priežastis. Be to, tyrinėjant šias priežastis, yra galima pažinti ekonominį bendradarbiavimą tik tiek, kiek jis liečia materialinių reikalavimų patenkinimą. Dvasinės kultūros klausimai yra tiek įvairūs ir taip susipynę su kitomis mokslo sritimis, kad, juos jungiant su išoriniais gyvenimo reikalavimais, nebūtų galima tiksliau ir aiškiau jų

nušviesti. Tačiau politinė ekonomija seka žmogaus veikimą ne vien kaip išorinį įvykį; ji domisi taip pat priemonės ir tikslo santykiais bei priemonių tinkamumu ir jų tikslumu; be to, jai yra svarbu to ar kito tikslo esmė, šių tikslų tarpusaviai santykiai bei jų kryptis. Tokiu būdu be priežastinio dalykų ištyrimo, yra dar *teleologinis*.

Svarbiausias politinės ekonomijos uždavinys yra apimti visuomenės (tautos) ūkio moksle visas ūkio gyvenimą liečiančių klausimų sritis, ūkiškų reiškinių pagrindus bei pagrindinius jų bruožus, ir suglaustai pateikti ekonomines sąvokas, kuriomis vadovaudamies, mes galime, jungdami daugybę įvairių ir keičiančiųsi įvykių, juos tvarkyti. Šitokio akiračio praplėtimo galime pasiekti tik pagilinę supratimą ir atsipalaidavę nuo atskirų ūkiškų faktų tyrinėjimo. Taigi bendras visuomenės ūkio mokslas tampa *teoretine politine ekonomija*. Tačiau jos objektu visuomet yra tik realūs reiškiniai. Ir protinis darbas, kuris konkretiškų sąlygų nepaiso, vis delto bendriems principams nustatyti galų gale atsižvelgia ūkinio *gyvenimo* sąlygų, kad suprastų jų santykiavimą. Čia išdėstytas bendrasis visuomenės (tautos) ūkio mokslas yra politinės ekonomijos dalis. Tačiau ji nėra *vien tik ekonomija*, kuriai nerūpėtų taip pat ir politinė įtaka bei faktinasis jėgų santykiavimas.

Bendrųjų mokslo dėsnių atskiroms visuomenės (tautos) ūkio sritims taikymas yra specialaus, arba pritaikomojo, *visuomenės*, arba *tautos, ūkio mokslo* uždavinys. Jam rūpi taip pat ūkiškieji viešųjų valdymo bei visuomenės organų uždaviniai; jis domisi tikslais ir ieško priemonių, kuriomis galima būtų, remiantis politiškai ekonominiais patyrimais, jų pasiekti. Del to jis suprantamas ir traktuojamas taip pat, kaip praktiškoji politinė ekonomija arba kaip *ekonominė politika*. Tiesa, šitam aiškinimui, kiek jis liečia *moralinį vertinimą*, daromi priekaištai. Ekonomikos mokslo uždavinys esąs ištirti tik faktus bei priežastis, nes tik tai paaiškina padarinius, kurie būtinam reikalui gali būti įrodomi. Bet tuo paremta taip pat daugybė vertinimų. Tam tikram tikslui pasiekti ekonominių priemonių tikslingumas galima spręsti pasirėmus patyrimo daviniais, o atskirų tikslų santykiavimą pažinti logikos pagalba. Šie *techniški ir logiški vertinimai* tiek pat geri, kaip ir visi kiti patyrimai ir galvojimo įstatymais pagrįsti sprendimai. Tiesa, atsakant į pastaruosius lyginamojo socialinio teisingumo klausimus, labai daug nusveria pasauližvalga bei mo-

ralinis nusistatymas, taip kad moralinis vertinimas niekuomet negalės būti visų vienodai pripažintas.

Visuomenės (tautos) ūkio mokslo dalykų bendriesiems klausimams pritaikinimas ir atskiroms sritims padalinimas šiame vadovėly ne visuomet aiškiai pravedamas. Pirmoje jo dalyje daugiau kalbama apie ekonomiškai politinius klausimus ne tik del to, kad jie, sąryšy su bendru nagrinėjimu, lengviau suprantami, bet ir del to, kad norima esamoji medžiaga maždaug lygiai paskirstyti tarp politinės ekonomijos ir ekonominės politikos.

Prie šių dviejų visuomenės ūkio mokslo dalių priklauso ir *finansų mokslas*, kuris pateikiamas *politinės ekonomijos* arba *ekonominių valstybės mokslų* vardu. Finansų mokslas tiria, kuriuo būdu valstybė gali kuo tiksliausiai įsigyti pinigų, kurių ji reikalinga saviems uždaviniams atlikti, tuo tarpu valdymo organai ir pinigų išleidimas stovi daugiau antroj vietoj. Del greito išsiplėtimo valstybės viduje didelių bendruomenių, kurių uždaviniai naujaisiais laikais be galo padidėjo, finansų mokslas turi apimti ir jųjų biudžetą.

2. Politinės ekonomijos santykiai su kitais jai giminingais mokslais.

Politinei ekonomijai gimininga yra *politika*, taip pat bendruoju *valstybės mokslu* vadinama, kuri apima iš dalies tą pačią sritį. Ji stengiasi pažinti, kas, visuomenės ir teisės formoms besiplečiant, yra bendrai priimtina ir kartojasi.

Politinei ekonomijai labai artima *statistika*, kurios uždavinys yra—masinų apsireiškimų sistematiniu žymėjimu skaitmenimis pažinti socialinius ir ekonominius reiškinius ir ištirti jų veiksnius bei priežastis. Statistika yra glaudžiai susijusi su politine ekonomija, kuriai ji duoda pavaizdžiai sutvarkytos masinių apsireiškimų medžiagos, kadangi šių apsireiškimų konstatavimas skaitmenimis bei aiškus jų sutvarkymas yra statistikos uždavinys. Sustatydama vieną prieš kitą įvairių davinių eiles ir juos sulygindama, st-ka stengiasi susekti priežastinius santykiavimus, kurių atskiri įvykiai visai neparodo, taip pat pažinti dėsningumus bei plėtimosi kryptis. Masiniuose apsireiškimuose taip pat pasireiškia charakteringi reiškinių bruožai, tuo tarpu neesminiai bruožai palieka nepastebėti.

Politinė ekonomija anksčiau buvo laikoma dalimi *kameralinių mokslų*, kurie teikė žinių, reikalaujamų, šalia teisės mokslų,

š feodalinių valdovų finansų valdininkų; nuo to pareina ir jų vardas. Be politinės ekonomijos jiems priklausė ir vad. „policijos" mokslas bei technikos sritys, kaip, pav., žemės ūkio mokslas, miškų mokslas, kalnų bei prekybos mokslas. Naujaisiais laikais ypatingai kreipiama dėmesio *į privatinio ūkio mokslą*, kuris seka atskiro asmens ūkišką darbą, atsižvelgdamas tik į jo numatytą ir gautą pelną ir nekreipdamas dėmesio į kitus veikinius bei bendrą santykiavimą, kaip tai daro politinė ekonomija.

Politinė ekonomija labai glaudžiai rišasi ir su *teisės mokslais*. Visas visuomenės gyvenimas ir bendrasis veikimas glūdi tame, kad būtų sudaryti tamprūs santykiai tarp atskirų žmonių, kad būtų teisių ir pareigų, kurios tvarkytų žmonių elgesį, jų santykius bei turimas gėrybes. Svarbiausios šitų normų yra teisės nuostatai. Vadinas, teisių mokslui rūpi *formalinė socialinio* gyvenimo pusė, šio gyvenimo išorinės, jungiamosios, bendru visuomenės gyvenimu pagrįstos, normos, tuo tarpu politinė ekonomija žiūri pačios esmės, kiek ji liečia reikmenų tenkinimą. Del to abu šie mokslai eina ranka rankon. Ekonomistas negali gerai suprasti ekonominių sąlygų plėtimosi, jei jis nepažįsta teisės, kuri sudaro pagrindą. Taip pat ir juristas turi pažinti davinius, kurie turi būti sutvarkyti teisės normomis, nes be to jis negalėtų nei teisingai teisės aiškinti, nei jos pritaikinti.

Einant Aug. Comte ir Herberto Spencerio pramintais keliais, pastaraisiais laikais atsirado dar naujas visuomenės mokslas— *sociologija*, kuri tyrinėja atskiro žmogaus santykiavimą su visuomene, arba santykius tarp atskiro individo ir visuomenės. Toks mokslinis žmogaus ir jo socialinio gyvenimo sekimas ir visai atskiras visuomenės formų bei socialinių santykių pažinimas yra didelis politinės ekonomijos papildymas. Tačiau pravesti tarp sociologijos ir politinės ekonomijos siena yra sunkoka. Ūkis, visuomenė ir valstybė yra labai glaudžiai vienas su kitu susiję. Nors iš kitos pusės pažiūros į jų uždavinius bei metodus pačiame sociologijos moksle nėra vienodos.

3. Ūkio laipsniai ir sistemos.

Kad vienodais principais ir pavaizdžiai nušviestume reiškinius, tenka ypatingai atsižvelgti ūkio laipsnių bei sistemų. *Ūkio laipsniai* vaizduoja tam tikrą visuomenės ūkio padėtį, ūkio laipsnių teorijos nusako tipišką visuomenės ūkio padėties nuoseklumą, tam tikrą ūkio plėtimosi eigą.

Friedrichas Listas skyrė visuomenės ūkio išsiplėtimo laipsnius sulig nuosvarumu (Vorwiegen): 1. medžioklės, žuvininkystės, 2. žemdirbystės, 3. žemdirbystės ir pramonės, 4. žemdirbystės, pramonės ir prekybos. *Bücheris* skiria sulig gėrybių gamybos ir vartojimo santykiu, žiūrint kelio ilgumo, kurį turi pereiti gėrybės nuo gamintojo ligi vartotojo: 1. uždaras, arba aprėžtas, namų ūkis, 2. miestų ūkis ir 3. visuomenės (tautos) ūkis. *Schmolleris* naujųjų indo-germaniškųjų tautų ūkio išsiplėtimą taip pat paskirsto ekonomiškai bendradarbiaujančių grupių dydžiu ir jų politine organizacija šit kaip: 1. agrarinio nuosavaus ūkio ir paderminio gyvenimo gadynė (maždaug ligi 10 ir 11 šimtmečio), 2. miestų ir miestų sričių ūkio gadynė (nuo 12 ligi 16 šimt.), 3. vidutinių ir vad. teritorinių valstybių gadynė (nuo 16—19 šimt.), 4. didesniųjų tautinių valstybių ir visuomenės ūkio išsiplėtimo gadynė (nuo 16 - 19 šimt.), 5. naujųjų pasaulio valstybių ir pasaulinių ekonominių santykiavimų įsigalėjimo gadynė. *Hildebrandas* skiria visuomenės ūkio išsiplėtimo laipsnius sulig gėrybių apyvartos rūšimis į: 1. natūralinį, 2. pinigų ir 3. kredito ūkį. Nors tarp atskirų periodų negalima išvesti aiškių sienų, ir perėjimai, kaip bendrai visuomenės ūkyje, vyksta pamažu, vis delto, jo nuomone, santykiavimo kryptį nulemiančios ir ją charakterizuojančios daugiausia apyvartos formos.

Ūkio laipsnių teorijoms daromi priekaištai ta prasme, kad ekonominis tautų išsiplėtimas įvairiomis gyvenimo sąlygomis turėjo vykti labai nevienodai. Bent jau negali būti ir kalbos apie visur vienodą ūkio laipsnių istoriško išsiplėtimo eigą. Nors istorinės ūkio laipsnių eilės eiga atmetama, vis delto jie tuo yra naudingi, kad charakterizuoja tam tikrą, kadaise buvusią, visuomenės ūkio padėtį, pateikia tipų, su kuriais galima tikrenybę lyginti ir tuo būdu ją charakterizuoti. Taip pat nėra vienos nuomonės, kuris iš įvairių ūkio laipsnių paskirstymų yra geresnis. Listo paskirstymas bendrai nepripažįstamas. Trejybinis Hildebrando paskirstymas taip pat nėra nieku pagrįstas. Kredito santykiavimai nėra nesuderinami su natūraliniu ir piniginiu ūkininkavimu ir skiriasi tik nuo santykiavimo grynais pinigais. Kredito ūkyje apyvarta grynais pinigais neišstumiama, ir kreditas greičiau yra ypatingų operacijų objektu. Šitos gėrybių apyvartos formos nėra taip charakteringos, kad jos galėtų būti ūkio gadynių pažymėjimu, juo labiau, kad jos viena kitos neišstumia. Daug reikšmingesnis yra paskirstymas, kuris remiasi gėrybių gaminimo bei var-

tojimo santykiu, taip pat ūkiškai susirišusių sričių didumu bei organizacija. Bet ir tai nėra jokia dėsninga ūkinio gyvenimo eiga nei išsiplėtimo laipsniai, o tik tam tikras visuomenės ūkio epochų pažymėjimas.

Ūkio laipsnių, kaip priemonių charakterizuoti tam tikroms ūkio sąlygoms, dar nepakanka. Čia svarbiau yra nustatyti tarp įvairių tipiškų ūkio sąlygų tam tikrą ryšį. Svarbiau ne chronologinis ūkių sąlygų santykiavimas bei išorinis padalinimas, o toks jų suskirstymas, kad būtų išaiškinti ir vienetan suderinti visi esminiai ūkio bruožai. Šitas vienetas bus *ūkio sistema.*

Sombarto nuomone, ūkio formavimąsi nulemia ūkininkaujančio žmogaus nusistatymas, ūkio gyvenimo organizacija bei gėrybių gaminimo technika. Jis skiria nekapitalistines ūkio sistemas ir kapitalizmą. *Nekapitalistinės* ūkio sistemos ūkiškojo nusistatymo atžvilgiu tuo pažymėtinos, kad jose pirmą vietą užima ne pasipelnijimas, bet reikalų tenkinimas, o organizacijos atžvilgiu jos tuo yra pažymėtinos, kad ūkiškųjų subjektų elgesys gana plačiai varžomas konvencionalinių bei teisinių normų. *Kapitalistinio ūkio* pagrindą sudaro *noras pelnyti.* Ūkiškasis kapitalizmo nusistatymas tuo charakteringas, kad galutinis jo tikslas ne reikalų tenkinimas, bet uždarbis, pelnas, kad kiekvienas individuališkai stengiasi kitus nukonkuruoti ir kad visas priemones jis naudoja planingai, žiūri tikslingumo ir sąskaitybos davinių eigos. *Organizacija* savo pagrinduose yra laisva. Teisė bei konvencionališkumas ūkiškųjų subjektų santykius paprastai tvarko tik tiek, kiek jie patys jų nesutvarko sutarčių pagalba. Iniciatyva priklauso atskirų ūkio subjektų. Jų nuožiūrai palikta spręsti apie gėrybių gamybą ir reikalų tenkinimą. Atskiro asmens veikimas specializuotas darbo padalinimu, o gaminama rinkai. Kapitalistinis ūkis yra aristokratinis tuo atžvilgiu, kad didesnė jame veikiančių asmenų dalis darbo sutartimi priklauso mažesnio skaičiaus verslamoninkų, kurių kvalifikacijos vadovauti gamybai priklauso gabumo ir turtingumo.

Remdamasis teoretiniu sistematizavimu, Sombartas sudaro ūkio gadynes, tai yra „laiko periodus, kur pats ūkio gyvenimas pateikia pagrindinius, tam tikros ūkio sistemos priklausančius, bruožus". Ypatingai jis skiria *ankstyvąjį kapitalizmą*, kurio metu atsiranda ūkio sistema, *aukštąjį kapitalizmą*, kurio metu kapitalizmas vienas teviešpatauja, ir *vėlyvąjį kapitalizmą*, kurio metu įsiskverbia jau ir kiti ūkio dėsniai. Dabartinis vėlyvojo kapi-

talizmo periodas turi pereinamų bruožų. Žemiau pasistengsime išdėstyti, kiek kapitalizmo sistema, ypatingai Vokietijoj, del organizacinių priemonių pasikeitė ir kuo ji vadovaujas.

4. Pagrindinės sąvokos.

Žmogus su savo reikalais gyvena išorinės gamtos aplinkumoje. Visa, kas tinka žmogaus reikalams ir ką mes galime bei norime mūsų tikslams naudoti, pavadinsim *gėrybe*. Daiktą, kurio mažai tėra, kuris kam nors kitam priklauso ir kurį galime įsigyti tik ką nors duodami, pavadinsim *ūkio gėrybe*, priešingai *laisvajai gėrybei*, kurios yra perteklių ir kuri niekam atskirai nepriklauso, k. a. oras, vanduo, kultūros pradžioje žemė, kuri vėliau, sumažėjus jos atsargai, tampa ūkio gėrybe ir nuosavybe, su išimtinomis valdymo teisėmis. Ūkio gėrybės visų pirma yra daiktai, bet taip pat daiktinio pobūdžio neturinčios *nematerialinės gėrybinės teisės*, k. a. patentai, naudojimo pavyzdžiai ir t. t., kurie, tarnaudami reikalavimams tenkinti, turi tam tikrų išimtinų uždavinių, o tuo pačiu teikia ir ypatingos naudos. Pagaliau, ūkio gėrybėms priklauso ir atskiri asmens patarnavimai. Tiesioginai reikalavimus tenkinančius daiktus vadinsim *vartojamomis gėrybėmis*, o tuos, kurie naudojami naujoms gėrybėms gaminti, vadinsim *gaminamomis gėrybėmis*.

Žmogui reikalingos gėrybės svarbumą sudaro jos *vertė*. Gėrybės vertė gali pasireikšti tik palyginus ją su kitomis gėrybėmis (k. a. šilima, aukštis ir t. t.). Vertėj nėra nieko absoliutaus, ir daiktas jos įgauna tik žmogui jį įvertinus. *Vertė yra tik sprendimas apie kurio nors daikto tinkamumą ūkio reikalams naudoti.*

Kiek ta ar kita gėrybė yra tinkama naudoti ūkio reikalams, vadinas, tiesioginai tenkinti mūsų reikalavimus, sprendžiama iš jos *vartojamosios vertės*. O kiek ta ar kita gėrybė yra tinkama priemonė kitoms gėrybėms įsigyti — sprendžiama iš jos *mainomosios vertės*. Mainomosios vertės pagrindą visuomet sudaro vartojamoji vertė. Mainų santykiavimas yra tik tam, kad gėrybės patektų jų vartotojams. Vertė yra visuomet tik sprendimas, ar ta ar kita gėrybė tinka reikalams tenkinti; ar tas tenkinimas eina tiesioginai ar netiesioginai — dalyko esmės nekeičia.

Mainomosios gėrybės vertė, t. y. už tą ar kitą daiktą gautas atlyginimas, yra *kaina*. Pinigų ir kredito ūkyje vertės mastu

yra visų pripažinta mainų ir mokėjimo priemonė — *pinigai.* Del to mainomųjų gėrybių vertė visuomet reiškiama pinigais. Kaina ir vertė didžiuliam visuomenės ūkio santykiavime, bendrai paėmus, sutampa, tuo tarpu atskirais privatinio ūkio santykiavimų atsitikimais toks sutapimas retai pasitaiko.

Žodžiu *turtas* vadiname sumą ūkio gėrybių, kurias valdo tas ar kitas fizinis ar juridinis asmuo. Čia įeina ne tik daiktinės gėrybės, bet ir nematerialinės gėrybinės teisės. Visos tautos valdomų gėrybių sumą pavadinsim *tautos turtu.* Kiekvienai tautai priklauso daugybė gėrybių, kurios visai nevertinamos, bet kurios vis delto turi didelės reikšmės visuomenės ūkiui, pav., natūraliniai, vandens keliai, uostai ir t. t. Iš kitos pusės, šalies viduje atsiranda privatiškai ekonominių vertės padidėjimų, kurie visuomenės ūkio atžvilgiu yra tik vertės pakitėjimas, del to visuomenės gerovės nepaliečia, pav., vertybinių popierių kurso pakilimas, žemės pabrangimas ir t. t.

PIRMOJI DALIS.

Visuomenės ūkio pagrindai.

Pirmasis skyrius.

I. Socialinė santvarka.

5. Visuomenės ūkio organizacija.

Bendras žmonių darbas bendriems tikslams pasiekti tik tada tegalimas, jei kiekvienas atskiras asmuo privalo atitinkamai elgtis. Toks bendradarbiavimas nustatomas taisyklėmis, kurios vadinamos, kiek jos liečia išorinį legalumą, *išorinėmis taisyklėmis*. Išorinėse taisyklėse reikia skirti teisinius ir sutartinius (konvencionalinius) nuostatus. Papročiai ir įpročiai tokios privalomos galios, kaip teisės nuostatai, neturi. Jų galima ir nesilaikyti, ir tik visuomenės nuomonės spaudimas verčia juos pildyti. Bet šito spaudimo dažniausiai nepakanka, ir priešgina dažnai turi būti verčiamas jų prisilaikyti. Del to sutartiniai nuostatai, visuomenei progresuojant, nustoja vis daugiau reikšmės ir tik papildo teisės nuostatus, kurie jau tiesiog verčia atskirus asmenis nusilenkti visuomenės valiai.

Visuomenės ūkio organizacija mes vadiname visumą tų pagrindinių dėsnių, kuriais vadovaujasi savaimingas visuomenės ūkio bendradarbiavimas. Kadangi ūkio gyvenimas yra ne kas kita, kaip planingas gėrybių gaminimas bei jų vartojimas reikalavimams tenkinti, tad šie teisės nuostatai apima taip pat gėrybių dalinimą bei jų vartojimą.

Ekonominio ir visuomeninio gyvenimo organizaciją gali tvarkyti du vienas antram priešingu samprotavimu, kurie yra atsakymu į klausimą apie atskiro asmens ir visuomenės santykius: ar atskiras žmogus yra viso pradžia ir pabaiga ir jo įkurtieji visuomeniniai įtaisymai yra tik priemonės jo tikslams siekti? Arba: ar visuomenė stovi aukščiau atskiro žmogaus, kuris privalo jai tarnauti? Tai yra individualinio principo ir socialinio samprotavimo priešingumai.

Individualizmo sistemoj ekonominio gyvenimo akstinas yra *egoizmas,* ir jis remiasi dviem pagrindinėmis teisės normomis: *privatine nuosavybe* ir *sutarčių laisve.* Individualistinė ūkio santvarka paveda gėrybių gaminimą ir reikalavimų tenkinimą laisvai atskiro asmens nuožiūrai. Gamintojas rūpinasi vartotoju todel, kad ir jis iš to pelni. Ūkiškas veikimas skatinamas noro uždirbti. Prie išplėsto darbo padalinimo kiekvienas veikia visai atskirai ir tik mainų santykiavime jų darbo vaisiai vėl susitinka. Laisvoj konkurencijoj gamintojas ir vartotojas stovi vienas prieš kitą, ir abiejose pusėse konkuruoja atskiri ūkiai, stengdamiesi kiek galint brangiau parduoti, — nors vis delto ir prekes parduoti, — ir kiek galint pigiau nusipirkti, — nors tuo pačiu ir nepasilikti neapsirūpinus.

Šitai individualizmo sistemai yra visai priešinga ekonominių santykiavimų santvarka, kuri sudaroma pačios valstybės nuostatais. Valdžia neduoda atskiram asmeniui ekonominio gyvenimo tvarkyti, kaip jam patiktų, bet *arba* darbo padalinimą ir rinkos santykiavima iš *centro tvarko, arba* kiek aprėžia gėrybių gamybos ir santykiavimo laisvę. Tokio bendro varžymo mastas ir formos būna įvairios.

Valstybės tvarkomo ūkio forma yra *planingas ūkis.* Jo esmė yra ta, kad savarankiški ūkinių savivaldybių organai visuomenės ūkiui vadovauja ir jį kontroliuoja, kad gamybos priemonių privatinė nuosavybė nenaikinama, ir tik savininkui atimama teisė savavalingai valdyti gamybos priemones ir vadovauti gamybai, t. y. šioje srityje panaikinama sutarčių laisvės teisė.

Visai priešinga yra *socializmo* sistema, kurios esminis pažymys yra privatinės gamybos priemonių nuosavybės panaikinimas. Panaikinus privatinę gėrybių gamybą, asmens nauda, kaip varomoji ūkinio darbo jėga, išnyksta, ir tuomet, jei prie darbo neskatina badas, turi būti verčiama dirbti. Svarbiausia yra tai, kad kiekvienas dirba visuomenei, o ne atskiriems asmenims; „žmogaus išnaudoti kitas žmogus" nebegali. Ir kai prie socialistinės ūkio santvarkos panaikinama tik privatinė gaminamųjų gėrybių nuosavybė, tai *komunistinėj* valstybėj yra bendros ir vartojamosios gėrybės.

Šių dienų ūkio santvarka paremta individualizmu. Vis delto daugelyje atvejų konkurencijos *laisvė* yra *suvaržyta.* Viso to *priežastys,* iš vienos pusės, yra *visuomenės interesų saugojimas,*

iš kitos — *silpnesniųjų visuomenės narių apsauga.* Ypatingai del šios antrosios priežasties visuomenės ūkyje yra įvesta daug priemonių, kurios vadinamos *socialine politika.*

Tokio kišimosi reikalas atsirado ypač karo metu. Priemonės dalinai buvo įtakingos, nors ūkio pagrindo jos nėra nei pakeitusios nei keisti maniusios. Kiek tai liečia gėrybių gamybos tvarkymą, tad ją veikė privatinio ūkio pasipelnymo samprotavimai. Čia nebuvo ir vad. planingojo ūkio sistemos, kadangi įvairios viena po kitos gyvendinamos priemonės nėra vienodos ir apima tik vieną visuomenės ūkio dalį.

Laisvoji konkurencija varžoma ne tik valstybinėmis priemonėmis. Ūkiui besiplečiant, ją varžo ir *sutartys* tarp atskirų ūkių, kurie jungiasi į *sąjungas* ir atskiras grupes. Pastaruoju laiku ši tendencija ypač charakteringa. Verslamonių jungimasis į *sindikatus* (*karteles*), dar ankštesnis vienijimasis į *koncernus, darbdavių* bei *darbininkų* organizacijos — vis labiau varžo konkurencijos laisvę, o dalinai ją visai naikina. Šiais laikais atskiras asmuo tik labai retai yra pats sau; jis yra nariu didesnių ir mažesnių grupių, kurios tvarko konkurenciją tarp savo narių, kad juo griežčiau galėtų būti vedama išorinė kova tarp atskirų grupių.

Čia ne vieta plačiai aiškinti, kuris visuomeninės ūkio santvarkos dėsnis yra tikslingesnis. Trejetas dalykų vis delto reikia pabrėžti. Bendrai visiems privalomo atsakymo į klausimą — individualizmas ar socialiniai samprotavimai — negali būti del to, kad toks ar kitoks elgesys pareina nuo mūsų *pasaulėžiūros,* del to privalomas išrodinėjimas atpuola. Be to, nei vienas nei kitas dėsnis negali būti pilnai įgyvendytas. *Visas visuomenės gyvenimas yra abiejų dėsnių įgyvendymas.* Ekonominio egoizmo esmė yra nuolatos veikiama kultūros, o socialiniai samprotavimai įgauna naujo turinio, besiplečiant visuomenei ir jos atskiroms dalims. Toliau reikia skirti socialinio dėsnio taikymą *visuomenės ir ūkio* srityje. Didelių visumos uždavinių negalima išspręsti be atskiro asmens paaukojimų ar jo paklusnumo. Tuo tarpu ūkio srityje ligi šiolei svarbiausiu akstinu visuomet buvo pelno samprotavimai. Karo metu ūkininkavimas parodė, kad kasdienio gyvenimo ūkio darbų bei vartojimo smulkmenose priversti atskirą žmogų kiek ilgesnį laiką, nekalbant jau apie amžinumą, pasiduoti visumai nėra galima. Kol ūkiškojo žmogaus nusistatymas paliks individualistinis, ūkio santvarka taip pat gali būti tik individualistinė.

6. Turtų valdymas ir nuosavybė.

Turtų valdymas ir *nuosavybė* yra dvi atskiros sąvokos. Turtų valdymas yra dalykų padėtis, o nuosavybė — teisė. Vokiečių civilinės teises BGB 854 § nuostatais, kokio nors daikto valdymas prasideda tą daiktą įgijus. Klausimas, kuo būdu ar vardu kas nors kokį daiktą ima valdyti, valdomajam daiktui reikšmės neturi. Tuo tarpu nuosavybė yra teisinis ūkio gėrybių tam ar kitam asmeniui priklausymas. Vis delto ši valdymo galia dažnai būna daugiau ar mažiau aprėžiama papročiu ar įstatymu. Taip, Vokiečiu civilinės BGB 903 § sako: „to ar kito daikto valdytojas gali, *kiek nesipriešina įstatymas arba trečiųjų asmenų teisės*[1]), elgtis su daiktu savo nuožiūra ir kitiems neduot į tai kištis". Čia turima galvoje tik materialinio daikto nuosavybė, vadinas, išimtina savininko teisė, tik jo vieno teisė valdyti. Šitos teisės į daiktą analogiją sudaro nematerialinių gėrybių išimtinos teisės, pav., teisė naudoti mineralus, teisė išimtinai elgtis su tuo ar kitu išradimu, naudotis tuo ar kitu patentu, daryti tam tikrus daiktus ir t. t. Šitos *nematerialinės gėrybių teisės* turi ūkio gyvenime didelės reikšmės ir ekonomiškai yra lygios pačiai nuosavybei. Nuosavybės papildymas yra *paveldėjimo teisė*, t. y. teisė valdyti turtą kam nors numirus.

Nuosavybės forma gali būti įvairi. Pirmiausia reikia skirti *bendrinę nuosavybę*, pav., senovės germanų bendruomenė, kurios visi nariai be išimties turėjo teisės naudotis ganyklomis, miškais ir t. t.[2]), ir *privatinę nuosavybę*, kuri priklauso fiziniam ar juridiniam asmeniui. Bendros nuosavybės naudojimo būdams turi, be to, nulemiančios reikšmės dar ir tai, ar ji panašiai naudojama, kaip privatinė nuosavybė, pav., geležinkeliai, šviesos įstaigos ir t. t., vadinas, ar norima tuo uždirbti, ar turima galvoje tik visuomenės gerovė, nekreipiant dėmesio į pelną, pav., gatvės, aikštės, bažnyčios iš t. t. Pirmuoju atveju turima galvoje *atskirinė nuosavybė*, antruoju *bendrinė nuosavybė*.

---

[1]) Lietuvoj veikiančios Rusų civilinės teisės (X tomo) atitinkami straipsniai (423—425) tokio aprėžimo neturi. Bet konstitucijos 21 § leidžia, „viešajam reikalui esant", nusavint nuosavybę, o 88 § nustato, kad „visose ūkio srityse" piliečio laisvė ar teisės „tegali būti suvaržytos įstatymo keliu, esant viešajam reikalui". A. R.

[2]) Lietuvoj tokios bendrinės nuosavybės pavyzdžių turime vad. benprosiose ganyklose ir kt., o jos liekanų ir servitutuose. A. R.

Nuosavybė grindžiama įvairiais būdais. *Pagrindimas*, kuris remiamas vad. *prigimties teise*, kreipia ypatingo dėmesio *į žmogaus prigimtį*, ir nuosavybę laiko būtina priemone žmogaus darbui skatinti ar asmens savarankiškumui palaikyti. Kitos teorijos mėgina nuosavybę pagrįsti jos atsiradimu, kuris įvyksta tą ar kitą daiktą paėmus — *okupavus, padarius* ar *sutaupius*. Vėl vadinamosios *legalistinės teorijos* taria nuosavybė esanti įkurta visuomenės tikslingumo sumetimais, — kad palaikytų vidaus tvarką.

Nuosavybę aiškinti vien tik daikto pasisavinimu arba jo uždirbimu negalima. Taip susidaro atskiri konkretūs nuosavybės santykiai, bet jei tuo būdu būtų atsiradusi pati nuosavybė, tai ji būtų turėjusi būti anksčiau, kaip pati visuomenė. Taip pat negalima visa ko aiškinti ir žmogaus prigimtimi. Kaip galėjo toks ar kitoks nuosavybės teisės turinys ir jos pasikeitimai atsirasti iš žmogaus prigimties savaimingumo? Nuosavybė yra pagrindinė išorinio sutvarkymo norma, kuria paremtas visas žmonių bendradarbiavimas, ir kurios pagalba tam tikra linija vedamas žmogaus elgesys. Nuosavybė nėra gamtos reiškinys, bet visuomeninis aktas; ji keičia savo turinį ir formą sulig tuo, kaip keičiasi ekonominiai bei visuomeniniai santykiai ir pažiūros. Nuolatiniu žmonijos istorijoj yra tai, kad gėrybių padalinime yra griežta tvarka, ir kad be panašaus nuosavybės teisių sutvarkymo negalėtų laikytis nei visuomenė, nei valstybė. Bet, iš kitos pusės, istorija taip pat rodo, kad tam tikras tvarkymas, būtent, privatinė nuosavybė, pasirodė esanti pagrindinė ekonominio progreso sąlyga, nors, bendrai paėmus, į nuosavybės teisę negalima žiūrėti, kaip į kokią negyvą, nekitėjančią instituciją: ji nuolatos keitėsi, sekdama ekonominį ir dvasinį tautų plėtimąsi. Turėti nuosavybės skatina asmens siekimas laisvai plėstis, būti ekonomiškai savarankiškam, rūpestis laiduoti sau ir savo šeimynai ateities gyvenimą. Uždarbis yra akstinas nuosavybei įgyti ir ją didinti.

Prie žemo visuomenės ūkio laipsnio, rodos, daugiau buvo bendrinės nuosavybės. Juo atskiri asmens daugiau vienas nuo kito skiriasi savo sugebėjimu dirbti, gyvenimo supratimu ir t. t., — juo daugiau reikalingas privatinės nuosavybės didėjimas, kad skatintų įtempti visas pajėgas ir visiškai išnaudoti gamybos priemones. Pati nuosavybė čia paliečia jau naujas sritis (dvasinė nuosavybė). Iš kitos pusės, visuomenės gerovei ir asmens interesams vis daugiau besiskiriant, kad apsaugotų visuomenę, reikalinga nuosavybės teisę vis daugiau aprėžti (valstybės ir komu-

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO BIBLIOTEKA Inv. Nr. A-5358.2

nų įmonių nusavinimą tvarko Vokiečių konstitucijos 156 str.[1]); policijos nuostatai tvarko miško nuosavybę, kasyklas, geležinkelius bei fabrikus; darbininkus saugo saugojamieji įstatymai ir t. t.). Karo metu šitoks įsikišimas buvo ypatingai dažnai praktikuojamas. — Taip, Romos teisė, taip pat vadinamoji laisvosios prekybos mokykla (Freihandelschule) siekia, kad savininkas turėtų absoliutinių nuosavybės teisių. Žinoma, pilnai to niekuomet nepasiekta. Naujaisiais laikais nuosavybė suprantama ne grynai individualistiškai, bet ir sociališkai, taip kad privatinės nuosavybės teisė aprėžiama visuomenės naudai, ir kiekvienas nuosavybės teisių turėtojas gauna atlikti tam tikrų pareigų ir visuomenei (ž. 903, 226, 228, 904 §§ iš Vokiečių civilinės teisės). Ne tik draudžiamas nuosavybės išnaudojimas, del kurio gali nukentėti kitų reikalai, bet taip pat reikalaujamas ir tam tikras valdymo galios išnaudojimas. Apie tai kalba ypatingai naujosios Vokiečių konstitucijos 153 str., kuris sako, kad nuosavybė uždeda pareigų ir ja naudojimasis tuo pačiu turi būti ir patarnavimas visuomenės gerovei.[2])

7. Ūkiškas santykiavimas.

Privatinės nuosavybės teisė reikalinga nuosavybės perėjimus tvarkančių normų. Kiekvienas bendradarbiavimas reikalavimams tenkinti remiasi tuo, kad už tas gėrybes, kurias pagamina savasis ūkis ir kurių jis nėra reikalingas, įgyjamos tokios, kurių jis yra reikalingas, bet kurių jis pats negali pasigaminti.

Pirmoji sutarties forma, kuria galima įsigyti reikalingų gėrybių, yra *mainai.* Tik atsiradus mainams galima iš viso ir apie visuomenės ūkį kalbėti. Mainai — tai darbo padalinimo pagrindas, ir jiedu visuomet eina ranka rankon. Mainų būta jau labai senai. Tik iš karto mainomasi ne gyvenimo reikmenimis, o prabangos dalykais. Ir tik vėliau pradedama mainytis ir daiktais, be kurių neapsieinama kasdieniniame gyvenime. Be to, mainomasi ne tik gatavomis prekėmis, bet ir žaliava bei pusiau apdirbta medžiaga. Išsiplėtus visuomenės ūkiui ir daugiau pasidalinus darbu, taip pat padidėjus gyvenimo reikalavimams, kiekvienas daiktas vis labiau kitėja, kol, pagaliau, galima jį naudoti. Del to jis turi pereiti daugelį rankų, kol patenka vartotojui. To-

[1]) Žiūr. Lietuvos konstitucijos 21, 88 ir 90 §§. A. R.

[2]) Šių pareigų uždeda ir Lietuvos teisės dėsniai. A. R.

kiu būdu mainai yra ne tik visos ekonominių veikinių eilės galas, bet ir jungiamoji gamybos proceso dalis.

Mainų santykiavimuose paprastai abidvi šalys turi pelnyti, arba bent pelnui tikėti, — kitaip mainų ir nebūtų. Čia nulemia samprotavimas, kurios naudos nustojama nuo vienos gėrybės atsisakant, ir kurios naudos gaunama kitą gėrybę įsigyjant. Paplitusi nuomonė, būsią vienos šalies nauda paremta kitos šalies skriauda, yra klaidinga. Iš tikrųjų, pastovios yra tik mainų sąlygos, kuriomis abi šalys naudojasi. Esamieji savajam ūky gaminių pertekliai paties reikalavimams patenkinti turi mažiau svarbos, kaip daiktai, kurių trūksta. Tas pats kartojasi ir tarptautinėje prekyboje. Kiekviena šalis atiduoda prekes, kurias ji pigiau gamina, kaip kitos šalys, ir kurių ji daugiau turi negu jai reikalinga. Už tai ji gauna tų prekių, kurios kitose klimato ir dirvos sąlygose lengviau ir apsčiau gaminamos ir kurių tose šalyse esama daugiau, kaip joms pačioms reikalinga. Tokiu būdu merkantelistinė pažiūra, kad šalis gali praturtėti tik savo kaimyno lėšomis, nėra teisinga.

Natūralinių mainų metu ūkio santykiavimas dar buvo gana siauras. Tuomet galima buvo tik tada mainyti, kai atsirasdavo keli ūkiai, kurie gaminamas gėrybes galėdavo sunaudoti geriau, kaip savąsias. Toks reikalo ir pertekliaus suderinimas yra lengvesnis, kai kuri nors mainomoji gėrybė gali būti kiekvieno ir visuomet vartojama, lengvai atsargon padedama ir del to ateities reikalams atidedama. Taip pat ir plotas: juo jis mažiau varžo mainus, juo lengviau bent vieną gėrybę galima pristatyti. Tokiu būdu mainuose juo daugiau ieškomos tos gėrybės, kurios visur ir visuomet yra vartotinos, kurias galima atsargon padėti ir lengvai perleisti kitiems; ir į pirmąją vietą prasimuša ta gėrybė, kuri turi visas čia minėtas savybes drauge. Jei gėrybę galima norimai skaidyti, tai jos tinkamumas dar bus didesnis; ir juo ji dažniau mainuose bus vartojama, juo geriau tiks būti vertės mastu, kuriuo matuojamas kitų gėrybių tinkamumas mainams ir tuo būdu nustatoma jų mainomoji vertė. Del to gėrybių santykiavimas reikalingas *visų pripažintos mainomosios priemonės*. Iš gyvenimo reikalo kilusio papratimo vėliau atsiranda papročiai, kurie suvisuomeninami, ir, pagaliau, atsiranda teisė, kuri nustato, jog kiekvienas, mainydamas savo gėrybes, turi šia priemone atsiskaityti. Tokiu būdu visuotinė mainų priemonė tampa *įstatymo nustatyta mokėjimo priemone — pinigais*. Mai-

nų vietą užima *pirkimas*. Mainų reikalas čia jau skaldomas du pirkimo veikiniu. Tuo tarpu, kai mainuose nusveria samprotavimas, kokios naudos gali duoti mainomosios gėrybės įsigijimas, tai perkant visa nusveria naudingumas, kurio teikia ne daikto turėjimas, bet pinigų davimas kitoms gėrybėms įsigyti. Pinigai yra priemonė pirkimo keliu gauti gėrybių iš bendrosios visuomenės ir viso pasaulio gamybos, sulig tomis gėrybėmis, kuriomis kiekvienas už pinigus prie bendrosios gėrybių atsargos prisideda.

Be daiktų, sutartys liečia ir įvairių rūšių prievoles. Kiekvienas, pasižadėdamas *tarnybos sutartimi* tą ar kitą darbą atlikti, turi teisės elgtis su savo *darbo pajėga* kaip tinkamas. Tačiau jis gali vietoj paties darbo kitam perleisti tik to darbo vaisius. Šitam atsitikime bus jau atlikto *darbo sutartis* (Werkvertrag).

Ūkio gyvenime ypatingos svarbos turi klausimas, kiek yra laisvas *sutarčių sudaryme* atskiras asmuo. Čia galima pastebėti tam tikrą plėtimosi eigą, kuri atatinka nuosavybės teisės kitėjimus. Nelaisvės ir baudžiavos priklausomybės vietą, darant savojo darbo sutartis, užėmė asmeninė laisvė. Bet kaip nuosavybė šiais laikais, priešingai senesniems laikams, nėra grynai individualinio pobūdžio, ir ją veikia visuomenė, tai taip pat varžo visuomenė ir sutarčių teisę. Vokietijos konstitucijos 152 str. sako, kad ūkio santykiavimo sutarčių laisvė turi taikintis įstatymų nuostatams. Sienos, kuriose ekonominė asmens laisvė turi būti apsaugota, nustatoma 151 st., kur pasakyta, kad ekonominio gyvenimo santvarka turi atitikti teisingumo dėsnius ir visiems sudaryti žmoniškas gyvenimo sąlygas.[1])

8. Konkurencija.

Mainų santykiavimuose atsiranda atskirų partijų priešingumų del to, kad kiekviena iš jų stengiasi kiek galint daugiau pelnyti. Laisvosios daugelio rungtynės mainų santykiavime, kaip bendrai ūkio darbe, trukdo besirungiančioms partijoms, *esant*

---

[1]) Lietuvos konstitucija taip įsakmiai suredaguotų straipsnių neturi. Bet vis delto 97 § kalba apie žmogaus darbo pajėgų saugojimą ir globojimą įstatymais. 98 § pabrėžia, kad „tam tikrais įstatymais saugojama ir palaikoma šeimos sveikata ir socialė gerovė". O 88 § sako: „Visose ūkio srityse kiekvienam piliečiui laiduojama darbo ir iniciatyvos laisvė. Ši laisvė tegali būti suvaržyta įstatymo keliu, esant viešajam reikalui.

Ūkio gyvenimas yra taip tvarkomas, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo".

A. R.

vienodai galingoms, per didelį vienos kurios šalies prasikišimą ir veikia pelno išlyginimo kryptimi. *Laisvoji konkurencija,* versdama įtempti visas jėgas ir naudoti geriausius metodus, kad išnaudotų visus sąlygų patogumus, tuo pačiu kelia gėrybių gamybą. Kiekvienas perka tenai, kur prekės pigiausiai siūlomos. Tuo būdu piginamas vartojimas ir skatinamas turtų kaupimas. Del to ir senesnioji politinė ekonomija palaikydavo konkurencijos laisvę.

Vis delto neaprėžtos rungtynės teikia ne vien naudos. Prigimtų žmogaus palinkimų skirtumai, ūkinio gyvenimo kliūtys, plotų tolumas, turtas ir neturtas, vis didėjantis visuomenės ūkio santykių įvairumas — visa tai sudaro sąlygas, kad tikrai laisvos konkurencijos niekuomet nebūna, — net jei valstybės ar visuomenės įstaigos josios netrukdo. Del to ir ekonominė laisvė ne visur teikia visiems lygias rungtynių progas, kaip manė klasikiškoji politinė ekonomija, ir, esant turto ir gabumų nelygybei, ūkio santykiavimuose kaip tik palaiko galingesnįjį, ir tai ne tik šalies viduje, bet ir pasaulio rinkoje. Tai pasireiškia tiek prekių kainose, tiek atlyginimo nustatymuose. Ypatingai karo metais laisvoji konkurencija ekonomiškai daugiau prispaudė silpnesniuosius. Be to, per didelės rungtynės dažnai veda prie gamybos per didelio išplėtimo ir tuo pačiu prie perdėto kainų nuleidimo besivaržančiųjų nenaudai. Konkurencija taip pat lengvai veda prie sambūrio ir tuo pačiu prie tokios gamybos, kuri išeina visuomenės ūkio nenaudai.

Del to naujoji politinė ekonomija, ypač Vokietijoj, priėjo išvadą, kad valstybė, jei tai yra reikalinga visuomenės gerovei ar silpnesniųjų apsaugai, privalo konkurencijos laisvę varžyti. Konkurencijos laisvė tėra naudinga tik tiek, kiek ji skatina atskirų ūkių jėgas, varžo vien savo naudos ieškojimą bei kelia gėrybių gamybą ir reikalavimų tenkinimą. Konkurencijos kovoje valstybė ypatingai turi žiūrėti ekonomiškai silpnesniųjų, kadangi valstybės įstatimdavystė ir ja pagrįstas turtų suskirstymas nulemia konkurencijos sąlygas.

Varžytynės veikia ne vienodai, bet atitinkamai gyventojų kultūros laipsniui, jų papročiams ir pajėgumui, taip pat technikos ir gamybos bei santykiavimų organizacijos ypatumams. Sulig tuo privalo atlikti savo uždavinius ir pati valstybė. Tai tinka ir reikalavimams *gamybą socializuoti.* Čia reikia žiūrėti ne tik verslamonių ar atskirų pramonės šakų tam tikrų savybių, bet ir gyventojų nuomonės bei papročių.

9. Darbo padalinimas.

Darbo padalinimas yra ekonominių vieno ūkio veikinių paskirstymas į didesnį skaičių atskirų veikinių, kurie atliekami atskirų asmenų. Toks padalinimas galimas ne tik *visuomenės ūkyje* (verslai, amatai), bet ir pačiuose *amatuose*, kurie dalinasi į atskiras šakas, taip pat ir toje pačioje *verslamonėje*.

Juo įvairesnis žmogaus reikalavimams tenkinti darbas, juo darbo jėgos daugiau remiamos daiktinėmis padedamomis priemonėmis, juo labiau didėja darbo padalinimas. Juo daugiau to ar kito verslo šaka, tas ar kitas mokslas yra išsiplėtę, juo labiau didėja veikinių pasiskirstymas. Stambioji įmonė bei mašinų naudojimas išplėtė darbo padalinimą ir atskirose įmonėse — tiek fabrike, tiek vad. namų pramonėje.

Teigiamosios darbo padalinimo pusės yra:

1. Kiekvieno atskiro asmens naudojimas sulig jo gabumais ir išsilavinimu, taip pat įvairių darbo jėgų naudojimas ten, kur jos geriausia tinka ir daugiausia duoda: inžinierių prie braižymo stalo, amatininką į modelių tvarstymo bei liejimo dirbtuves, nemokytas ir jaunas darbininkas eina kaip padedamoji jėga. 2. Didžiausis kiekvieno atskiro asmens išlavinimas (akių gydytojas, modelių darbininkas). 3. Laiko ir jėgų sutaupymas del to, kad nereikia darbą keisti, o tuo pačiu gamybos padidinimas ir pagerinimas tomis pačiomis darbo ir kapitalo lėšomis. Šios visos teigiamos darbo padalinimo savybės ypatingai svarbios tarptautiniame darbo padalinime. 4. Be to, labai didelės svarbos turi vad. *tipavimas*, t. y. masinė gamyba tam tikrų vienodo tipo daiktų, kurie vienas kitu gali būti pakeičiami, o reikale ir atsargai padedami. Del išsiplėtusio darbo padalinimo ir specializacijos Amerika gali, nežiūrint didesnio darbininkų atlyginimo, pigiau gaminti, kaip Vokietija.[1]) 5. Pagaliau, darbo padalinimas sudaro sąlygas darbo *racionalizacijai*, kuri pasireiškia įsigilinimu į darbo procesą ir jo atitinkamu sutvarkymu (Tayloro sistema). Bet apie tai bus kalbama vėliau.

Neigiamosios darbo padalinimo savybės yra:

1. Didelis darbo vienpusiškumas veikia kūną ir dvasią silpninančiai; ypatingai neigiamai veikia jaunus žmones, tuo tarpu

---

[1]) Negali to ir kuri nors kita šalis, pav., kad ir Lietuva, kur tokio darbų padalinimo nei specializacijos nėra. A. R.

kai darbo pakeitimas gaivina ir gali net darbingumą pakelti. 2. Vienpusiškas tam tikro darbo srity išsilavinimas dirbančius žmones daro daugiau priklausomus tam tikrų asmenų ir sąlygų. Vienpusiškai pasiruošęs darbininkas gauna darbo tik nedaugely dirbtuvių, o dirbtuvei gyvenant krizį, jis dažnai palieka be darbo. Tuo apsunkinamas taip pat ir darbininko pažangumas, o tai juo sunkiau atrodo, juo mažiau pats darbas jį patenkina. 3. Per didelė specializacija blogai veikia ir darbo našumą, pav., pas apsirėžusius viena siaura sritimi mokslininkus.

Del to darbo padalinimas turi turėti savo ribas. Per daug didelis darbo padalinimas veikia neigiamai ir sociališkai bei ekonomiškai yra blėdingas. Daugelį mūsų laikų blogybių sukėlė per toli nuėjęs darbo padalinimas, kuris išplėtė mašinų vartojimą ir stambiosios įmonės įsigalėjimą. Darbo mechanizacija žudo darbo teikiamą džiaugsmą, o sunkumas kilti atima norą eiti pirmyn. Iš kitos pusės, vis didėjąs tam tikrame aprėžtame plote gyventojų skaičius gali verstis tik išplėtus darbo padalinimą bei padidinus techniškomis priemonėmis gamybą. Tarptautinis darbo padalinimas taip pat ne visuomet veikia teigiamai. Tam tikrose sąlygose tai daro atskirą šalį kitų priklausoma. Konkurencija pasaulio rinkoje yra reikalinga nuolatinio technikos darbų kėlimo, didesnės specializacijos, o tuo pačiu darbo padalinimo praplėtimo. Darbo padalinimu paremtos gamybos vienpusiškumas gali privesti prie to, kad visų esamų sąlygų negalima bus išnaudoti. O gamybą pakeisti yra sunku, ir pereinamasis laikas duoda daug nuostolių.

10. Verslai ir klasės.

Ligi šiol kalbėjome apie darbo padalinimą, pirmoj eilėj žiūrėdami jo reikšmės gamybai. Tačiau be čia minėtos ekononominės reikšmės yra dar ir visuomeninė. Darbo padalinimo socialiniai veiksniai pirmiausia pareina nuo verslo. Su šituo visuomeninio darbo padalinimo veikimu rišasi ir socialiniai nuosavybinės santvarkos veiksniai. Šie abudu veiksniai sudaro pagrindus *susidaryti klasėms.*

Verslas veikia žmogaus asmenybę. Kasdienė dvasinio ir fizinio darbo kryptis, aplinkuma, išorinės sąlygos, kur dirbama,— visa tai žmogų veikia. Verslų skirtumai žmones paskirsto, o jų vienodumai — sujungia. To paties verslo žmonės turi daug bendrų reikalų, ir vienodi gyvenimo papročiai juos suriša. Visa

tai dar labiau sutvirtina išorinės sąlygos, kurios vieno verslo žmones apgyvendina toj pačioj vietoj. Pamažu išsidirba *verslinė sąmonė* arba vad. susipratimas. Pasireiškia įsitikinimas, kad turimas verslas yra visai saviškas, savojo verslo darbas pradedama mylėti ir gerbti. Atsiranda tradicijos, pažiūros, sprendimai, ir palinkimai perduodami būsimoms kartoms pavyzdžiais bei auklėjimu. Bendravimas dar labiau tvirtėja, jei atsiranda reikalo saviems interesams prieš kitas grupes atstovauti.

Šitų sociališkai skirtingų grupių, pav., valdininkų, pirklių, amatninkų, pažiūros pasireiškia verslo papročiuose, kurių pildymas yra prižiūrimas, pav., garbės teismų, kurie turi ištirti, ar tam tikras elgesys atitinka verslo garbės reikalavimus. Šitų sutartinių (konvencionalinių) taisyklių dalis vėliau pavirsta teisės nuostatais, o kita jų dalis sudaro naujas savaimingas taisykles, kurios paskui nustato atskirų verslų pareigas.

Šalia verslinio pasiskirstymo, socialinėms grupėms susidaryti padeda ir *turto skirtumai.* Juo daugiau dirbama pelno tikslais, juo daugiau turtai naudojami naujoms gėrybėms įgyti, juo didesnis darosi tarp socialinių klasių turtų skirtumas, juo mažesnė yra verslo skirtumų įtaka, ypač jei atskirus verslus valstybė mažiau veikia. Turtiniai santykiai dar ir del to daugiau reikšmės įgauna, kad jie stipriau veikia tradicijose ir kad prigimtinis paveldėjimas yra daug tikresnis, kaip tam tikro verslo gabumų ir palinkimų perdavimas. Turto skirtumai nulemia pasiskirstymą socialinėmis grupėmis dar ir del to, kad turtuolių ir neturtėlių interesai yra skirtingi, o tos pačios grupės narių interesai pasidaro vienodi.

Turto ir pajamų skirtumai, taip pat ir verslo skirtumai, veikia ir gyvenimo papročius bei patį gyvenimą. Ir šitas veikimas yra juo galingesnis, juo paviršutinesnė darosi pati kultūra. Šiuo atžvilgiu socialinį pasiskirstymą Vokietijoj nulėmė prieškarinių dešimtmečių gerovės pakilimas.

Klasių pasiskirstymas reiškia ne amžiną, o nuolatos kitėjantį tautos pasiskirstymą. Štai, pastaraisiais laikais persigrupavo vidurinio sluoksnio verteivos. Smulkusis savarankiškas verteiva savo reikšmės jau nustojo, bet užtat išsiplėtė privatinių įstaigų tarnautojų sluoksnis. Fabrikų darbininkų klasės atsiradimas bus aprašytas antrojoj šio vadovėlio daly. Pagaliau, turto ir pajamų santykiavimus, kurie lemia verslo pasirinkimą ir klasių susidarymą, vėl pakeitė karas bei revoliucija.

Šios abi pasiskirstymo rūšys — pirmiau verslais, paskiau turto skirtumais — eina ne visuomet ta pačia kryptimi. Turto pasiskirstymai iš dalies veikia verslą, kadangi turtas verslo darbui (arba jam išmokti) sudaro pagrindą. Bet vienodo turto bei pa jamų sudarytosios sąlygos taip pat suveda į krūvą skirtingų verslų turtinguosius. Viskas pareina nuo to, kurie interesai tuo metu yra svarbesni. O tai pareina ir nuo ypatingų sąlygų, ypač nuo vidaus kovų ir priešingumų, kurie tam tikru metu tautoje yra įsivyravę.

Klausimas, ar darbo pasidalinimą ir verslo grupių susidarymą nulemia turto skirtumai, ar gal nelygūs gabumai, palinkimai ir verslo veikiniai sudarė turto skirtumus, kurie paskui nusistovėjo paveldėjimo keliu, — trumpais aiškinimais atsakytas būti negali. Didesni gabumai iš pat pradžios, dar nepasiskirsčiusioj visuomenėj, atskirus asmenis pastatė į priekį ir juos įgalino daugiau gėrybių įsigyti. Pastebima, kad daugiausia turtai įgyjami įtemptu darbu ir pranašiu protu. Bet taip pat negalima ginčyti, kad turto turėjimas dažnai yra sudaręs pagrindą tiek žmogaus verslui, tiek darbo pasirinkimui (padalinimui), ir kad turtai yra įgaunami ne tik veiklumu, bet ir del palankiai susidėjusių sąlygų, be mažiausio jų savininko pasitarnavimo, pav., besiplečiant miestams. Mūsų privatinės naudos kryptimi susidariusioj individualistinėj visuomenės santvarkoj dažnai prasikiša veiklesnis, darbštesnis; bet santykinis dažnumas čia neįrodomas, ir kiek laisvų rungtynių pasisekimą nulemia prigimtieji palinkimai, galima ir pasiginčyt. Bet, iš kitos pusės, jeigu imti pasiūlymus esamą ūkio santvarką pakeisti ir pritaikinti prigimtinėms sąlygoms, tai aiškių įrodymų rasime dar mažiau, ir bus tik nuomonės, laukimai ir viltys, kurios savo keliu vėl ne visų vienodai įvertinamos. Iš visa to prieiname išvadą, kad laisvoji konkurencija visai pasmerkta būti negali, tačiau ji turi būti įteigiama, ir stengiamasi ją taip sutvarkyti, kad duotų pasireikšti darbščiausiems, gabiausiems ir aukštai stovintiems kilnios dvasios žmonėms, taip pat kad verslo pasirinkimas būtų kiek galint nepriklausomas nuo turtų turėjimo.

Antrasis skyrius.

Gamta ir ūkis.

11. Prigimtiniai ūkio pagrindai.

Socialinė santvarka yra vadovaujama tikslo sudaryti tam tikrus savitarpio žmonių santykius ir jų santykius su ūkio dalykais. Kiekvienas atskiras ūkiškasis veikinys ir visas bendras veikimas turi tam tikrus tikslus. Šiuos tikslus pasistačius, reikia žiūrėti, kad būtų galima juos įgyvendyti. O tai jau pareina nuo išorinių gamtos sąlygų.

Buvo bandoma aiškinti, kad visa kultūra priklauso išorinių gamtos sąlygų. Kiti vėl gamtos įtaką visai beveik paneigė. Abi pažiūros yra vienpusiškos. Iš jų ypatingos reikšmės įgavo *materialistinis istorijos supratimas*, kuris visą kultūros išsiplėtimą mato išorinėse gamtos sąlygose (Taine), arba ūkio gamybos būduose (Marksas ir Engelsas). Sulig tuo ir dvasinio gyvenimo reiškiniai nėra niekas kita, kaip išorinių sąlygų atspindis, sulig Marksu, viršutinis visuomenės ūkio sluoksnis.

Visuomeninio gyvenimo reiškiniai yra žmonių veikiniai ir jų padariniai. Žmogaus veikimo priežastys yra išorinės ir vidujinės: čia išorinė aplinkuma, ypatingosios sąlygos, o ten — gabumai, žmogaus būdas, dorovės dėsniai, pasauližvalga. Visų šitų kultūros, etikos, tikybos ir teisės reiškinių negalima aiškinti tik išorio sąlygomis. Jų išsiplėtimas seka vedamuosius tikslus, kurie nėra išorinių faktų padariniai, bet kyla iš pagrindinių idėjų srities.

Patogios ekonominės gamtos sąlygos savaime dar nenulemia jų naudojimo būdų. Istorija duoda ne tik faktų, kur prigimtiniai šalies patogumai nulėmė nuolatinį visuomenės ūkio prasikišimą, bet ir atsitikimų, kur gamtos palankumas privedė prie jėgų apsnūdimo, o taip pat ir tokių faktų, kur žmogus gamtos nepalankumus nugalėjo. Gamta ir jos dėsniai daug reiškia ūkio gyvenime, bet negalima pasakyti, kad viena gamta visa ką lemia.

Žmogus visame kame priklauso esamųjų mineralų, augalų ir gyvulių rūšies bei kiekio. Didelė žmogaus darbo dalis eina augalų ir gyvulių medžiagoms gaminti, del to jis ir priklauso pačios medžiagos ir jos augimo sąlygų. Nuo to pareina ir tos medžiagos apdirbimas. Taip pat žmogus gamtos priklauso ir del būdų,

kuriais jis gamtos medžiagą savo tikslams pritaiko. Ir kaip žaliavos gamyba ir jos apdirbimas, taip ir prekyba pareina nuo daiktų, kuriuos žmogui teikia gamta ir jos veikiamas žmogaus veikimas.

Išorinės gamtos įtaka ekonominiam gyvenimui daugiausia pareina nuo *geografinės šalies padėties* bei jos *sudėties*, nuo jos *paviršiaus* formos, kalnų ir slėnių pasiskirstymo, nuo dirvos *sudėties*, ir ypatingai nuo jos našumo bei mineralinių turtų, taip pat nuo *klimato* ir *drėgmės kritulių*, pagaliau, nuo šalies prigimties teikiamų *susisiekimo kelių*, nuo plukdomųjų upių, ežerų ir nuo ryšių su jūra. Prigimtinės šalies sąlygos nulemia ir darbo kiekį gėrybių įsigyti, o tuo pačiu ir darbo laiką, per kurį už reikalingą gyvenimui atlyginimą turi būti darbas atliktas. Prigimtinių gėrybių gamybos bei ūkiškojo santykiavimo sąlygų ypatybes ir jų reikšmę ištirti yra *ekonominės* arba *ūkio geografijos* uždavinys.

Tačiau ekonominis gyvenimas surištas su gamta ne tik iš jos gaunamomis gėrybėmis, bet pirmoj eilėj pačiu *žmogumi*. Šalies gyventojai, jų bendrasis ir santykinis skaičius su gyvenamu plotu, jų pasiskirstymas turi pagrindinės reikšmės. Be gyventojų skaičiaus ir pasiskirstymo didelės svarbos turi ir prigimtieji jų palinkimai.

Atskiros rasės sudaro vienlyčius fizinius ir dvasinius tipus. O atskirų rasių tarpe atsiranda tautų, kurios, nežiūrint bendrųjų pagrindinių jų bruožų, vėl skiriasi savo charakteringomis kūno ir dvasios savybėmis. Atskirų tautų skirtumai pagrįsti pagrindinėmis tautų mišinio sąlygomis bei šalies gamta, taip pat istoriniu jų išsiplėtojimu. Politinė ekonomija ir čia turi naudotis kitų mokslų, ypatingai *antropologijos*, vaisiais.

Visų šitų išvadų reikšmė yra ne tik ta, kad paaiškina ūkinio pobūdžio reiškinius. Žmogus yra ne vien gamybos priemonė, bet ir visuomeninio bei ekonominio gyvenimo sau tikslas. Gyventojų skaičiaus kitėjimas, kultūros įtaka žmogaus kūnui ir dvasiai taip pat priklauso politinės ekonomijos uždaviniams. Tad čia įeina ne tik gėrybių, bet ir žmonių ekonomija; ne tik patsai ūkis tyrinėjamas, bet ir *visuomenės* ūkis, ir tai tokia prasme, kad klausiama ne tik, kaip galima daugiau ir pigiau gaminti, bet taip pat, kas bus iš žmogaus, ir kaip veikia įvairūs ūkio veiksniai.

Žmogus tiek savo *reikalavimuose*, tiek ir *pažiūrose* labai *nepastovus*. O sąryšy su tuo keičiasi taip pat ir darbas tenkinti

reikalavimams, vadinas, visas visuomenės ūkis. Juo daugiau kultūra kyla, juo įvairesni darosi reikalavimai, ypatingai, kada prisideda dvasios reikalavimai; taip pat juo daugiau reikia dirbti, kad juos patenkintų. Ir kaip toli visuomenės ūkyje reikalavimai, o su tuo ir darbo veiklumas, eina, šiandien sunku spėti. Žmogus taip pat sugeba išrasti naujų reikalavimų, kaip ir naujų priemonių jiems patenkint ar gamybos ūšis patobulinti, naudojant tam gamtos dovanas arba jas perdirbant. Prie žemesnio kultūros laipsnio reikalavimų žadinimas yra pirmoji sąlyga darbštumui didinti ir kūno bei dvasios jėgoms plėsti, o tuo pačiu ir pagrindas kūno bei dvasios kultūrai kelti. Bet reikalavimų didėjimas, nekeliant darbo našumo, o tuo pačiu ir reikalavimams tenkinti priemonių daugėjimas gali sudaryti nepakenčiamumo ir nepasitenkinimo pavojų.

Egoizmas ekonominiam veikime yra pagrindinė žmogaus savybė; individualistinę visuomenės ūkio santvarką jis remia, tuo tarpu socialistinę — ardo. Socialiniam gyvenime *pavydas* yra gana reikšminga skatinamoji pajėga. Šitie pagrindiniai žmogaus prigimties bruožai tačiau nėra pastovūs. Asmeniniai žmogaus reikalai keičiasi ir prie atskirų kultūros laipsnių reikalingi visai kiti veikiniai ir padėjimai, kad sukeltų jame pasitenkinimo jausmą. A. Smithas ir jo papėdininkai del to dažnai ir klydo, kad nekreipė į tai pakankamo dėmesio. Laikydami reikalavimus ilgam laikui nustatytus, jie matė visiems žmonėms vienodą ir asmeninę naudą, ir tuo būdu tikėjo, kad ekonominis elgesys bus visur vienodai veikiamas. Juo kultūra aukščiau kyla, juo didesnių pareigų turi atskiras asmuo valstybei bei visuomenei, juo jautresni yra jo sąžinės, garbės jausmai ir didesnė baimė žmonių peikiamam būti. Del to kultūros žmogų tie patys jausmai bei palinkimai ūkio gyvenime kitaip veikia, ne primityvųjį žmogų. Prigimties nulemiami tėra tik kai kurie ekonominiai veikiniai, o dar mažiau prigimties įstatymų priklauso ypatingosios tokių ūkio veikinių formos. Todel politinė ekonomija turi žiūrėti į žmogaus kultūros išsiplėtimą istoriškai.

12. Gyventojai ir jų pasiskirstymas.

Visuomenės ūkio mokslas žiūri į gyventojus dviem atžvilgiais. Pirmiausia, gyventojai yra svarbiausioji priemonė gėrybėms gaminti, nes jie sudaro darbo jėgų fondą. Bet gyventojų aprū-

pinimas gėrybėmis yra ūkio tikstas. Tuo būdu gyventojų skaičius, pasiskirstymas ir jų išsiplėtimas turi pagrindinės reikšmės *Gyventojų skaičius* ligi tam tikro laipsnio nulemia ūkinio darbo jėgas. Šalis su dvigubu arba net dešimteriopu gyventojų skaičiumi gali prie tų pačių sąlygų daug daugiau reikšti. Tiesa, ūkio atžvilgiu visa tai pasireiks tiktai tuomet, kai atskiri visuomenės nariai bus susiorganizavę ir sudarys ekonominį vienetą. Tuo pačiu tas pats gyventojų skaičius gali daug savo reikšmės nustoti, jei gyventojai yra išsisklaidę po didelį plotą. Del to tad giliau visa ką ištirti galima tik prisižiūrėjus *gyventojų tirštumui* arba žmonių gyvenamo ploto santykiniam skaičiui. Seniau būdavo dedama pagrindan kvadratinė mylia, o dabar paprastai vartojamas kvadratinis kilometras. Tuo būdu Vokietija 1919 m. turėjo 127 žmones kvadratiniam kilometre, tuo tarpu Saksonija — 311, Rytų Prūsai — 58. 1921 m. Anglija ir Wales turėjo 251, tuo tarpu Škotija — 63; 1920 m. Europos Rusija — 22; Norvegija — tiktai 8,6[1]). Tam tikras gyventojų tirštumas siaurai aprėžtame plote yra pagrindas ir darbo padalinimui ir jo sujungimui, nes tik šiuo būdu galima daugiau padaryti. Del to kol gyventojai per retai išsisklaidę, ekonominė pažanga nėra galima. Dar mažiau prie tokių aplinkybių galima laukti gyvesnio pasikeitimo dvasiniais turtais ir gyvo dvasinio gyvenimo.

Gyventojų darbo vaisiai taip pat žymiai pareina nuo *lyčių santykiavimo ir jų amžiaus sudėties.* Abi lytys, dėl įvairių fizinių ir dvasinių ypatybių, nelygiai gali dirbti. Europoje, bendrai imant, yra daugiau moterų. Ypatingai pasižymi dideliu moterų perteklium žieminės sritys, tuo tarpu Pietų Italijoj, Rumunijoj, Bulgarijoj ir Graikijoj moterų yra mažiau. Vokietijoj, 1910 m. surašymo daviniais, moterų perteklius siekė 845.661; 100-ui vyrų teko 102,6 moterys. Po didžiojo karo moterų perteklius Vokietijoj pakilo ligi 2.960.502, t. y. 110 moterų tenka 100 vyrų[2]). Be to, pasirodo, kad moterų perteklius juo didesnis, juo amžius senesnis. To viso vaisiai pasireiškia moterų judėjime, ir padėtis juo aštrėja, juo didesnis vyrų skaičius negali laiku, t. y. tam tikro amžiaus sulaukę, pasiekti padėjimo, kuris jiems leistų įsikurti šei-

---

[1]) 1923 metais Lietuvoje 1 kv. km. gyveno 39 gyventojai (be Vilniaus), o Klaipėdos krašte — 50. A. R.

[2]) Lietuvoj, 1897 m. surašymo daviniais, 100-ui vyrų teko 107,7 moterys. Po karo Lietuvoj, 1923 m. surašymo daviniais, moterų perteklius siekė 94.129 t. y. 100-ui vyrų teko 109,5 moterys. A. R.

myną. Del to susidaro didesnis skaičius moterų, kurios priverstos ieškotis tokio ar kitokio darbo ir savo jėgomis sau duoną užsidirbti.

Čia turi didelės reikšmės taip pat ir amžiaus laipsniais pasiskirstymas, ypatingai persvėrimas to amžiaus, kada žmogus geriausiai išgali dirbti, ir kuris paprastai imamas 15—60 metų. Vokietijoj šis santykis yra toks, kad iš 1000 žmonių tam amžiui pareina 580, tuo tarpu Prancūzijoj net 617, Anglijoj — 613[1]). Tas pareina nuo gimimų ir mirimų skaičiaus, kuris veikia jauniausiojo ir seniausiojo amžiaus grupes, taip pat nuo emigracijos, nes emigruoja daugiausia darbingojo amžiaus žmonių.

Kalbant apie gyventojų skaičių gamybos jėgų atžvilgiu negalima nekreipti dėmesio ir į reikalų aprūpinimą, jei norima spręsti apie gyventojų bendrąjį skaičių ir kalbėti apie jų *stoką arba perteklių*. Pirmuoju atveju vienų gyventojų nepakanka, kad pilnai gamtos dovanas ir esamas gamybos priemones išnaudotų, o jei nėra pakankamai progos esamoms jėgoms duoti darbo ir tuo būdu pašalinti ilgesniam laikui nedarbą, tad atsiranda gyventojų perteklius. Atitinkamai prigimtinėms sąlygoms, kultūros laipsniui, visuomenės ūkio išsiplėtimui ir bendrai ekonominei pasaulio būklei, didesnis ar mažesnis žmonių skaičius tame pačiame plote gali turėti progos atitinkamai dirbti ir pakankamai užsidirbti; taip pat bus reikalingas nevienodas gyventojų tirštumas, kad pilnai išnaudotų esamus gyvenimo pagrindus.

13. Gyventojų daugėjimas.

Bendrai imant, žmogus greičiau dauginasi, ne gyvenimo priemonės (Malthus ir Darvinas). O to viso padarinys yra kova už būvį, kurios būdai ir priemonės pareina nuo kultūros laipsnio. Primityvinės tautos, kurios visai pasiduoda savo prigimtiems, pareinantiems nuo išorės gamtos, instinktams, savo vedamoj dėl maisto kovoj yra panašūs į gyvūnus, tuo tarpu kultūrai kylant, ši kova įgauna švelnesnių formų. Pradedama kreipti dėmesio į patį žmogaus gyvenimą. Žmogus pripranta geriau išnaudoti darbo jėgas ir daugiau bei vienodžiau gauti iš gamtos maisto priemonių. Gerybių gaminimas kyla ir dažnai pralenkia gyventojų daugėjimą.

---

[1]) Lietuvoj, 1923 metų surašymo daviniais, 15—60 metų amžiaus grupei iš 1000 gyventojų teko 588. A. R.

O visa tai gali sukelti gyvenimo reikalavimų padidėjimą ir nelygų tarp atskirų sluoksnių visuomenės ūkio pelno pasiskirstymą. Padidėję gyvenimo reikalavimai šalies viduje ir darbas užsieniams duoda žmogui daugiau progos dirbti ir uždirbti. Dėl paties maisto kovoja vis mažesnė gyventojų dalis, ir jo atsarga vietoje vis mažiau veikia gyventojų daugėjimą.

Nepatogios ūkio konjuktūros (brangymetis, prekybos kriziai, nelaimingi karai) mažina gimimus, didina mirtingumą ir tuo pačiu trukdo gyventojų daugėjimą, o geros sąlygos tą daugėjimą dar skatina. Tačiau negalima sutikti, kad didėjantis gerbūvis ir dvasinis veikimas bei smegenų išsiplėtojimas (Spenceris ir Carey) savaime mažintų veislingumą. Mažesnius gimimų skaičius daugiau pasiturinčiuose sluoksniuose, ypač dėl vėlybo apsivedimo, išlygina mažesnis kūdikių mirtingumas lyginat tai su žemutiniais gyventojų sluoksniais. Šio klausimo smulkmenos nušviečiamos šio vadovėlio IV daly.

Carey tvirtinimas, kad, padidėjus gyventojų tirštumui bei geriau sutvarkius patį darbą, gali būti nuolatos pakeliamos ir kiekvieno gaminamosios jėgos, yra teisingas tik tam tikrose ribose, kurias peržengus gaunama visai priešingų išvadų, ir tai greičiausia pasireiškia žemininkuose, o vėliau prekybos ir ypač pramonės gyventojų sluoksniuose.

Gyventojų tirštumo didėjimas ir ypač jų reikalavimų pakilimas sunkina apsigyvenimą ir šeimos įsikūrimą. Labai suvėlintos vedybos atneša daug blėdies. Moterystė stiprina atsakomybės jausmą, šeimos rūpesčiai mažina egoizmą, švelnina jausmus ir plačiąsias minias skatina dirbti bei taupyti. Šeima suriša žmogų su bendruomene bei valstybe. Prievartos viengungystė lengvai gali nuvesti į doros bei papročių nupuolimą (degeneracija).

Miestų gyventojų gyvenimo sąlygos, kovos dėl būvio perkėlimas į dvasinio gyvenimo sritis, gydymo pažanga, kuri net silpniausius organizmus palieka gyventi ir augti, išsiplėtęs darbo padalinimas, kuris net silpniausius žmones įgalina savo jėgas ekonomiškai naudoti, šeimą įsikurti ir savo savybes paveldėti, — visa tai sudaro fizinio išsigimimo pavojų. Tačiau nereikia į tai žiūrėti kaip į dalyką, kuris būtų savaime surištas su kultūra. Minėti pavojai daugely atvejų gali būti pašalinti, ar bent žymiai sumažinti, remiantis gilesniu visuomenės ūkio bei sveikatos dalykų pažinimu.

Šviesuolių tarpe gyventojų pertekliaus pavojus dar ir del to didėja, kad, gyventojams mažėjant, vis labiau mažėja ir reikalavimas dvasinio gyvenimo vadovų, pav., valdininkų, ir tas mažėjimas gali būti sustabdytas tik didesniais aukštesnės kultūros reikalavimais. Šis pavojus ypač padidėjo, besistengiant žemesniems luomams prasimušti į viršūnes; o tai gali būti sulaikyta tik nuolatos gerinant ekonominį ir socialinį rankų darbininkų padėjimą bei sulyginant jį su proto darbininkų padėjimu

Vokietijos gyventojų daugėjimo vidurkis, kiekvienam vidutinio amžiaus gyventojų šimtui, taip atrodė:

1871—1880	1,08
1880—1890	0,89
1890—1900	1,31
1900—1910	1,41.

Nežiūrint gimimų mažėjimo, kuris per dešimtį metų, nuo 1871—1880, del dar labiau sumažėjusio mirtingumo buvo pasiekęs aukščiausio laipsnio, *gimimų* skaičius per 5 metus, nuo 1901—1905 m., pakilo, būtent:

1871—1880	11,9
1881—1890	11,7
1891—1900	13,9
1901—1905	14,4
1908—1913	13,0

Šitokio gyventojų skaičiaus padidėjimo spaudimas ekonominį Vokietijos išsiplėtojimą labai paveikė. Didėjantis gyventojų skaičius verčia arba emigruoti, arba siaurinti gyvenimo priemones. Kadangi naujų sričių paimti gyventojų priaugliui nebuvo, o nuosavios žemės gamyba negalėjo vis didėjančiam žmonių skaičiui darbo nei maisto patiekti, tad Vokietija ėmėsi plėsti pramonės bei prekybos sritis, ir išvengė išeivystės, išveždama savo pramonės gaminius. Tačiau konkurencija pasaulinėje rinkoje tik tuomet gali būti sėkminga, kada technikinis, ekonominis bei organizacinis gamybos sutvarkymas atitinka konkurencijos šalis. Pasauliniam ūkio veikime taip pat nuolatos gresia pavojus nustoti rinkų. Tuo būdu gyventojų skaičiaus padidėjimas sudarė pagrindą Vokietijos gamybai, konkurencijai, verslams ir darbo sąlygoms plėstis. Karas, taikos sutartis ir iš jos kilę įvairūs susi-

tarimai ekonominę Vokietijos reikšmę pasauly taip nusilpnino, kad gyventojų perteklius jau šiandien aiškiai pasireiškia[1])

14. Emigracija ir imigracija.

Kad išlygint įvairių šalių arba kurios nors šalies atskirų sričių gyventojų perteklių ir nepriteklių, neišvengiamas yra gyventojų iš vietos į vietą kilnojimasis. Paprastai žemės ūkio kraštai duoda darbo pajėgų daugiau, kaip jos gali būti sunaudotos, tuo tarpu miestų prieaugliaus dažnai nepakanka pramonės ir prekybos reikalavimams patenkinti. Del to *šalies viduje* prasideda gyventojų ėjimas iš sodžių į miestus.

Naujausiais laikais toksai *vidaus gyventojų kilnojimasis* labai padidėjo; tai palengvino susisiekimo priemonių pagerėjimas ir teisė gyventi ar keltis, kur norint. Ėjimą iš sodžių į miestus skatina ir miesto gyvenimo patogumai, garbingesnė būtis, o daugiausia — lengvesnė proga prasimaitinti. Auganti gyventojų ge-

---

[1]) Lietuvoje naturalinis gyventojų prieauglis eina maždaug tais pačiais keliais.

Metų tarpai	Vidutinis 1 metų gyventojų priaugimo procentas
1900—1904 metų	1,25%
1905—1909 „	1,17%
1910—1912 „	1,13%
1921—1926 „	1,17%

Tačiau prieškariniai Rusų statistikos daviniai ne visai tikri, kadangi priaugimo koeficijentas 100 gyventojų buvo skaičiuojamas neatsižvelgiant slaptosios emigracijos į užsienius, ir del to patsai koeficientas išėjo mažesnis už tikrąjį, nes, iš vienos pusės, del didelio skaičiaus suaugusių žmonių emigracijos gimimų skaičius galėjo išeiti mažesnis, negu būtų buvęs be emigracijos, o iš kitos pusės — tasai jau sumažintas gimimų skaičiaus buvo lyginamas su dirbtinai padidintu gyventojų skaičium.

Bendrai imant, kiek galima įžvelgti į Lietuvos naturalinio gyventojų judėjimo davinius, jis reiškiasi tais pačiais pažymiais kaip ir Vakarų Europoje ir daugiausia, gal būt, prilygsta Vokietijos ir ypač Danijos naturaliniam gyventojų judėjimui. Ypatingos tendencijos naturaliniam gyventojų prieaugliui mažėti kol kas pastebėti negalima, — žinoma, jei neskaityti nenormališkų didžiojo karo metų. Galima tarti, kad XX šimtm. normalinių metų prieauglio vidurkis sukasį apie 1,2%, nes tiek trumpai prieš karą, tiek ūmai po karo veikė visa eilė tą vidurkį mažinančių aplinkybių. Tuo tarpu taip pat nėra jokio pagrindo manyti, kad šitas naturalinio priaugimo procentas artimoje ateityje mažėt turėtų (naturalinio gyventojų judėjimo istorija rodo tik gimimų skaičiaus mažėjimą, bet kadangi tuo pačiu laiku mažėja ir mirtingumas, tat pradedant nuo XIX šimtm. pusės naturalinis gyventojų priaugimas, bendrai imant, nemažėja). A. R.

rovė lengvina keltis iš vietos į vietą, o kyląs švietimas skatina vis eiti pirmyn ir daugiau dalyvauti gyvenimo malonumuose. Jau vien del to sodžiaus žmonės, ypačiai jaunuomenė, perdaug vertina tai, ką miestas patiekia. Be to, daug reiškia ir darbo atlyginimo sąlygos.

Emigracija yra didesnė tenai, kur mažiau laisvos ir tinkamos progos darbo pajėgas savarankiškai išnaudoti, ir keliaujama į tas šalis, kur šiuo atžvilgiu yra geriau. Emigracija gali būti *praeinamas* masinis išėjimas, kuris ekonominių bei politinių krizių metu greito šalies praretėjimo atžvilgiu gali būti naudingas.

Chroniškoji emigracija, kiek yra patirta, gyventojų daugėjimo nesustabdo. Beturtis išeiti negali, nes neturi lėšų. Del to paprastai į tuos kraštus keliauja geresnieji, darbštesnieji, gabesnieji, pirmyn žengiantieji ir jau prasisiekę arba šiaip kiek turto turintieji. Emigruoja daugiau vyrai, ne moterys, daugiau suaugę, negu vaikai, daugiau geriausiame subrendimo amžiuje, ne seniai; žodžiu, daugiausia emigruoja tokie, kurie ir savo krašte dažnai užsidirba daugiau, kaip jiems gyventi reikalinga. Tuo būdu nuolatinė emigracija šalies darbo jėgoms ir tautos turtui daug daugiau padaro žalos, negu naudos, kurią teikia palikusiems sumažėjusi konkurencija.

Imigracija visuomenės ūkio atžvilgiu veikia teigiamai, jeigu imigracijos šalyj yra gyventojų stoka ir imigrantai (ateiviai) yra aukštesnės ar bent ne žemesnės kultūros žmonės, kaip vietos gyventojai. Tokiais atsitikimais ateiviai virsta pionieriais, visa ko kėlėjais. Tačiau imigracija iš žemesnės kultūros kraštų gali sudaryti pavojaus ir blogai paveikti gyventojų dorą ir jų gyvenimo būdą.

Vidaus kilnojimosi, emigracijos bei imigracijos statistika plačiau nušviečiama šio vadovėlio IV daly.

Emigracija veikia juo žalingiau, juo emigrantai (išeiviai) greičiau nutraukia visus ryšius su savo tėvyne ir įsigyvena svetimoj šalyj, tuo būdu lengvai pasidarydami savo tėvynės ūkio ir net politikos priešais. Šios rūšies neigiamosios savybės šiek tiek susišvelnina, jeigu emigracija kreipiama į tam tikras sritis ir tenai emigrantai rišami į krūvą. Bet jei naujakuriai pasisklaido kitų tautybių tarpe, tai jų savaimingumas ir prie tėvynės prisirišimas, kaip patirta, greitai išnyksta. Geriausia priemonė išeiviam krūvoj palaikyti yra *kolonizacija*, nes naujakuriai kolonijose ligi tam tikro laipsnio priklauso tėvynės. Bendrai imant, kolonizacija va-

dinama gyventojų dalies apgyvendymas kitame krašte bei kitokiose sąlygose ir kitokių tautų arba bent kitokių žmonių tarpe. Ir kaip tik naujakuriai nustoja savaimingumo ar net savo kalbos, tai kolonijos sąvoka prapuola. Imant platesne prasme, kolonijos gali būti su savo tėvyne politikos ryšiais ir nesurištos, tačiau toksai ryšys yra reikalingas, suprantant koloniją *siauresne prasme.* Gyventojų dalies apsigyvenimas svetimame krašte tik tuomet gali būti vadinamas kolonizacija bei kolonija, jeigu tas kraštas yra surištas su tėvyne politikos ir teisės ryšiais.

ANTROJI DALIS.

Ekonominio gyvenimo reiškiniai ir sąlygos.

Pirmasis skyrius.

Ekonominių veikinių rūšys.

Pirmasis straipsnis.

Gamyba.

15. Gamybos esmė.

Žmogaus ūkio veikiniai turi tikslo gyvenimo reikmenų pagaminti, gamtos teikiamų daiktų įsigyti ir žmogui naudoti juos tinkamais padaryti. Šitą tenkinamųjų reikmenų gavimą ir paruošimą mes vadiname *gamyba*. Ji mums rūpi ne kaip *technikos* reiškinys, o kaip *ūkio* veikinys. Kiekviena gamyba yra reikalinga lėšų, t. y. darbo ir tam tikro daiktinių gėrybių kiekio, kuris būtinas yra pasiekti didesnių vertybių, kaip kad pačiai gamybai yra reikalinga. Technikos atžvilgiu gamyba bus tobula, kai gaminio savybės atitiks savo tikslą, o ekonominiu atžvilgiu ji bus tada tiksli, kai gaminio vertybė bus didesnė už lėšas jam pagaminti. Tuo būdu gamyba yra *naujų gėrybių gaminimas tam, kad uždirbtų.*

Ne kiekvienas vertybės pakėlimas pakelia taip pat žmonių gerovę; jis net gali apsunkinti kitas ūkio sritis, vadinas, gali įvykti vertybių pakitėjimas. Žmonių turtingumas tik tuomet padidėja, kai padidinamas turimųjų gėrybių kiekis arba pakeliama jų reikalus tenkinamoji vertybė. Tokį reikalavimus tenkinamąjį gamybinį pagerinimą mes vadiname *produktingumu.*

Darbo pasidalinimu paremtame visuomenės ūky gėrybės dažniausiai gaminamos ne savo reikalui, o *rinkai.* Ar gėrybės parduotinos, ir kokiomis sąlygomis, visa tai pareina nuo rinkos padėties. Gėrybei aukštesnę vertybę visai tiksliai nustatyti ga-

mintojas negali, jis tegali tik su tam tikra tikimybe ją maždaug išskaičiuoti. Šitą būsimų kainų tikimybės spėjimą mes vadiname *spekuliacija*. Tam tikrais atsitikimais kalbame apie spekuliaciją ir spekuliantus, — kai daromi tam tikri ūkinio pobūdžio veikiniai ne reikalavimams tenkinti, o iš ateities kainų netikrumo pasipelnyti. Tokiais atsitikimais visuomet yra pavojaus apsirikti ir nuostolių turėti; o tai mes vadiname *rizika*.

Vertybę galima įsigyti ne tik naudojamu gėrybei pagaminti darbu. Gamta taip pat pateikia daiktų, kurie ūkio atžvilgiu yra naudingi (miško išaugimas, iškastų durpių priaugimas). Taip pat veikia ir santykio tarp vertinančiojo asmens ir vertinamojo daikto pakitėjimas, kai atrandama naudingų savybių tenai, kur pirmiau jų nematyta (pav., tabokinėje žolėje). Gaminio vertybę veikia taip pat ir tai, kaip jis pristatomas į vartojimo vietą, t. y. susisiekimo būdai, galų gale, kaip gėrybė pristatoma žmogui, kuris sugeba ją geriau išnaudoti, t. y. prekyba. Tinkamai paskirsčius javų derlių arba iškastas anglis, dažnai tie patys kiekiai visuomenės ūkiui turi didesnės vertės. Juo skubiau kokio nors daikto reikia, juo daugiau galima del jo pelnyti. Tokiu būdu noras pasipelnyti veda prie reikalavimų tenkinimo.

Aštuoniolikto šimtmečio fiziokratai manė, kad grynojo pelno, t. y. daugiau naudos, negu vertos gamybos lėšos, teikia tiktai žemės ūkis, o ne pramonė, kur žaliava tik perdirbama. Tuo tarpu galima naudos gauti ir perdirbant, ir tai ypač aiškiai pasireiškia chemijos pramonėje ir garo jėgos bei elektros vartojime. Turimos medžiagos pakeičiamos naujomis gėrybėmis ir žemės ūky, pav., sujungus sėklas su dirvos augalų joms teikiamu maistu, oro deguonis naudojamas augalams auginti, galvijams teikiamas pašaras paverčiamas mėsa, pienu ir t. t.

Žemės ūkis, pramonė ir prekyba visuomenės ūkiui yra vienodos reikšmės. Gyventojų turtą gali kelti ir vidaus prekyba, nes ji, tinkamai sutvarkyta, kelia prekių vertybę. Prekyba privalo būti laikoma gamybos proceso dalimi, o ne statoma, kaip kažkas visai priešingo. Berods, pasitaiko ir neproduktyviškos prekybos, bet būna ir neproduktyviškos gamybos, kuri vertybių nepadidina; be to, būna ir neracionališkai vedamų žemės ūkio įmonių. Gali būti per daug perkupčių tarpininkų — lygiai taip pat, kaip būna per daug amatninkų arba, per daug susmulkinus žemę, per daug ūkininkų. Visuomenės ūkiui gali būti naudinga ir grynoji spekuliacija, jei ji, iš nematomų kitėjimų pelno ieško-

dama, sugeba kainas išlyginti ir ateičiai atsargos padaryti. Iš antros pusės, kada vieni pralobsta kitų kaštais, tad ir prekyba gali vesti ne prie vertybių pakėlimo, o tik prie jų santykiavimų pasikeitimo.

Elementarinės gamybos sąlygos yra gamta ir darbas. Pagrindiniai *gamybos veiksniai* pirmoj eilėj yra žemė ir darbas. Prie elementarinių veiksnių prisideda dar jau *pagamintos gamybos* priemonės — kapitalas.

16. Vartojimas.

Vertybių darymas ir jų naikinimas gali turėti visai tų pačių reiškinių ir veikinių, kaip ir gamyba, tik kitoj eilėj ir kitokioj tvarkoj. Pati gamta nuolatos vertybes naikina, ir šitas naikinimas pasireiškia mirties, puvimo ir gedimo pavidaluose. Zmonių nuomonės pakitėjimas taip pat nuolatos vertybes naikina, pav., pasikeitus madai. Ir vėl, ta pati nauja mada įvedama, kad, vienas vertybes sunaikinus, padidėtų kitų vertybių reikalavimas (paklausai).

Gamybą atitinka *konsumpcija, tenkinant reikalavimus, gėrybių vartojimas.* Vartojimas gali būti tiesioginis, pav., gėrybes suvalgant arba jas sunešiojant, bet taip pat ir netiesioginis, t. y. žmogui reikalingų naujų gėrybių gamyba. Čia medžiaga niekuomet nesunaikinama, lygiai taip pat, kaip pati gamyba medžiagos negamina. Visais šitais atvejais esamoji medžiaga tik pakeičiama. Naujas gėrybes gaminant, vertybių gaminimas yra technikinio pobūdžio ir vadinamas *techniškuoju arba produktyviškuoju vartojimu,* kuris skiriasi nuo vartojimo *siauresniąja to žodžio prasme,* kai gėrybės vartojamos gyvenimo reikalavimams tenkinti. Kiekvienam ūkyje stengiamasi, kad, gėrybes gaminant, kiek galint mažiau būtų vertybių sunaikinta, o vartojant — stengiamasi kiek galint vertybių daugiau išlaikyti, pav., sunaudoti visokias atmatas ir padugnes, esamomis priemonėmis juo daugiau pasiekti, t. y. turėti aiškios naudos su kiek galint mažesnėmis priemonėmis. Ir šitas dėsnis turi juo didesnės reikšmės, juo mažiau yra gėrybių atsargos ir juo didesnis jų pareikalavimas.

Netiesioginai reikalams tenkinti gėrybių naudojimo tvarka nustatoma *biudžeto keliu.* Tiek privatinis, tiek visuomeninio pobūdžio biudžeto uždavinys yra turimais ištekliais kiek galint geriau reikalavimus patenkinti. Privatiniame ūkyje ypač daug reikšmės turi esamų gėrybių išteklių atidėjimas ateities reikalams, ir

čia prisideda *taupymas* kaip ypatingas uždavinys. Šalia atskirų ūkių arba ūkinių vienetų vartojimo tvarkos, yra dar gamybos organizacijos *verslamonės ir įmonės*, kur vartojimas sudaro tik dalį išlaidų naujoms gėrybėms gaminti.

Vartojimas asmens reikalams tenkinti yra galutinis kiekvieno ūkinio veikinio *tikslas*, bet vis delto *ne* pirmasis *tiesioginis* uždavinys. Ūkinių santykiavimų gadynėj ūkis stengiasi *pelnyti*, t. y. gauti priemonių kitų gėrybių iškeisti. Pačius paklausus nulemia ne tik reikalavimų rūšis ir kiekis, bet ir perkamosios galios išsiplėtimas. Pajamų didėjimą visuomet seka greitai prasidedantis reikalavimų kiekybės ir kokybės atžvilgiu didėjimas, tuo tarpu gautųjų pajamų išleidimas daug greičiau pasireiškia jų sumažėjime.

Taupyti, reiškia turimus reikmenis atidėti ateities reikalavimams. Tačiau taupmenys gali būti ne tik ateities reikalams atidedami, bet ir produktyviškai naudojami. Šitoks naujų priemonių vartojimas gamybos tikslams savaime veda prie gamybos plėtimo, o šis pastarasis prie vartojimo didėjimo. Tuo būdu, jei taupymas veda prie tokio gamybos išsiplėtimo, kad jos negalima net suvartoti, tad visuomenės ūkiui jis gali ir pakenkti. Nes tuomet privatinis ūkis nustoja akstino taupyti, — kadangi sutaupytosios priemonės negali būti naudojamos naujoms gėrybėms gaminti, ir del to nesuteikia naujų pajamų.

17. Žemė.

Iš gamtos teikiamųjų dovanų reikia išskirti tokias, kurių veikimo žmogus išvengti negali, o naudoti tegali tik tokias, kokios jos yra (klimatas, žemės paviršiaus formos, vandenų pasiskirstymas). Kitas gamtos dovanas galima dauginti, gerinti, kitaip sutvarkyti, savo darbu reikalams pritaikinti (pav., dirvos našumas).

Prigimtinėse gamybos sąlygose žemė turi didžiausios reikšmės. Visa gamyba yra ne kas kita, tik gamtos teikiamos medžiagos pasisavinimas ir jos pertvarkymas arba apdirbimas. Šitos medžiagos teikia žemė arba dirva. Iš šitos medžiagos reikia išskirti tokią, kuri ir vėl pasipildo, pav., augalams maisto medžiaga, o iš antros pusės — nauges, akmenis ar šiaip žemes, kurios, paėmus, jau nepasipildo. Antrosios rūšies žemės gėrybių žmogus negali nei padidinti, nei pakeisti. Žmogaus iš žemės kasamieji mineraliniai turtai juo greičiau išsisems, juo daugiau bus imama ir naudojama. Kitaip yra su dirvos maitinamąja medžia-

ga. Šitos medžiagos dalis pasipildo savaime. Tačiau svarbiau yra tai, kad augalų maisto medžiaga, kuri iš dirvos žemės ūkio augalų ištraukiama, vėl gali būti papildoma ir net padauginama trąšomis. Vis delto augalams maisto medžiagos papildymas (kaip ir darbo padidinimas) žemės našumo nuolatos ir be galo nedidina, atvirkščiai, maistinė medžiaga vis labiau mažėja ir pagaliau daugiau jos iš viso nebeprisideda (mažėjančio dirvos našumo dėsnis). Technika ir mokslas davė galimumo praplėsti ribas, kurias šis dėsnis žemės našumui nustatė. Vis delto koki bebūtų žemės ūkio gamybos būdai, relatyvus ir galų gale galutinis žemės našumo sumažėjimas, nežiūrint net darbo bei gamybos priemonių pagerinimo, visuomet pasireiškia.

Ypatingos svarbos turi dirva, kaip gamybos vietovė. Vietos patogumus sudaro pirmiausia gamybinės medžiagos artumas (anglių, kalkių kasyklos) ir šiaip jau kitos įvairios gamybos sąlygos (pav., didieji miestai su didesniu darbininkų pasirinkimu), taip pat atstumas nuo rinkų. Natūraliniai susisiekimo būdai (upės), palengvindami transportą (persiuntimą), išlygina atstumo nepatogumus. Atstumo nepatogumus sumažina ir susisiekimo priemonių pagerinimas bei papiginimas. Juo gaminys yra didesnės vertės, juo gamyba atliekama didesniam maštabe, juo didesnės reikšmės turi vietos padėtis santyky su kitomis gamybos sąlygomis ir juo mažiau turi reikšmės santykiavimas su rinkomis.

Žemės ūkyje pirmoj eilėj nusveria atstumas nuo rinkos, kadangi žemės ūkis yra surištas su prigimtinėmis gamybos sąlygomis — vieta. J. H. v. *Thuenen* savo veikale „Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationaloekonomie" Rostockas 1826, antra laida 1842, aiškiai įrodė, kiek žemės ūkio gamybos rūšį nulemia rinkos tolumas, — kaip žemininkas negali savo noru ūkio sistemos pasirinkti, o turi žiūrėti, kokios gėrybės ar vaisiai, atsižvelgiant į jų gamybos lėšas bei transporto išlaidas, gali daugiausia duoti pelno.

Dirvos savaimingumas gamyboje, priešingai kitoms gėrybių gaminimo sąlygoms, pasižymi tuo, kad dirva yra *nepajudinama* (neperkeliama į kitą vietą) ir *nepadauginama*. Be to, šį dirvos savaimingumą sudaro dar ir mažėjančio dirvos našumo dėsnis, kuris aprėžia augalų gamybos galimumus. Del šitos pagrindinės dirvos savybės, atvirkščiai kitiems gamybos veiksniams, reikalingas ne tik nuo kitų gamybos veiksnių skirtingas visuomeniškai ekonominis sprendimas, bet iš dalies ir kitoks teisės normų taiki-

nimas. Kaip visa tai sutvarkyti — pažiūros skiriasi. *Agrarinis socializmas* reikalauja žemę suvisuomeninti, o *žemės reformininkai* tenkinasi mažiau ar daugiau griežtesnėmis priemonėmis, kurios sumažintų arba visuomenės naudai pavestų tą pelną, kuris pareina nuo visuomenės ūkio pakitėjusių sąlygų, o ne nuo atskirų žemės valdytojų darbo. Naujosios Vokietijos konstitucijos str. 155 atsižvelgė į dirvos savybes bei jos reikšmę ir esminius žemės reformininkų reikalavimus patenkino.[1])

18. Darbas.

Kad išnaudotų gamtos dovanas, reikalingas tam tikras tikslingas žmogaus veikimas, t. y. darbas. Juo reikalavimai labiau didėja, juo daugiau reikia dirbti, kad pritaikint gėrybes žmonių reikalavimams.

Fizinės darbo jėgos kiekvienoj tautoj pirmoj eilėj pareina nuo gyventojų skaičiaus, taip pat nuo tos ar kitos vietos gyventojų tirštumo ir jų amžiaus, toliau nuo darbo tų asmenų, kurie yra kaip tik produktyviam amžiuje, ir tokių, kurie dar arba jau negali dirbti. Šios rūšies skirtumus nulemia gimimų skaičiai, emigracija ir imigracija, kurios paliečia kaip tik darbui tinkamiausio amžiaus žmones, ir mirtingumas.

Fizinis atskirų žmonių sugebėjimas dirbti nėra pas visas tautas lygus. Antropologija ir antropometrija šiuos skirtumus parodo tik paviršutiniškai. Čia visa nulemia rasės savaimingumai, klimato įtaka ir kūno priežiūra, ypač maistas (bado blokada). Ypatingai blogai veikia alkoholizmas.

Dvasinis sugebėjimas dirbti pareina nuo atminties, nuo greito sumetimo, nuo formos lankstumo, nuo gabumo susikaupti (susikoncentruoti) ir kombinuoti, o drauge nuo sugebėjimo ilgai dirbti ir giliai į darbą įsitraukti. Pastaruoju atžvilgiu visas kitas tautas pralenkia germanai, o greito sumetimo ir pan. gabumais pasižymi romanai ir slavai. Tik darbštumas, patvarumas, žmogaus teisingumas, garbės jautimas, pareigos supratimas, tvarkos pamėgimas, palinkimas uždirbti ir taupumas, noras ir jautimas pareigos dirbti drauge su jaučiamu iš to patenkinimu gali padaryti ekonomiškai vaisingas ir kitas savybes.

---

[1]) Dar toliau nueita šioj srity, ypač po karo, kai kuriose kitose valstybėse, tame skaičiuje ir Lietuvoje, kur iš stambiųjų žemės savininkų daugumas žemių nusavinta ir išskirstyta bežemiams arba mažažemiams einant tam tikrais žemės reformos įstatymais. A. R.

Pagrindinės svarbos turi ir darbo rūšis bei jo *pritaikinimas* ypatingoms aplinkinės *gamtos* sąlygoms, taip pat ir gyventojų *gabumai.*

Pagaliau žmogaus darbo pasisekimą gali žymiai padidinti *darbo racionalizacija,* aiškiai nustatytas atskirų darbo procesodalių sutvarkymas (Tayloro sistema). Čia uždavinys yra dvejopas: pirmiausia eksperimento keliu surasti kuo tiksliausių, kuo geriausių priemonių, o paskui šį tobuliausią darbo būdą pritaikinti praktikoje ir juo pakeisti esamą ir tik iš papratimo praktikuojamą. Pirmo uždavinio išsprendimas pirmoj eilėj reikalingas ligšiolinio darbo atlikimo paskirstymo į elementarines nedalinamąsias veikimo dalis ir nustatymas, kiek laiko išeina tai darbo daliai atlikti. Ištyrus laiką, reikalinga ištirti patį veikimą arba judėjimą. Buvusios darbo eigos dalys tiriamos ir žiūrima, ar jos yra tobuliausios, arba gal gali būti pakeistos kitais judėjimais, kurie jėgų ir laiko mažiau reikalingi. Pirmiausia yra svarbu pašalinti tai, ko yra per daug ir kas trukdo dirbti. Toliau tiriamas išorinių darbo sąlygų tikslingumas, atskirų darbininkų tinkamumas, kaip veikia poilsio valandos ir pertraukos, ypač jų ilgumas ir laiko paskirstymas. Šitos laiko ir veikimo studijos duoda medžiagos taip visa sutvarkyti, kad, mažiausia sunaudojant jėgų ir laiko, būtų galima kiek galint daugiau padaryti. Kad visa tai įgyvendžius, kiekvienam darbui reikalinga informuojanti kortelė, kurioje turi būti darbas aiškiai aprašytas ir parodytas tyrinėjimų nustatytas normališkas laikas. Tačiau pirmiausia reikalinga išlavinti darbininką taip, kad į naująjį darbo būdą jisai įprastų ir dirbtų taip pat, kaip ir anksčiau ne taip tikslingai tedirbdamas. Čia reikalingi tam tikri meisteriai, kurie, kaip sporto mokytojai, galėtų veikti darbininką patarimais ir pavyzdžiu. Visomis turimomis žiniomis panašus darbo sutvarkymas labai padidina darbo našumą. Pirmiausia, toksai racionalingas darbo sutvarkymas įgalina patobulinti atlyginimo būdą, o tai ir vėl didina darbo našumą. Iš antros pusės, šitas racionalus techniškas darbo sutvarkymas neigiamą darbo padalinimo įtaką dar labiau padidina. Visa tai darbo procesą dar detaliau paskirsto ir sudaiktina, pagreitina jo tempą, o dvasinį žmogaus savaimingumą dar labiau paneigia. Šie įvairių tautų, žiūrint jų gabumų bei palinkimų, padariniai nevienodai jaučiami, ir, pav., Vokietijoj jos labiau pasireiškia, kaip kitur.

19. Kapitalas.

Norint atskirti kapitalą su jo ypatybėmis nuo kitų elementarinių gamybos veiksnių, reikia jį suprasti kaip turto ir darbo padarinį ir kreipti ypačiai dėmesio į tai, kuo būdu jis gali būti naudotas. *Kapitalas yra pagaminta gamybos priemonė.* Prie jo nepriklauso nei vartojamosios gėrybės nei darbas.

Šis sąvokos nusakymas yra tik grynai techniškas apibūdinimas ir neatitinka žmonių kalboje vartojamo išsireiškimo „kapitalas", kuriame jungiasi įvairūs jo supratimai, būtent, kaip atsarga ateities reikalams, ir kaip priemonė produktingai sunaudoti. Šiaip ar taip, paprastai kapitalas suprantamas kaip tam tikra turtų dalis, vadinas, tam tikra valdymo teisė, tam tikras *visuomeninis turto turėjimo pavadinimas* (Besitztitel). Priešingai šiam supratimui, žemiau bus laikomasi to, kad kapitalu gali būti suprantama tik naudojama gamybai turto dalis. Vis delto su žmonių vartojamu išsireiškimu „kapitalas" reikia skaitytis, nes jis praplečia pirmąjį, grynai technišką, sąvokos apibūdinimą ir apima taip pat ir socialinį kapitalo savaimingumą.

Žiūrėdami į kapitalą, kaip į daiktinę gamybos priemonę, mes neliečiame klausimo, kas šią pramonę valdo privatiškai ekonominiu atžvilgiu. Čia turima galvoje ne *gamybos, o pelno priemones*, del to mes galime čia kalbėti ne apie *gaminamąjį kapitalą*, o apie pelno arba *uždarbiaujamąjį kapitalą*. Pelno kapitalas yra ne kas kita, kaip priemonė įsigyti produktingoms gėrybėms, o tai yra tas pats, kaip priemonė uždirbti. Jam visai priešingos tačiau yra gaminamosios priemonės, kurios iš tikrųjų naudojamos gėrybėms gaminti. Galima sakyti, kad pelno kapitalo sąvoka liečia socialinę subjektyvinę problemos pusę, tuo tarpu gamybos kapitalas — technikinę, objektyvinę pusę. Pelno kapitalas pirmoj eilėj apima teisių bei ekonomines problemas, kurios pareina nuo visuomenės ūkio organizacijos bei socialinės santvarkos. Turto turėjimas suteikia ekonominės galios ir duoda galimumo kitus valdyti. Del to tat socializmas ir puola privatišką pelnomo kapitalo nuosavybę. Mums čia pirmoj eilėj svarbu nušviesti kapitalo reikšmę gamybai, vadinas, natūralines, technikines daiktinių gamybos priemonių savybes, kurios susidaro nepareinamai nuo visuomeninės santvarkos sąlygų. Socialistiškai tvarkomoj visuomenėj privataus pelnomo kapitalo nėra, bet kadangi joje vartojamos gamybinės priemonės, tad yra gamybos kapitalas.

Vartojamas žmonių kalboje žodis „kapitalas“ sąvokos sudarymą iš dalies dar ir toliau veikė. *Karlas Mengeris* ima kapitalą kaip pinigų suma, kuri turi duoti pajamų. Šios nuomonės prisilaiko ir *Schmolleris*, kuris kapitalu vadina tą turtų dalį, kuri dedama pelno tikslais ir kurios renta turi tam tikro santykio su pinigų vertybe. Ši pažiūra tuo nėra gera, kad ji painioja pinigų ir kapitalo sąvokas, o kaip tik yra svarbu tos dvi sąvokos skirti. Pinigai yra teisėta mokėjimo ir visuotinė mainomoji priemonė, ir kaip tokia mastas santykiavime gėrybėms įvertinti. Jei mes iš papratimo to ar kito asmens turtą, kaip pav., namas, pramonės akcijos ar ypotekos lakštai, pažymėsime pinigais, pav., 80.000 markių, tai dar visai nereiškia, jog kalbamas asmuo šią pinigų sumą savo rankose turi. Visa tai, kas visuomenės ūkyje tikrai naudojama, yra gėrybės, kurių bendrąją vertybę pažymime 80.000 markių suma. Pav., paties savininko gyvenamas namas, kuris netiesioginai tenkina reikalavimus, nėra kapitalas; tačiau pramonės įmonės įtaisymai jau bus gamybos kapitalas, o akcijos, kaip verslamoninkų dalyvavimai ir valdymo teisės, yra pelno kapitalas. Melioracijos, kurias žemininkas daro ypotekinės skolos pagalba, yra gamybos kapitalas, o jau paskolinti pinigai, iš kurių susideda ypotekinė paskola, turinčiam į tai teises jau bus pelno kapitalas. Pinigai nėra dar kapitalas. Ar gėrybės, kurių mainomoji vertybė išreikšta pinigais, yra kapitalas, tai yra visai atskiras klausimas.

Kapitalo sudarymo pagrindas yra gaminimas gamybos priemonių, o ne ištaigos gėrybių ir vartojamųjų dalykų taupymas, susiaurinant jų naudojimą, kad gautų perteklių, kuris įgalintų netiesioginį reikalų tenkinamąjį darbą dirbti. Kiekvienos kultūros pažanga įgalina dauginti kapitalą, o šis dar daugiau kelia kultūrą. Visa tai pareina nuo taupumo, gyventojų darbštumo, nuo teisinių normų pastovumo, taip pat nuo pagrindinio kapitalo produktingumo arba nuo procentų aukštumo. Toks ar kitoks kapitalo darymas galų gale tarnauja vartojamosioms gėrybėms gaminti; gamybos priemonės nėra gamybos tikslas. Del to kapitalo darymas aprėžiamas gėrybių rinkos tūrio. Jei savasis tautos ūkis nesugeba kapitalo sunaudoti, tai kapitalas eina svetur arba guli dirvonais, neduoda jokio pelno nei procentų, ir tuo būdu prapuola noras kapitalą daryti.

Kapitalas skiriasi nuo kitų gamybos veiksnių ypačiai tuo, kad jis ten ar kitur gali būti didinamas ar kraujamas daug di-

desniam, net beveik neaprėžtam, kieky. Naudodamas elementarines jėgas (vandenį, garą) ir įtraukdamas jas į darbą (mašinos), jis pakeičia žmogaus darbo jėgas ir vis daugiau jį atleidžia nuo mechaniško veikimo. Tik kapitalas žmogų įgalina sėkmingai pavergti gamtą ir sėkmingai aprūpinti savo ateities gyvenimą. Kadangi dirvos kiekis yra aprėžtas, kadangi žmonių, o tuo pačiu ir darbo jėgų dauginimasis vyksta tik labai pamažu ir visai nesitaikant prie tokios ar kitokios ūkio padėties, tai kapitalas yra visa nulemianti gamybos keitimo priemonė. Jis įgalina išnaudoti konjunktūrą ir padidinti gėrybių gamybą. Gyventojų skaičiaus didėjimas ir reikalavimų mažėjimas verčia tautos kapitalą naudoti ir jį didinti.

Atsižvelgiant į nuosavybės sąlygas, reikia skirti nuosavų ir svetimą, *savo naudojamąjį* ir *skolinamąjį kapitalą*. Ir čia dalykų esmė ne kapitalo nuosavybės santykiavimuose ir pačios gamybos priemonėse, o tame, ar gėrybėms gaminti reikalingas atlyginimas pareina iš nuosavio turto, ar yra paskolintas. Sulig išorinėmis kapitalo savybėmis reikia skirti *kilnojamąjį ir nekilnojamąjį kapitalą*, pav., išlaidos dirvai (bet ne pati dirva) bei trobesiai (bet ne vieta jiems pastatyti), ir—mašinos, įrankiai, gyvuliai, padedamosios medžiagos, pav., akmeninė anglis, geležis.

Be to, kapitalas skiriamas į *gulintį*, arba *pagrindinį*, ir *apyvartos* kapitalą. Gulintis kapitalas privatiškai ekonominiu atžvilgiu yra tai *pagrindinis kapitalas*, o apyvartos kapitalas vadinas *dirbamuoju*, arba *veikiamuoju*, kapitalu. Marksas skiria dar nuolatinį, arba *pastovų* (konstant), ir kintamąjį, arba *nepastovų* (variable), kapitalą sulig tuo, ar jis naudojamas apmokėti daiktinėms gamybos priemonėms, ar darbo jėgoms. Apyvartos kapitalas keičiasi pačioje gamyboje ir naudojamas tegali būti tik vieną kartą naujoms gėrybėms gaminti (sėkliniai javai, akmens anglis); jo vertybė pereina į gaminį. Gulintis, arba pagrindinis, kapitalas įvairiuose gamybos procesuose palieka tas pats ir tik pamažu susinaudoja (mašinos, trobesiai, naminiai gyvuliai). Gulinčio kapitalo padidinimas (geležinkeliai, uostai, laivai, nusausinimo įtaisai, fabrikai) yra kiekvienos ekonominės pažangos būtenybė ir jos padarinys; jis nuolatos kelia gerovę ir tolimesnį gėrybių gamybos plėtimą. Kiekvienas gulinčio arba pagrindinio kapitalo sumažėjimas, pav., karo metu (Versalės taikos sutartis Vokietijai) nuolat kenkia gamybai ir yra nykimo žymė. Del to abi kapitalo rūšys turi būti visuomenės ūkio stoviui atitinkamam santyky,

nes kitaip viena jo dalis gali likti nesunaudota. Jei trūksta anglių, geležies ar medvilnės, tai turi stovėti fabrikai. Jei žaliavos yra per daug, ji nustoja savo vertės ir neišsimoka josios gamyba. Valiutos sunykimo metu žemės ūkio bei pramonės apyvartos kapitalai buvo paversti į gulinčius kapitalus. O viso to padarinys buvo padidėjusi apyvartos kapitalų stoka, prekių nebuvo kam parduoti ir jautėsi ūkio eigos lyg ir tuštuma.

20. Trijų gamybos veiksnių sujungimas įmonėse ir verslamonėse.

Įvairios gamybinės jėgos niekuomet neveikia šalyje visos kartu ir drauge, o būna pasiskirčiusios ir net ne vienoj vietoj. Skirtingosios, esminėmis gamybos ypatybėmis pasižymėjusios grupės, kur atskiri žmonės ar visos bendruomenės gaminamąsias priemones jungia ir jas naudoja, vadinasi pramone platesniąja prasme. Visuomenės ūkiui daugiau naudos padaryti tegalima tik visus tris gamybos veiksnius sujungus į krūvą. Tačiau atskiriems visuomenės ūkio laipsniams daugiau reikšmės turi vienas ar kitas gamybinis veiksnys. Taip, pirmykščiame laipsnyje visa ką nulemia išorinė gamta. Žmogus savo darbu tik pasisavina gamtos padarinius. Žemės ūky viešpatauja ekstensyviškasis ūkininkavimas. Pamažu vis daugiau pradedama darbo jėgų naudoti, ir jų veikimas papildomas kapitalo. Žemės ūkis darosi intensyviškesnis, apdirbamoji medžiagos gamyba vis daugiau pradeda naudoti mašinų ir motoro jėgas. Patsai kapitalas gilioj senovėj ir viduramžiais gamybai neturėjo jokios reikšmės, o pastarąjį šimtmetį jis čia vyrauja.

Išorinėmis darbo ypatybėmis mes skiriame *pirmykštę gamybą,* kur gaunama žaliavos, ir darbą, kur žaliava apdirbama ir keičiama į reikmenis ar gaminamos gėrybės: čia jau bus *pramonė* siauresniąja prasme.

Gamybos veiksnių sujungimą į atskirus ūkinius vienetus tam tikrose vietose mes vadiname *įmonėmis*, jeigu mes žiūrime išorinės formos, rūšies ir didumo. O jei mes žiūrime vidujinio santykiavimo bei santvarkos, kur visa kas valdoma, nustatoma gamybos kryptis, imamas ir paskirstomas pelnas ir nuostoliai, — tai čia jau bus *verslamonė.* Gamybos priemones jungiąs asmuo bus *verslamoninkas.* Mes kalbame apie *kapitalistines verslamones* ne tik del to, kad čia kapitalas gamybos veiksnių sambūry vyrauja, bet taip pat ir del to, kad čia pelno kapitalas nulemia ga-

mybos veiksnių jungimą bei verslamonių organizaciją, duoda pelno, galimumo rizikuoti ir atlygina žemės savininką, atnešdamas nuomos mokestį ar suteikdamas žemės, o darbininkus, suteikdamas jiems užmokesnį už darbą. Kapitalistinės gamybos esmė yra ta, kad *kapitalas vadovauja gerybių gamybą* ir duoda ypatingų *rentos pajamų*. Del šių abiejų kapitalo pažymių kovoja prieš ji socializmas, kuris mano, kad kapitalo vadovavimas gamyboj darbininkus spaudžia, o rentos gavimas juos eksploatuoja. Šie priekaištai pirmoj eilėje liečia privatinį *pelnomąjį kapitalą*, kuris yra tam tikra viešpatavimo ant kitų priemonė, o iš dalies taip pat ir *gamybos kapitalą*, kurio pagalba darbo procesas techniškai tvarkomas tam tikru darbininkams nepalankiu būdu. Didelėj atskiro verslamonininko įmonėj darbininko padėtis yra ta pati, kaip ir panašioje valstybės įmonėj.

Naudojamo kapitalo kiekis įmonės ir verslamonės *dydžiui* turi didelės reikšmės, tačiau *dydžio klases* nulemia ne vienas kapitalas. Žemės ūkiui pirmiausia pagrindinės reikšmės turi naudojamos žemės plotas. Toliau einant, bendrai nulemia gamybos didumas ir esamo bei galimo gamybos išsiplėtimo santykis, taip pat intensyviškumas, darbo jėgų kiekis, darbo padalinimas, vadovo padėjimas visoj darbo organizacijoj ir pardavimo sutvarkymas. Atskirose ūkinio darbo srityse visa tai veikia nelygiai, taip pat nevienodai veikia ir atskirose gamybos proceso dalyse, taip kad visai aiškiai aprėžtų ir nekitėjančių dydžio klasių sudaryti negalima. Ypač negalima įvairiose pramonės rūšyse aiškiai pravesti sienos tarp smulkiosios įmonės (amatai) ir stambiosios įmonės (fabrikas).

Vienos rūšies gamybos jėgų tik tiek tegalima ekonomiškai naudoti, kiek jos galima tikslingai sujungti su kitomis; esamas perteklius lieka nesunaudotas. Žiūrint bendradarbiavimo būdų, tas pats atsargos kiekis visuomenės ūkiui gali būti naudingas įvairiai, taip pat ir, tas pačias jėgas geriau sutvarkius, galima daugiau naudos padaryti.

Darbo jėgų organizacijos negalima įgyvendyti be kapitalo, ir juo daugiau bus kapitalo, juo, bendrai imant, lengviau ir sėkmingiau galima šią organizaciją veikti. Kapitalo sujungimas įgalina naudoti techniškai padedamąsias priemones, kurios padaro naudingomis gamybai gamtos jėgas, leidžia geriau išnaudoti medžiagą ir duoda galimumo dar labiau praplėsti darbo padalinimą. Esant daugiau kapitalo, pramonėj dažnai pereinama į

stambiąją arba didžiąją įmonę, ir, jei galima naudoti mašinas, stambioji įmonė vis daugiau išsiplečia. Tačiau ten, kur rankų darbas nepamainomas (pav., patarnavimas), kur reikalavimai yra savaimingi ir masinė gamyba jų patenkinti negali (pav., darbas sulig speciališkai pritaikintu mastu, pataisymai), kur įmonė turi būti vartotojo gyvenamai vietai pritaikinta (kalviai ir p.), —ten ir smulkioji arba mažoji įmonė savo reikšmės nenustoja.

Kapitalo sujungimo nauda nyksta, jei vadovybė ir kontrolė vadovaujamam asmeniui pasidaro negalima. Be to, kapitalo sujungimas kelia ekonominio pobūdžio abejonių, nes yra pavojaus susidaryti monopoliui tiek darbininkų, tiek vartotojų nenaudai. Žemės ūkyje kapitalo sujungimas yra daugiau aprėžtas, negu pramonėje. Žemės dirbimas visuomet pereina pirmoj eilėj nuo gamtos sąlygų, nuo dirvos ir metų laiko atmainų. Čia technikos pažanga ir kapitalo augimas nesugeba pakelti pelno tiek, kiek pakelia pramonėj.

Antrasis straipsnis.

Santykiavimas.

I. Pagrindai.

1. Vertybė, arba vertė.

21. Vertės esmė, rūšys ir pagrindimas.

Zmogaus sąmonė stengiasi reiškinius pažinti ir taip ar kitaip juos apspręsti. Pažinimas nori reiškinius suprasti ir jų priežastis patirti, o sprendimas žiūri reiškinių tikslingumo bei jų uždavinio. Šitie tikslai ar uždaviniai gali būti iš nematomo pasaulio esamos idėjų srities, pav., gera, ir tai jau bus dorovinis sprendimas. Bet į daiktus arba reiškinius galima žiūrėti ir praktikos tikslais, pav., kaip į priemonę kuriam nors tikslui pasiekti arba išorės sąlygas manomam stoviui priartinti. Šiuo atžvilgiu mes vadiname daiktus ar reiškinius tikslingais, t. y. tinkamais pasistatytam tikslui pasiekti.

Jei žiūrima reikalų tenkinimo ir tiriama, kiek tas ar kitas daiktas tą tikslą atitinka, tai prieinama jo *ūkinės* arba *ekonominės* vertės. Vertė nėra jokia daikto savybė, kaip, pav., svarumas; vertė yra tokio ar kitokio vertinimo padarinys arba santy-

kis tarp žmogaus ir daikto. Vertė yra *sprendimas apie kokio nors daikto tinkamumą būti priemone žmogaus tikslui pasiekti*, o šitam atsitikime jo *ūkio* arba *ekonominiam tikslui* pasiekti.

Šio sprendimo pagrindą sudaro, iš vienos pusės, pasistatytasis tikslas, iš kitos — pačios gėrybės. Vertė ir daikto tinkamumas nėra tas pats dalykas. Jei, pav., mes kalbame apie maistingumo ir šilumos vertę, tai turime galvoje objektyvinę daikto savybę, kuri duoda pagrindo žmogui spręsti apie daikto tinkamumą tam tikram tikslui ir jam priduoti tinkamos vertės.

Iš tikslų, kuriems gėrybės naudojamos, kaip priemonės, reikia dvi grupi išskirti. Viena — tai *netiesioginis reikalų tenkinimas* ir gėrybių *naudojimas savame ūky*. Šiam tikslui gėrybių tinkamumas sudaro jų *naudojimo vertę*. Santykiaujamam ūkyje šiam tikslui vis daugiau tarnauja gėrybių naudojimas mainams, o tuo pačiu susidaro jų tinkamumas santykiavimams bei jų *mainomoji vertė*. Vartojamoji ir mainomoji vertė nėra du atskiri, vienas antro nepriklausomi, dalykai. Mainomoji vertė gali būti tik ten, kur yra naudojamoji vertė. Mainai palengvina gėrybes naudoti ir jas suvartoti.

Privatinio ūkio atžvilgiu vertė pasireiškia atskirų ūkių įvairume, *visuomenės ūkio* atžvilgiu vertė reiškiasi šitų privatinių ūkių rinkos bendrų santykiavimų vidurky. Laikas nuo laiko apie atskiras gėrybes pasikeičiantį bendrą sprendimą vadiname *konjunktūra*. Teisinio pobūdžio santykiavimui praktikoje žymų vaidmenį vaidina vad. *paprastoji* vertė, kuri prikergiama tai ar kitai gėrybei, kai ji vertinama viešuose bei laisvuose rinkos santykiavimuose. Šalia to kalbama, pav., apie žemės *pelno vertę*, kuri nustatoma, žiūrint iš žemės gaunamojo gryno pelno ir ilgametėms paskoloms mokamų procentų dydžio. Kalbama apie lėšų *vertę*, kuri pareina nuo išlaidų gėrybei pagaminti. Pagaliau gali būti dar ir *patinkamoji*, arba *efekto, vertė*, kuri pareina nuo grynai individualinio vertinimo sulig tam tikrais individualiniais santykiais ar motyvais.

Vertinimai visuomenės ūkyje pareina nuo įvairių veiksnių, kurie veikia žmogaus sprendimą, tame skaičiuje ir: 1) nuo *prigimtinių gėrybės ypatybių*. Ypatybės, del kurių gėrybė tinka tenkinti reikalavimams, visuomet sudaro vertinimo pagrindą. Tačiau vienas tinkamumas dar visko nenulemia. Gali būti labai naudotinų ir net gyvenimui būtinai reikalingų daiktų, kurie vis delto, kaip vad. *laisvosios* gėrybės, neturi jokios vertės, pav., oras,

vanduo. Gėrybė tik tuomet įgauna vertės, kai prie to prisideda dar koks nors kitas momentas, pav., 2) *retenybė*. Be darbo ir vargo lengvai gaunamų perteklių mes niekuomet nevertinam. Vertę turi tik *ūkinio pobūdžio gėrybė*, o retenybė gali jos vertę pakelti daug aukščiau už tuos daiktus, kurie ekonominiam gyvenime ne taip reikalingi. Be retenybės turi dar reikšmės ir sunkenybės gėrybei įsigyti. Darbas gėrybei pagaminti veikia mūsų sprendimą. Tačiau daikto retenybės veikimą aprėžia 3) vertinančio žmogaus *reikalo skubotumas*. Retenybė ir reikalo skubotumas, veikdami drauge, sudaro daugybę skirtingumų (variacijų), kurie ekonominiame gyvenime pasireiškia vertės dydyje ir jos nustatyme.

Sprendžiant apie gėrybės vertę, objektyviniu šio sprendimo pagrindu gali būti tik gėrybės savybės. Reikmenų retenybė ir skubotumas ne visuomet yra vienodi ir keičiasi pagal vietą ir laiką. Tačiau, tobulėjant supratimui apie gėrybės ypatybes, pačios ypatybės taip pat su laiku pasikeičia. Taip kad vertės pagrindai nėra pastovūs. O iš to išeina, kad visos vertybės keičiasi, kad ūkio gyvenime vertė nėra koks nors *tvirtai nusistovėjęs* dalykas, o del to nėra nė *pastovaus* vertės masto.

22. Vertės teorijos.

Vertės nusakymo (definicijos) skirtumai dažniausiai pasidaro del to, kad vertei nustatyti pagrindan dedamas arba išimtinai svarbiu momentu laikomas vieną kartą vienas, o kitą kartą kuris nors kitas dalykas. O mes jau matėme, kad vertę nustato daugelis dalykų (momentų) ir kartais tik vienas ar antras iš jų įgauna kiek didesnės reikšmės. Visas pažiūras čia galima paskirstyti į dvi grupi. Vieni mokslininkai vertės pagrindo ieško gėrybės objekte, jos maste, ir pirmoj eilėj padėtojo gėrybei įgyti darbo kieky, ir šias mes vadinsime *objektyvinėmis vertės teorijomis*. *Subjektyvinės vertės teorijos* pagrindo ieško vertinimuose, kurie pasireiškia ūkininkaujančio žmogaus sąmonėje. Pirmiau prisižiūrėkime šiai antrajai vertės teorijų grupei.

Wienos mokykla vertės pagrindan padėjo reikalą ir retenybę, ir tuo būdu sudarė savo *kraštutinio naudingumo teoriją* (Grenznutzentheorie). Šita teorija pagrįsta nuomone, kad tiek privatiniame, tiek visuomenės ūkyje vertės dydį nulemia reikalo skubotumas ir tasai reikalo svarbumas, kurio patenkinimas pareina nuo gėrybės. Skubotumo atžvilgiu patys reikalai yra toli gražu

nevienodi, ir jų svarbumas pareina nuo to, kiek žalos pasidarytų, jei jie visai nebūtų patenkinti. Iš įvairių reikalų nuo pačios gėrybės pareina tasai, kuris, gėrybės nesant, negali būti patenkintas. O tai yra ne pats svarbiausias, o menkiausias reikalas, nes jis nepatenkinamas, jei gėrybės nebus. Šita mažiausioji arba menkiausioji gėrybės nauda ir bus kraštutinė nauda. Juo daugiau yra perteklių net menkesniems reikalams patenkinti, juo mažiau vertinamos tenkinimo priemonės arba reikmenys.

Šis mokslas teisingai pabrėžia, kad vertė pareina nuo žmogaus vertinimo, t y. ją nulemia subjektyviniai sąmonės veiksniai. Tačiau šių subjektyvinių vertinimų negalima tiksliai išmatuoti. Tuomet ši teorija turėtų pareiti nuo kokio nors vidutinio žmogaus arba nuo išmintingai ūkininkaujančio asmens, kuris savo reikalus tenkina racionališkai. Pagaliau reikia pabrėžti, kad kraštutinio naudingumo teorija pirmoj eilėj kyla iš ūkiškai privatinių samprotavimų.

Adomas Smithas daikto vertę nustato sulig darbu, kuriuo galima jis įsigyti. *Davidui Ricardo* rodosi, kad ten, kur reikalas yra lengvai patenkinamas, vertę nulemia sunaudotasis darbas, tuo tarpu ten, kur pertekliai yra aprėžti, jis pripažįsta retenybės momento įtaką. Tačiau jis sutinka, kad norimam kieky lengvai pagaminamų gėrybių yra didelė didžiuma, del to retenybės momentas savo reikšmės nustoja. Tačiau pirmoj eilėj jis turėjo galvoje tik prigimtinius ir technikinius reprodukavimo galimumus, o praleido tai, kad yra ir kitų veiksnių, kurie veda prie monopolių sudarymo ir kad tuo būdu didesnės reikšmės įgauna retenybės momentas. Ricardo argumentus kritikuoja *Carey*, sakydamas, kad vertę nulemia ne darbas, reikalingas daiktui ar gėrybei pagaminti, o darbas, reikalingas tos pačios rūšies daiktui naujai įsigyti (reprodukcijai); ir kiekviena pažanga, prie tų pačių sąlygų, atitinkamo daikto vertę sumažina. Carey pažiūrai yra artimas ir *Frédéric Bastiatas*, kuris vertę matuoja gėrybės sutaupytuoju darbu. Šis vertinimo būdas visuomenės ūky tikrai pasitaiko, tačiau jis vis daugiau nustoja reikšmės santykiuojamam ūky.

Karolis Marksas visa ką remia mainų santykiavimais. Jei dvi gėrybės išmainomos viena į kitą, tai jos turinčios ką nors bendra turėti. Tačiau pagrindinė daikto savybė čia tuo bendrumu būti negalinti, nes ji esanti skirtinga. Tad jei skirtingosios savybės ir gėrybių naudojamoji vertė turinčios būti atmestos del to, kad daiktams visa tai nėra bendra, tuomet bendrumo lieka

ieškoti tiktai tame, kad atskirų gėrybių mainomąjį santykį nulemia darbas. Ir jei specialinė naudojamoji vertė atmetama, tad taip pat turįs būti atmestas ir tas darbas, kuris šitą specialinę gėrybės savybę sudaro. Visas svarbumas esąs tame, kad žmogaus darbas, bendrai imant, gėrybėj kaip ir įkūnijamas. Jo didumas esąs matuojamas visuomenei reikalingojo darbo laiku, t. y. tuo darbo laiku, kuris reikalingas turimomis normalinėmis gamybos priemonėmis ir visuomenės vidutiniu sugebėjimu bei intensyvumu kuriam nors daiktui padaryti.

Kad du daiktai, kuriuos mainoma, turi ką nors bendra turėti, tai yra tiesa. Tačiau negalima sutikti, kad šitas bendrumas pareina nuo gėrybių naudotinumo. Nežiūrint išorės savybių nelygumo, vis delto daiktai, jei jie gali vienodo svarbumo reikalus vienodai tenkinti, gali turėti ir vienodą naudojamąją vertę, ir tuo būdu, būdami vienodos naudojamosios vertybės, gali turėti ir vienodą mainomąją vertę. Marksas sumaišo naudojimo tikslą su naudojimo verte. Tačiau, jei naudojamoji vertė dedama mainomosios vertės pagrindan, o daikto savybė ir reikalo skubotumas laikomi nulemiančiais naudojamosios vertės didumą, tad galutinė išvada, kad tik vienas darbas visur turi būti dedamas vertės pagrindan, savaime atpuola.

Visų šitų teorijų pagrindą pirmiausia sudaro tai, kad nepriduodama reikšmės gėrybių retenybei. Be to, čia nenusveria įdėtojo darbo kiekis, bet jo vaisiai. Vertę sudaro tik tokis darbas, kuris sugeba patenkinti reikalavimus ir kuris pritraukia reikmenų naudotoją. Toliau darbas tiek yra reikšmingas, kiek jis veikia pertekliaus dydį. Jei daikto vertė yra žemesnė už jo gamybai turėtas išlaidas, tai tokių daiktų gaminti negalima. Taip kad atliekamas darbas sudaro ribą, žemiau kurios vertė paprastai daugiau nebekrenta. Šiaip ar taip, ekonominį darbo vaisingumą nulemia rinka. Tik paėmus visas gėrybes į visuomenės rankas, sucentralizavus visą darbo organizaciją ir visai suvienodinus (niveliavus) visus reikalavimus, būtų galima gėrybių vertę nustatyti jų darbu. Bet galų gale ir šioje srity visa nulemia visuomenės ūkio organizacija.

Jei darbas lemiamu veiksniu vertei nustatyti negali būti pripažintas, tad lieka dar panagrinėti klausimas, ar darbas negalėtų būti mastas, kuriuo galima būtų matuoti keičiamųjų gėrybių mainomoji vertė arba santykis, kuriame gėrybės vienos į kitas mainomos. Šiam tikslui darbas netinka del to, kad jo paties

negalima matuoti. Painaus arba komplikuoto ir paprasto darbo skirtumai pirmiausia pareina nuo proto arba dvasios veikimo skirtumų. O tiksliai išmatuoti dvasios veikimą yra negalima.

2. Kaina.

23. Kainos esmė ir josios mastas.

Mainais už daiktą gaunamąjį atlyginimą mes vadiname *kaina*. Tuo būdu kaina parodo tos ar kitos gėrybės kiekį, kuris už kitą gėrybę duodamas, arba už ją reikalaujamas. Kai išsidirba visų priimta mainomoji priemonė, tad kaina pareiškiama šios mainomosios gėrybės kiekiu. O kai mainomoji priemonė pavirsta teisėta atsiskaitymo bei mokamąja priemone, kaina pažymima pinigų vieneto kiekiu. Kaina yra ūkio gyvenime esamas faktas. Del to vertės teorija nori tai aiškinti, atsirėmusi praeities.

Kainos aukštumui palyginti reikalingas tam tikras *kainos mastas*. Šitas mastas skiriasi nuo kitų mastų tuo, kad juo matuojama ne koks iš oro apčiuopiamas daiktas, o daiktų, t. y. įvairiausios rūšies gėrybių, santykiavimas su žmonių ūkiu. Bet kadangi, kaip buvo minėta, ūkio gyvenime vienodos bei pastovios vertės nėra, tad negali būti ir pastovaus kainų masto.

Adomas Smithas geriausiu kainos mastu pažymėjo žmogaus *darbą*. Tačiau auka, kurią atiduoda ką nors dirbąs žmogus, nėra visiems žmonėms vienoda, o dienos darbo vaisiai vietos ir laiko atžvilgiu skiriasi sulig dirbančiojo asmenybe. Ir patsai darbas pirmiausia pažymimas tik savo vaisiais.

Taip pat buvo siūlyta kainos mastu padaryti *javus*. Tačiau javų vertė labai priklauso derliaus. Tuo būdu trumpesniam laikui kainos mastu javai netinka. O skirtingu laiku ir įvairiuose kraštuose maisto reikalui daugiau vertinami ne tie patys javai. Žemės ūkio gėrybių vertę pirmoj eilėj nulemia kiekis tų gėrybių, kurių žemdirbys gauna mainais už savo prekes. O tai reiškia, kad javų kaina tuo pačiu laiku pareina ir nuo mainomųjų, gaunamųjų už javus, gėrybių vertės.

Geriausia tinka būti tam tikro laiko kainos mastu *brangieji metalai*. Tačiau ir jų vertė kitėja ir nėra pastovi, be to, brangiųjų metalų vienodas kiekis įvairiais laikais (pav., karo ir taikos metais), taip pat ir tuo pačiu laiku įvairiuose kraštuose, neturi vienodos perkamosios galios. Vis delto brangiųjų metalų vertės

nepastovumas ir jų įvairiuose kraštuose skirtumai nėra žymūs, taip kad brangieji metalai vertės atžvilgiu yra pastoviausia medžiaga. Šiaip ar taip, brangiųjų metalų masto įvairių šimtmečių sąlygoms palyginti nepakanka, ir šito kainų masto reliatyviškumas turi būti išlygintas naudojant kitus mastus. Čia taip pat svarbu, kad brangiųjų metalų vertė glūdi perkamojoj galioj, t.y. pareina nuo vertės tų daiktų, kurie brangiaisiais metalais išmainomi.

Kas pasakyta apie brangiuosius metalus, taip pat tinka ir metalo *pinigams*. Dar mažiau pastovi perkamoji galia yra tokių pinigų, kurie (pav., popieriniai pinigai) neturi jokio vertingo pagrindo. Čia nenusveria tai, kad pinigų vertė, kaip ir aukso bei javų vertė, pati nėra pastovi, tačiau tai, kad pinigų vertė taip pat glūdi jų perkamojoj galioj, kad visa, ką mes iš gėrybių už pinigus gauname, pareina nuo bendro kainų stovio, vadinas, mes kaip ir kokiame rate sukamės. Del to bendrai mes *negalime kainų matuoti*, o *tik* jas *lyginti*. Čia mums gali būti naudinga *statistika*. Norint visa ką geriau pažinti, reikalinga paimti įvairių visuomenės sluoksnių pačius svarbiuosius reikmenis ir patyrinėti kainų stovį bei jų kitėjimą. Čia nepakanka paimti tik to laiko esamas kainas, o reikia žiūrėti ir skirtingųjų kainų apyvartos kiekio. Tai padaryti lig šiol dar nepavyko. Naujausi šioje srityje bandymai bus nušviesti §§ 26 ir 27.

24. Kainos susidarymas.

Kaina laisvoj konkurencijoj ir veikiant monopoliui susidaro visai skirtingais dėsniais. Del to *konkurencijos ir monopolio kainos* reikia griežtai skirti. Pirmiausia pakalbėsime apie konkurencijos kainas, t. y. apie kainas tų prekių, kurių *gamyba bei vartojimas gali būti praplėsti ir aprėžti*. Apie šias gerybes paprastai sakoma, kad jų kainas nustato pasiūlai bei paklausai. Tai nėra neteisinga, bet ir neganėtina. Pirmiausia čia reikia paaiškinti pasiūlų ir paklausų sąvokas. Sprendžiant apie pasiūlus, negalima žiūrėti vien tik pardavėjų skaičiaus, o reikia imti dėmesin ir jų turimi ištekliai bei šių išteklių vertė, kurią, iš vienos pusės, veikia gamybos išlaidos, o iš antros — būtinas pelno priedėlis. Taip pat daug reiškia ir bendroji ekonominė būtis, kuri gali versti pardavėją greitai parduoti arba jį įgalinti ilgiau palaukti. Pagaliau, daro įtakos ir pinigų vertinimas, ir tai ne tik jų kiekis, bet pirmoj eilėj jų perkamoji galia toms gerybėms,

kurių reikalingas patsai pardavėjas. Tie patys veiksniai veikia ir pirkėją: gaunamųjų gerybių vertinimas, reikalų skubotumas ir pinigų vertinimas, — visa tai veikia pirkėjo pasiryžimą pirkti ar palaukti.

Be to, reikia taip pat turėti galvoje, kad tiek *pasiūlai ir ištekliai*, tiek *paklausai* bei *reikalas* vieni kitų nepadengia. Pasiūlai, jei prekės savybės neverčia jų greitai parduoti, dažniausiai sulaikomi. Iš anksto padaryta ateities reikalams atsarga gali paklausus padidinti, o reikalavimų tenkinimo atidėjimas juos sumažinti. Šiuo atžvilgiu, be ekonominių veiksnių, dažnai veikia taip pat subjektyvūs momentai: taip, pav., gamintojo baimė perdaug turėti išteklių, vartotojo baimė negauti reikalingų dalykų taip pat didina pasiūlus bei paklausus.

Kaina nustatoma tarpusavio pirkėjo ir pardavėjo reikalavimų santykiavimu. Jei abidvi šalys yra lygiai laisvos, ir jų reikalavimai yra vienodo skubotumo, — o tai, bendrai imant, pasitaiko su lengvai ir sulig noru padauginamais daiktais, o taip pat ir apsieinamais dalykais, — tai kaina, abipusiai veikiant pasiūlų bei paklausų konkurencijai, numušama sulig gamybos lėšomis ir vietoj praktikuojamo pelno dydžiu. Ilgesnį laiką kaina negalės čia nei pakilus laikytis, nei nukritus palikti. Kainos tokiomis sąlygomis pakilimas tuojau atbaido vartotojus ir sumažina paklausus, o tuo pačiu daugina gamintojus, pardavėjus ir kelia jų pasiūlus. Didesnis žmonių skaičius nori pasitaikiusią nepaprastą pelno progą išnaudoti ir stoja į konkurenciją. Kaina, kaip matyti, čia pasiūlus ir paklausus tvarko lygiai taip pat, kaip paklausai ir pasiūlai veikia pačią kainą. Pasiūlams augant, kad daugiau galėtų parduoti, gamintojai kainas mažina; čia jie linkę vieni už kitus pigiau parduoti. Tuo tarpu paklausams augant, pardavėjai kainas kelia, kadangi jie tikisi turimas prekes vis vien parduoti. Didėjant arba mažėjant išlaidoms, kyla arba krinta ir kainos. Daiktai, kuriems gaminti išlaidos yra visuomet vienodos, šiaip prie lygių sąlygų turi vienodą ir kainą. Pigiau, kaip išeina gamybai, jokia prekė ilgesnį laiką parduodama būti negali.

Jei prekių gamybos išlaidos skirtingos, tai kainą nustato tie gamintojai, kurie dirba blogiausiose sąlygose ir kurių gaminiai vis delto dar yra reikalingi esamiems reikalavimams tenkinti. Čia nulemia *kraštutiniai kaštai*, arba išlaidos. Aiškiausiai šitai matyti Thueneno *„izoliuotosios vatstybės“* paveiksle, kur javų kai-

nas nulemia miesto reikalavimai ir tolumas, iš kurio miestui reikalaujamų javų turi būti pristatyta. Čia mažiausioji kaina turi būti tokia, kad toliausia esančioms apylinkėms, kurių javai miestui yra būtinai reikalingi, būtų apmokamos gamybos ir transporto išlaidos.

Tačiau šita taisyklė, kad kainą nulemia išlaidos gamybai, negalioja kainoms tokių gėrybių, kurios reikalavimams tenkinti gali būti *pakeičiamos* kitomis, taip pat ir tokių, kurių g a m y b a y r a v i s a i v i e n o d a. Jei vartojamoji gėrybė pabrangsta, tai daugiau klausiama tokių gėrybių, kurios gali pabrangusiąją gėrybę pakeisti, ir tuo būdu keliamos šios pastarųjų kainos. Taip pat gamintojas linksta į tokį produktą, kurio kaina pelno atžvilgiu yra aukštesnė, ir tuo būdu jis, daugindamas pasiūlus, veikia kainas ir jas lygina.

Jei i š t e k l i a i a p r ė ž t i, tai kainą nustato tasai pirkėjas, kuris gali ir nori daugiausia mokėti, pav., viešose varžytynėse. Panašiai daro visais tais atsitikimais ir pirkti norintieji, kai ištekliai yra aprėžti, nors patys apie tai gal ir nežino. Ir juo kokio nors daikto greičiau reikia, juo jo kaina gali daugiau prašokti gamybos išlaidas (retenybės kainas) ir juo tos kainos, vien tik dėl baimės negauti, gali būti išpūstos dar daugiau, kaip nepritekliaus tikroji padėtis reikalauja. Kiekvienos kainos kilimas pasibaigia ten, kur prasideda vartotojo negalėjimas mokėti. Tuo būdu šią ribą anksčiau pasiekia neturtingesniųjų sluoksnių reikalavimai, negu turtingesniųjų. Tačiau galėjimas mokėti taip pat nėra koks nors tvirtai nusistovėjęs dydis, o tuo pačiu nei aiški riba kainai nustatyti. Vartotojas, kad galėtų įsigyti būtinų gyvenimui gėrybių, stengiasi kiek galint daugiau mokėti. Ir kol jis taip daro, tai keliamos kainos paklausų nemažina.

Konkurencija yra mažiau laisva, kaip kad manė A. Smitho mokykla. Del to ir *retenybės kainos* ūkio gyvenime vaidina gana svarbų vaidmenį. Vartotojų patogumai, dėl kurių jie palieka prie senųjų pardavėjų, rinkos padėties nepažinimas bei vietos salygos sunkina kitėjimus ir dažnai leidžia susidaryti monopolio kainoms net ir ten, kur jis galėtų būti lengvai išvengiamas. Kurio nors gamintojo arba pirklio stropumas ir patikimumas, ypatingai geri jo gaminiai bei pasitikėjimas juo, duoda jam galimumo už prekes, pav., ypatingai geros markės laikrodžius, arba už daiktus, kurie jo sumanumu pagerinami arba skoningai atnaujinami, taip pat imti retenybės kainas. Paprastų, plačiai

perkamų prekių kainos gamybos išlaidų perdaug prašokti negali, tačiau juo daugiau tai gali padaryti savaimingų, sunkiai padaromų kokybinio pobūdžio daiktų kainos, taip pat kainos prekių, kurių gavimo šaltiniai mažai težinomi.

Mažmenų prekybos kainos ne visai, bet maždaug gali sekti didmenų prekybos kainas, kadangi bendrosios išlaidos (nuoma, algos, pagrindinio kapitalo procentai, riziko premija ir t. t.) palieka vis tos pačios, nežiūrint ar kainos kyla ar krenta. Ypatingos priežastys, pav., muitai arba kiti netiesioginiai mokesčiai, dažnai iškelia kainų pakitėjimus, kurie kartais pereina visas ribas. Juo gamintojas ir vartotojas vienas nuo kito toliau randasi, juo daiktas daugiau eina per rankų rankas, juo mažiau jo kainos susidarymas priklauso pasiūlų bei paklausų kitėjimų, gamybos lėšų pasikeitimų ir t. t., ir jas veikia įvairiausios aplinkybės. Galutiniai padariniai pareina nuo to, kuri iš viena prieš kitą stovinčių partijų paima viršų. *Kainų susidarymas galų gale yra galios klausimas.*

25. Žemės ūkio kainos.

Dirvos ir žemės yra tik aprėžti plotai. Dėl to pasėlių daug išplėsti negalima, o paklausus nuolat didina gyventojų skaičiaus priaugimas. Tuo būdu žemės kainos yra monopolinio kainų susidarymo pavyzdys, ir, normališkomis sąlygomis, jos turi nuolatos kilti. Tai ypač matyti *miestų* statomosios žemės rajonuose, kur, miestui didėjant, žemės kainos kyla be jokio darbo. Tuo tarpu *žemės ūkyje* nuolatos reikia dirbti, išlaidų turėti.

Žemės kainas nulemia: a) teisės ir kredito sąlygos (būtinas teisės saugumas, ypotekos sutvarkymas, nevaržomo pardavimo ir naudojimo teisė, kredito lengvumas), b) pagrindinis pelnas, kuris pareina nuo visų pajamų kiekio ir gaminių kainos bei nuo išlaidų didumo, c) procentai, kuriais vadovaujasi grynojo pelno kapitalizacija (pav., prie 5% kapitalizuojama su 20, prie 4% — su 25), d) pasiūlų ir paklausų santykis, kuris *perkamąją kainą* gali aukščiau *bendrosios vertės* pakelti arba žemiau jos numušti. Didėjant šalies gerovei, vis daugiau žmonių stengiasi įsigyti žemės, pasitenkinama mažesniais perkamojo kapitalo procentais ir tuo būdu susidaro pasiryžimas mokėti už žemę daugiau, kaip ji gali pelno duoti. Maži paklausai, suskurdimas, nepatogios kredito sąlygos verčia žemės kainą kristi žemiau pelno vertės.

Grynas pelnas pareina nuo žemės derlingumo, ūkinio naudojimo rūšies, nuo gaminių kainos, taip pat nuo išlaidų, darbo atlyginimo didumo, nuo kapitalo procentų, kuriuos žemininkas turi priskaityti savo kapitalui, nuo mokesčių ir t. t. Tuo būdu grynasis pelnas arba nuoma pareina nuo žemės ūkio gaminių kainos, taip pat nuo jos pareina ir pati žemės kaina, o ne atvirkščiai, t. y. žemės ūkio produktų kainos nepriklauso nei nuomos dydžio, nei žemės bei dirvos kainų.

Apie miestų žemės sklypų kainų kitėjimą gali parodyti detalinė statistika, nes dirva, žiūrint jos padėties, dydžio bei apdirbimo, labai skiriasi. Humboldto namų Berlyne kaina (be perstatymo) buvo:

1746 m.	4350 tal.	=	100
1796 „	28000 „	=	643
1863 „	92000 „	=	2115
1875 „	140000 „	=	3218

Vienoje buvo išnuomojami namai vienai baldų krautuvei:

1750 m. už	24 guld.	=	100
1810 „ „	75 „	=	312
1850 „ „	300 „	=	1250
1856 „ „	1200 „	=	5000
1862 „ „	1600 „	=	6660

Freiburge neperstatyti namai pabrango vidutiniškai:

nuo 1755	ligi 64 m.	=	100
„ 1810	„ 19 „	=	412
„ 1840	„ 49 „	=	837
„ 1860	„ 70 „	=	1310
„ 1870	„ 74 „	=	1724

Radzvilo rūmai Berlyne pastatyti 1738/39:

1719 m.	parduoti už	30.000 tal.
1795 „	„ „	60.000 „
1875 „	„ „	2.000.000 „

Nuo 1865 — 75 m. namų skaičius *Berlyne* padidėjo 47%, gyventojų — 62%, nuoma — 92%, o 1813 — 72 m. ligi 100%. *P. Voigto* „Grundrente und Wohnungsfrage in Berlin und seinen Vororten", Jena 1901 m., apskaičiavimu, žemės vertė *Charlotenburge* pakilo nuo 5 mil. mrk. 1865 m. ligi 30 mil. mrk. 1880 m. ir ligi 300 mil. mrk.. 1897 m. *Halleje* kelių, tyčiomis sektų, krautuvių nuoma pakilo vidutiniškai 1831—76 m. kaip 100 : 488;

nuo 1803—76 m. kaip 100 : 1816; butų nuoma nuo 1845—96 m. kaip 100 : 200; nuo 1803 — 76 m. kaip 100 : 300. Namų kainos nuo 1830 m. ligi 1870 — 76 m. pakilo, kaip 100 : 417. Namų skaičius nuo 1834 — 71 m. padidėjo kaip 100 : 174, o gyventojų kaip 100 : 206.

Prūsų statistikoj (Jahrbuch 1917 m., pusl. 60 ir tol.) palygintos *žemės ūkio* kainos, kuriomis pirmam periode laikoma 100 už I ha:

Laikotarpis	Mažiau 2 ha	nuo 2 - 5 ha	nuo 5—20 ha	nuo 20 — 100 ha	nuo 100—500 ha	500 ha ir daugiau
			ū k i a i			
1895— 97	100	100	100	100	100	100
1898—1900	106	107	104	105	105	112
1901—1903	116	112	112	111	112	122
1904—1906	126	123	124	124	127	130
1907—1909	141	136	138	144	151	176
1910—1912	149	148	156	160	175	195
			S k l y p a i			
1895— 97	100	100	100	100	100	—
1898—1900	103	102	103	96	68	—
1901—1903	105	106	108	124	79	—
1904—1906	114	118	120	129	114	—
1907—1909	123	127	131	188	329	—
1910—1912	128	141	154	231	381	—

Kitais metais gaunama ši perkamoji kaina už 1 ha markėmis (Prūsų Stat. Jahrbuch 1920, pusl. 70 ir sek. 1922, pusl. 80 ir tol.):

	ū k i a i		s k l y p a i	
	1913—1915	1916—1918	1913—15	1916—1918
Mažiau kaip 2 ha	4052	4650	2268	3233
Nuo 2—5 „	2995	3509	1814	2361
„ 5—20 „	2221	2594	1571	1995
„ 20—100 „	1890	2306	1257	1581
„ 100—500 „	1624	1873	757	1285
500 ir daug. „	1249	1460	376	—
bendrai „	1795	2003	1818	2434

Vidutinė domėnų nuoma rytinėse Prūsijos provincijose:

1847 m.	13,90 m.	už naud.	žemės 1 ha	— 100
1869 „	26,41 „	„	„	190
1879 „	35,53 „	„	„	256
1890 „	39,10 „	„	„	281
1899 „	36,48 „	„	„	262
1909 „	34,86 „	„	„	251
1914 „	36,8 „	„	„	265
1918 „	43 „	„	„	309
1920 „	60,9 „	„	„	439
1921 „	63,3 „	„	„	455

26. Žymesniųjų prekių didmenų prekybos kainos.

Nustatyti prekių kainas yra ypatingai sunku, nes jos skiriasi ne tik sulig prekių rūšimi, bet ir atskirose vietose. Del to pirmoj eilėj paduodamos *žaliavos kainos*, kurių kokybės skirtumai ne tokie dideli, ir pirmon galvon *didmenų prekybos kainos*, kurių technika geriau yra išsiplėtusi ir kurioms vieta turi mažiau reikšmės.

Daug menkesnių davinių turime apie *žemės ūkio gaminių kainas*.

Žemininkas neturi jokios galios paprastų javų kainas, atsižiūrint jų gamybos lėšų, pakelti ar numušti; taip pat jis neturi jokios įtakos pasaulinei rinkai, kuri nulemia kainas. Savo valdomą žemę ir tuo būdu su ja surištą kapitalą jis turi naudoti tol, kol gauna dar šiokio tokio pelno. Net auginamuosius augalus jis mažai tegali pasirinkti, nes viša tai pareina nuo žemės rūšies, klimato bei paklausų. Daugumo žemės ūkio gaminių kainos dabar nustatomos pasaulinės prekybos santykiavimo. Tuo būdu žemės ūkio produktų kainas nulemia labiausiai nepatogiose sąlygose gaminantieji arba tolimiausieji kraštai, kurie vis delto pasaulio rinkai yra dar reikalingi, bet kurių ekonominės sąlygos žymiai skiriasi nuo mūsiškių. Didžiausia rinka kviečiams yra Anglija. O kviečių kainas nulemia vidurinės Argentinos sritys, Amerika (Jungt. Valst.) bei Kanada, kurių derlius Europos maisto reikalavimams patenkinti yra reikalingas, ir jų gamybos bei transporto išlaidos turi būti apmokamos. Šių išlaidų sumažėjimas sumažina ir vidutiniškąją kviečių kainą, o metų derliaus išteklių ir reikalavimų santykis nulemia kainos dydį.

Įvairių žemės ūkio produktų kainos laikosi tam tikroj proporcijoj, kuri nedaug kitėja, nes šie produktai ligi tam tikro laipsnio gali vienas kitą atstoti.

Gyventojų skaičiui didėjant, jų reikalavimams patenkinti pritraukiama vis menkesnės dirvos rūšys ir vis tolimesni kraštai bei sritys. Del to žemės ūkio produktų kainos, ilgesnį laiką paėmus, turėtų smarkiau kilti, ne gyventojų skaičius, jei nebūtų nuolat gerinamos susisiekimo priemonės, daroma įvairių išradimų, naikinami muitai, bendrai keliamas žemės ūkis ir t. t.; paskutiniu laiku prieš karą tai ir pasireiškė, ypatingai Anglijoj. *Tooke, Newmarcho* ir Ekonomisto daviniais, *Anglijoj* ir *Prancūzijoj* kainos šit kaip kitėjo:

Metai	Mokėjo [1]) Qu		Rodikliai	
	Anglijoj	Prancūzijoj	Anglijai	Prancūzijai
1401— 50	7 Sh. 1 d.	12 Sh. 3 d.	100	100
1451—1500	6 „ 2 „	6 „ 7 „	87	54
1501— 50	12 „ — „	13 „ 3 „	169	108
1551— 80	17 „ 9 „	28 „ 6 „	252	232
Oxfordas				
1581—1600	26 Sh. 8 d.	25 Sh. 3 d.	377	426
1601—1700	39 „ 1 „	39 „ 8 „	551	324
1701— 70	36 „ 2 „	32 „ 5 „	510	264
Anglija				
1771—1800	52 Sh. 5 d.	38 Sh.—d.	740	310
1801— 50	64 „ 2 „	47 „ 3 „	904	384
1851—1900	44 „ — „	52 „ 3 „	621	426
1901— 05	28 „ 1 „	62 „ 4 „	395	508
1906— 13	32 „ 2 „	60 „ — „	453	488

Kadangi žmogus visai nepajėgia gamtos nugalėti, ir blogas derlius pasitaiko, bet kadangi, bendrai imant, trumpesniais laiko-

[1]) Qu — Quarter — 8 bušeliai, arba 290,8 litrai. Pačios kainos pažymėtos šilingais (— sh) ir penais (— d). *A. R.*

tarpiais paklausai palieka tie patys, tad derlius turi didelės įtakos kainoms, ir juo daugiau, juo yra mažesnė ir daugiau užsidariusi gamybos šalis. Atsargos ir reikalo santykis čia turi be galo didelės įtakos kainai. Baimė nepritekti arba palikti pertekliuje kelia kainas aukščiau, kaip del derliaus būtų reikalinga. Vis delto pagerintas ūkininkavimas bei technika sumažina blogų derlių pavojų, o didesnis vartojamų vaisių įvairumas mažina jo blogus padarinius. Taip pat tarptautinis santykiavimas žymiai lygina kainas.

Javų kainos Prūsijoj, Anglijoj ir Prancūzijoj.

(Markėmis už toną):

Metai	Prancūzija	Anglija	Prūsija			
	kviečiai	kviečiai	kviečiai	rugiai	miežiai	avižos
1816— 20	267	364	206	152	131	130
1821— 30	192	266	121	87	76	80
1831— 40	201	254	138	100	87	91
1841— 50	206	240	168	123	111	100
1851— 60	231	251	211	165	150	144
1861— 70	224	248	204	154	146	140
1871— 75	249	246	235	179	170	163
1876— 80	229	206	211	166	162	152
1881— 85	194	180	189	160	155	146
1886— 90	193	143	174	143	138	135
1891— 95	178	128	165	148	142	143
1896—1900	179	134	161	135	138	135
1901— 05	180	142	164	138	141	141
1906— 10	196	160	202	167	166	166
1911	212	155	199	163	184	172
1912	235	172	211	183	204	195
1913	226	158	196	164		163

Javų kainos Berlyne (markėmis už toną).

Metai	Kviečiai	Rugiai	Miežiai	Avižos
1651—1700	74,5	53,4	54,4	52,9
1701—1750	84,8	62,7	52,9	52,5
1751—1800	125,3	101,4	108,4	96,5
1801—1850	185,8	136,0	127,2	136,6
1851—1900	194,5	154,4	152,1	151,7
1901—1905	168,0	138,4	137	146,3
1906—1910	207	173		174
1911	201	166		184
1912	214	184		202
1913	195	162	158	167
1914	215	181	175	184

Javų kainos Berlyne ir New Yorke atskirais derliaus metais (markėmis už 50 kg. [1]):

Metai	Berlynas		New Yorkas
Birželis—liepos	rugiai	kviečiai	kviečiai
1909 — 10	8,28	11,23	9,26
1910 — 11	7,66	10,14	8,02
1911 — 12	9,32	10,67	8,49
1912 — 13	8,62	10,41	7,95
1913 — 14	8,07	9,72	7,64
1914 — 15	10,07	11,77	10,49
1915 — 16	9,23	10,86	9,88
1916 — 17	8,00	9,42	15,59
1917 — 18	9,63	10,38	18,52
1918 — 19	7,93	8,43	18,29
1919 — 20	4,09	4,36	19,68
1920 — 21	4,74	5,19	16,20
1921 — 22	6,89	8,87	10,42
1922 — 23	7,22	8,45	10,11
1923 — 24	6,88	8,30	9,34
1924 — 25 [2])	10,20	10,97	12,89

[1]) Wirtschaft u. Statist., V. pusl. 163.
[2]) Aštuonių mėnesių vidurkis.

Anglijoj atskirais metais kviečių kaina svyravo XIII šimtmety 56, XIV šimtmety — 40, XV — 20, XVI — $8^1/_2$, XVII — $3^1/_2$, XVIII — $4^1/_2$, XIX — atskirais metais jau tik šešeriopai. Naujausiais laikais atskirų šalių derliaus stovis pradeda mažiau atsiliepti į vidaus javų kainas. Nežiūrint pasaulinės prekybos išsiplėtimo, atskirose rinkose vietinė įtaka vis dar turi tam tikros reikšmės (pal., pav., paskutinius davinius).

Labiausiai kainos kyla, einant dideliais laikotarpiais, miško gaminių, ir žemės ūkio produktai šiuo atžvilgiu užima tik antrą vietą.

Visai kitaip, negu žemės ūkio gaminių, plečiasi *pramonės dirbinių* kainos, kadangi jas veikia, nepriklausomai nuo to ar kito ploto, kapitalas bei darbas. Juo daugiau daikto pagaminimas pareina nuo žmogaus rankų darbo, o gamtos kliūtys gali būti nugalėtos uolumu bei gabumais, juo daugiau kapitalas duoda žmogui galimumo tobulinti darbo procesą ir juo pigesnės, palyginti su žemės ūkio gaminių kainomis, atatinkamų daiktų kainos.

Čekijos valdiškam dvare Tloskau, barono v. Steiger daviniais, kaštavo:

	1670 m.		1770 m.		1879 m.	
	Gld.	Kr.	Gld.	Kr.	Gld.	Kr.
Kviečių 1 austriška saikas .	1	=100	2	25=225	4	89=480
Rugių „ „ „ .		70=100	2	50=210	3	60=510
Duonos svaras		$1^1/_2$=100		2=133		7=470
Galvijienos „		4=100		6=150		23=572
Sviesto „		11=100		16=144		35=320
Plytų 1000 št.	4	40=100	5	75=130	12	— =270
Muilo svaras		15=100				23=150
Popierio rymas	1	30=100			2	50=136
Audeklo mastas		19=100				50=258
Kalamos geležt. cnt. . . .	5	70=100	7	50=130	9	30=168
Paprastų vilnų „ . . .	22	— =100	44	— =200	75	— =340
Malkų sieksnis		22=100	1	35=610	6	30=290

Vidutiniškai imant, Hamburge urmo prekybos kainos pakilo:

		nuo 1847—67 iki 1871—80	nuo 1847—80 iki 1881—90	nuo 1847—80 iki 1891—1900	nuo 1847—80 iki 1901—05	nuo 1847—80 iki 1906—10	1847—80	1912—12
5 kolonialinėms prekėms	100	141,66	100,46	101,50	66,82	76,79	88,98	92,32
Medvilnės	100	81,84	66,28	48,70	51,07	52,68	62,98	54,95
Indigo Salpeter, žuvų Tranui bei Palmų aliejui	100	101,65	78,87	61,61	61,15	42,73	46,26	39,06
Metalams	100	117,80	72,97	73,26	79,51	95,48	107,71	117,90
Akmens anglims . . .	100	108,88	75,90	83,74	86,03	83,54	80,72	92,77
Svarbiausioms javų rūšims	100	112,51	78,01	63,99	64,40	69,88	69,59	79,29
Visoms prekėmsvidut.	100	105,54	77,43	68,44	67,93	71,31	76,04	79,38

Kad palengvintų tam tikro laikotarpio kainų palyginimą, pirma kaina pažymima skaičium 100 ir išskaičiuojami *indeksiniai skaičiai arba rodikliai.* Tačiau kai kurioms prekėms tokio nustatymo nepakanka; reikia dar turėti supratimo apie atskirų gaminių kainų dydį, palyginant jas su kitomis kainomis, be to, kad skaičiais būtų išreikštas bendras kainų stovis. O tai gaunama, nustačius kiek galint daugiau prekių vidutinį kainų pasikeitimą ir išskaičius *bendrus indeksinius skaičius.* Tolimesnė pažanga bus padaryta, jei bus atsižvelgta taip pat į atskiroms kainoms atitinkamus prekių kiekius. Paprastai galima tai padaryti nustačius arba įvertinus davinius suvartojimo, su kurio kiekiu (svoriu) jungiami atskiri kainų pažymėjimai. Tuo būdu gaunami *svertiniai rodikliai, arba indeksiniai skaičiai.*

Indeksiniai urmo prekybos skaičiai nuo 1860–1921 m. parodomi šioj lentelėj (1861—1870 m. — 100) [1]):

Metai	Vokietija	Anglija	Prancūzija	Amerikos J. V.	Metai	Vokietija	Anglija	Prancūzija	Amerikos J. V.
1860	99	99	106	65	1891	99	72	72	55
1861	100	98	104	58	1892	87	68	70	51
1862	96	101	105	67	1893	81	68	69	51
1863	94	103	105	98	1894	75	63	64	47
1864	94	105	104	159	1895	73	62	62	46
1865	96	101	97	110	1896	74	61	60	42
1866	101	102	99	118	1897	80	62	61	41
1867	110	100	97	107	1898	85	64	63	44

[1]) Wirtschaft u. Statistik II, pusl. 91. Vokietija — Stat. Reichsamt Anglijai — „Sauerbeck" Statist; Prancūzija — Annuaire statistique; Amerikos J. V. — „Duns Reierw".

Metai	Vokietija	Anglija	Prancūzija	Amerikos J. V.	Metai	Vokietija	Anglija	Prancūzija	Amerikos J. V.
1868	109	99	97	104	1899	85	68	68	48
1869	103	98	95	94	1900	91	75	73	52
1870	96	96	98	85	1901	85	70	70	52
1871	103	100	101	86	1902	84	69	68	58
1872	116	109	105	86	1903	83	69	69	57
1873	125	111	105	81	1904	87	70	68	55
1874	119	102	97	81	1905	90	72	72	56
1875	110	96	95	77	1906	92	77	76	60
1876	107	95	95	66	1907	103	80	80	65
1877	109	94	96	62	1908	97	73	74	61
1878	98	87	88	55	1909	96	74	74	68
1879	89	83	86	55	1910	94	78	79	68
1880	100	88	88	62	1911	99	80	83	67
1881	96	85	86	64	1912	112	85	87	69
1882	91	84	84	70	1913	97	85	85	66
1883	90	82	81	61	1914	109	85	86	68
1884	82	76	74	57	1915	147	108	118	71
1885	78	72	73	52	1916	158	136	158	82
1886	73	69	70	51	1917	185	175	222	120
1887	73	68	68	53	1918	224	192	287	132
1888	79	70	71	54	1919	429	206	301	133
1889	87	72	74	51	1920	1537	251	431	148
1890	93	72	74	52	1921	1976	160	292	91

Naujausiems laikams gaunami štai kokie didmenų prekybos indeksiniai skaičiai[1]) (1913 = 100):

Metai	Vokietija	Anglija	Prancūzija	Belgija	Italija	Ispanija	Šveicarija
1921	1911	181	345		578	190	190
1922	34200	160	327	367	563	176	168
1923	16220	162	419	497	575	172	181
1924	(Milijard.) 123 (Aukso v.)	174	489	573	585	183	175

[1]) Statist. Jahrbuch f. d. Deutsche Reich 1924—25, pusl. 90.

27. Brangumo skaičiai.

Vien kainų kitėjimo daviniai dar neduoda pažinti tą įtaką, kuri atsiranda kainoms kylant. Tam reikalingi pirmon galvon dar du dalykai žinoti, būtent: 1) turi būti nustatytas atskiromis kainomis parduotų prekių kiekis ir 2) didumas tų visuomenės sluoksnių, kurie tas ar kitas kainas moka. O paskui, norint nustatyti tolimesnį pabrangimo į gyvenimą veikimą, reikalinga taip pat nušviesti pajamų bei jų naudojimo įvairiems gyvenimo reikalams plėtimąsi. Bendrai imant, šitie dalykai ne visuomet yra galimi; kaip negalima, prisilaikant kainų žymėjimo, nustatyti pajamas, taip ir, remiantis atskirų ūkių buhalterija, numatyti pasiskirstymo išlaidų, kurias tenka iš įvairių pajamų padengti. Kad atsakytume į klausimą, kaip kainų kilimas veikia gyvenimą, gauname tenkintis tik spėjimais, kad tam tikroj srity tam tikru laiku vienodame ir nekitėjančiame ūkyje yra nuolatos vienodai vartojama. Šie spėjimai, be abejonės, neatitinka tikrenybės, kadangi kainų kitėjimas veikia vartojimo kryptį, taip pat nėra vienodi ūkiai ir keičiasi jų sudėtis, pagaliau, nėra vienodos įvairiose vietose ir pačios gyvenimo sąlygos. Tačiau kito išėjimo nėra, ir šiuo būdu gauni nors kiek atsispirti ir apytikriai įvertinti.

Šiais pagrindais pastaraisiais metais buvo padaryti įvairūs bandymai. Tokiu būdu, nustatyt pabrangimo dydį karo metu, buvo dedamas pagrindan vokiečių kareivio-jūrininko taikos metu gaunamas savaitinis davinys, kuris, tris kartus padaugintas, buvo nustatytas vidutine norma keturių narių šeimynai gyventi. Bet dar sunkiau išskaičiuoti, jei reikalinga susekti ne tik maistui reikalingas išlaidas, bet ir išlaidas šiaip gyvenimo reikalams. Čia trūksta net ir tos taip abejotinos atspirties, ieškomos kareivio-jūrininko taikos meto davinyje. Vis delto įvairiuose ūkiuose maisto išlaidos daug mažiau skirtingos, kaip išlaidos visiems kitiems gyvenimo reikalams. Kaip nustatyti, pav., ūkyje išlaidų dydį rūbams arba kultūros reikalams? Čia kiekvienas, nors atsargiausiai paimtas, skaičius yra grynas savivaliavimas. Bendrai, turi būti pagrindan padėtas pastovus tam tikrų gėrybių mastas, o kurios gėrybės tokiomis gali būti, tai jau visai atskiras klausimas. Iš to išeinant, pabrangimas bus visuomet *tiek* išmatuotas, *kiek* jis pasireikš šių gėrybių kainose.

Nežiūrint visų abejonių, oficialinė vokiečių statistika taip pat naudojosi šiuo metodu, kadangi prie to vertė pati praktika.

Penkių narių šeimynai (2 užaugusių ir 3 vaikų 12, 7 ir $1^1/_2$ metų) pagrindan buvo padėtas normalus vieno mėnesio maisto, buto, šildymo ir šviesos, vėliau taip pat rūbų suvartojimas. Į šitokiu būdu sustatytą vidutinį 5 narių šeimos biudžetą kiekvienoj bendruomenėj buvo įrašytos ten pat mokamos kainos ekvivalento skaičiais, t.y. šeimynai numatytais kiekiais, padaugintos, sulig tam tikrais išskaičiavimo metodais paimtas dėmesin apskaičiuojamųjų bendruomenių gyventojų skaičius, ir iš gautų skaitmenų išskaičiuoti matuojamieji skaičiai, kurie rodo, kiek tam tikrų gyvenimo reikmenų *išlaidos* visoj Vokietijoj vidutiniškai *padidėjo*, palyginant su 1913/14 metais. Pradedant nuo 1925 m. vasario mėnesio, pagrindan buvo padėta, atitinkamai pasikeitusioms gyvenimo sąlygoms, jau pilnesnė ir kokybiškai tobulesnė maisto bei rūbų schema, be to, šalia ligi tam laikui žymimų išlaidų grupių buvo dar įtrauktos išlaidos „šiaip reikalams" (kūno priežiūrai, švarai palaikyti, kultūros reikalams). Pirmuoju ir antruoju praplėstu apskaičiavimo būdu nustatytieji valstybiniai indeksiniai skaičiai palyginti, del išskaičiavimo pagrindų nevienodumo, nėra galima.

Praktiški reikalavimai, kurie privertė tokios pabrangimo statistikos griebtis, yra iškilę iš atlyginimo politikos; panašiais pabrangimo skaičiais buvo norėta palengvinti pritaikinti atlyginimą gyvenimo išlaidoms. Taip pat valdininkų atlyginimo klausimas buvo reikalingas gyvenimo išlaidoms pažinti.

Nustačius 1913/14 m. pabrangimo skaičių, gaunasi, einant senuoju apskaičiavimo metodu, šie mėnesiniai vidurkiai (maistas, rūbai, apšildymas, apšvietimas, butas)[1]:

1920 m.	vasaris	8,47	1921 m.	sausis	11,79
	kovas	9,56		vasaris	11,47
	balandis	10,42		kovas	11,38
	gegužės	11,02		balandis	11,27
	birželis	10,83		gegužės	11,20
	liepos	10,65		birželis	11,67
	rugpiūtis	10,23		liepos	12,50
	rugsėjis	10,15		rugpiūtis	13,33
	spalių	10,71		rugsėjis	13,74
	lapkritis	11,18		spalių	15,04
	gruodis	11,58		lapkritis	17,75
				gruodis	19,28

[1]) Stat. Jahrbuch f. d. Deutsche Reich 1924/25, p. 259.

1922 m.	sausis	20,41	1923 m.	sausis	11 20	
	vasaris	24,49		vasaris	26 43	
	kovas	28,97		kovas	28 54	
	balandis	34,36		balandis	29 54	
	gegužės	38,03		gegužės	38 16	
	birželis	41,47		birželis	76 50	
	liepos	53,92		liepos	376 51	
	rugpiūtis	77,65		rugpiūtis	5860 45	
	rugsėjis	133,19		rugsėjis	15,0	mil.
	spalių	220,66		spalių	3657	„
	lapkritis	446,10		lapkritis	657	milijard.
	gruodis	685,06		gruodis	1247	„

1924 m.	sausis	1,10 bil.
	vasaris	1,04 „
	kovas	1,07 „
	balandis	1,12 „
	gegužės	1,15 „
	birželis	1,12 „
	liepos	1,16 „
	rugpiūtis	1,14 „
	rugsėjis	1,16 „
	spalių	1,22 „

Bazuojant reichsmarkę (1913/14 = 100)

	lapkritis	122,5
	gruodis	122,6
1925 m.	sausis	124,0
	vasaris	125,1
	kovas	125,7
	balandis	126,8

Naujuoju (praplėstu) apskaičiavimo metodu gaunami šie valstybiniai indekso skaičiai (1913/14 = 100):

1925 m.	vasaris	135,6	rugpiūtis	145,0
	kovas	136,0	rugsėjis	144,9
	balandis	136,7	spalių	143,5
	gegužės	135,5	lapkritis	141,4
	birželis	138,3	gruodis	141,2
	liepos	143,3		

3. Pinigai.

28. Pinigų esmė ir jų atsiradimas.

Pinigai nėra išgalvoti nei kokio protingo valstybės vyro, nei ekonomisto; jie atsirado ir išaugo santykiavimo reikaluose.

Juo gyvesnis mainų santykiavimas, juo sunkiau kiekvienam, norinčiam prekę įsigyti, surasti kitą asmenį, kuris ne tik būtų palinkęs atiduoti, bet taip pat jam už tai siūlomą prekę suvartoti. Plačiai paieškomas daiktas, kurį galima lengvai atsargon pasidėti ir kuris gali būti visuomet perleidžiamas, statomas mainų priemone pirmon eilėn, kadangi jis gali būti ne tik vartojamas, bet taip pat gali būti naudojamas ir atsargon padedamas į kitus daiktus iškeisti. Reikalas palengvinti ūkio santykiavime mainus jau iš seno vertė įtaisyti panašias *bendras mainų priemones* (gyvuliai, pecus—pecunia, žvėrių kailiai, druska, audimai, sraigių dėžutės). Pirmenybė atiduodama tai mainų priemonei, kuri gali būti sulig noru dalinama ir lengvai persiunčiama. Ir juo daugiau visų vartotina, lengvai atsargon padėtina, persiųstina ir visaip dalintina gėrybė lengvina mainų santykiavimą,—juo dažniau ji vartojama mainomųjų gėrybių vertybei matuoti. Atsiradus ūkio kultūrai, šiam tikslui naudojami vis brangesni daiktai, ypatingai metalai; ir taip einama nuo geležies, cino (pas kiniečius ir melajus), prie vario, toliau prie sidabro ir aukso. Iš pradžių, perkant, metalas buvo tiesiog sveriamas. Kad išvengt per daug dažno svėrimo, vėliau pradedama jį vartoti tam tikro svorio, taip pat tam tikros sudėties ir formos gabalais.

Visuotinės mainų priemonės išsiplėtimas priklauso, pagaliau, papratimo, pratimų bei papročių. Nusistovėjus visuomenei valstybės formoje, ligšiolinius papratimus bei papročius pakeitė teisės pareiga ir nustatė, kad mainų priemonė turi būti *įstatymų nustatyta mokėjimo priemonė*. Taip atsirado pinigai. Kitas esminis žingsnis pirmyn buvo padarytas, kai valstybė, remdamosi savo suverenumu, pasiėmė pati tvarkyti metalinių mainų priemonių gaminimą, kartu prisiimdama už jų svorį bei sudėtį garantiją ir išreikšdama šią garantiją tam tikru, nuo išorinio jų sumenkėjimo apsaugojančiu, pažymiu. Taip atsirado piniginis ženklas, t. y. svorio ir tūrio atžvilgiu patikrintas metalo gabalėlis. Tik šiuo būdu atsirado mainų priemonė, kuri sugeba patenkinti išsiplėtusių santykiavimų reikalavimus. Moderninėj valstybėj pinigai

įvedami tam tikru įstatymo aktu. Vyriausybė taip pat gali padaryti pinigais tuos daiktus, kurie, kaip mainomosios priemonės, jau buvo vartojami ir, taip sakant, ligšiolinės praktikos sankcionuoti, tačiau ji taip pat gali įvesti piniginius ženklus, kurie santykiavimuose nėra savaime, kaip mainų priemonės, atsiradę, pav., popieriniai pinigai.

Pinigai — tai teisėta mokėjimo priemone padarytoji bendroji mainų priemonė. Mainomoji gėrybė turi tikslo gauti iš bendrųjų *priemone* padarytųjų visuomeninių gėrybių ir patiekalų tokį kiekį, kuris atitiktų gėrybes bei patiekalus, kuriais kiekvienas atskirai yra prie bendrosios gėrybių atsargos prisidėjęs. Kvalifikacijai svarbu ne galimumas tą ar kitą daiktą sunaudoti vartojimo tikslams, bet jo tinkamumas mainams įgyvendyti. Tačiau galimumas mainomąją gėrybę panaudoti taip pat ir vartojama gėrybe kiekvienam vertinime yra visuomet žemiausiuoju mastu. Jei pinigais padaromas koks nors daiktas, kuris vartoti netinka, pav., raštelis, tuomet jo vartotinumas glūdi tik jo tinkamume įsigyti mainomųjų gėrybių. Medžiaginės vertės neturį piniginiai ženklai yra tik orderiai mainomoms gėrybėms įgyti.

29. Pinigų vertė.

Merkantilistai žiūri į pinigus privatiškai ekonominiu atžvilgiu ir mano, kad ta šalis yra turtingesnė, kuri yra daugiau prisikrovusi aukso ir sidabro; jų nuomone, valstybės uždavinys yra dauginti pinigų ir brangiųjų metalų atsargą. Dav. *Hume*, J. St. *Mill* ir kiti laiko pinigus tik vertybės ženklu. Jie atstovauja vad. kiekybinę teoriją, t. y. nuomonę, kad pinigų vertė pareina nuo pinigų kiekio ir kad, padauginus pinigų kiekį, jų vertė krinta, o sumažinus pinigų atsargą — jų vertė kyla. Čia reikia pastebėti, kad, bendrai imant, metalinių pinigų vertę nusveria vertybė brangiųjų metalų, iš kurių jie daromi. Laisvam pasauliniam santykiavime, tos ar kitos šalies metaliniai pinigai, del lengvo brangiųjų metalų bei monetų įplaukimo ir išplaukimo, iš esmės negali nutolti nuo pinigų mušamojo metalo vertės pasaulinėj rinkoj. Pagaliau reikia turėti omeny, kad ne tik pinigai, bet taip pat ir kreditas (žiro santykiavimai, vekseliai, čekiai) yra vartojamas, kaip mokėjimo priemonė už prekes, o pastarasis lengvai prisitaiko santykiavimo reikalavimams. Be to, čia, žinoma, reikia turėti omeny tik rinkon pakliūvančius pinigų bei gėrybių kiekius

nes esamų prekių kiekis niekuomet nėra nuperkamas visas iš karto ir už visus esamus pinigus; atvirkščiai, nuperkama tik jų dalis ir tik už tas sumas, kurios tuojau naudojamos užpirkti kitoms prekėms. Čia ir pasireiškia *pinigų apyvartos greitis.*

Valstybė yra pinigų įkūrėjas tiek, kiek jos įsakymas paverčia kurią nors mainomąją gėrybę *teisėta mokamąja priemone* ir jai priduoda pinigų *reikšmės.* Valstybės įsakymu, piniginis ženklas įgauna *nusakytosios vertės*, t. y. prie mokėjimų jis turi būti pripažintas ir priimtas atitinkamai jo pavadinimui. Be šios *formalinės* vertės, yra dar *materialinė*, arba *realinė*, pinigų vertybė. Ši vertybė pareina nuo mainomosios pinigų galios, t. y. nuo gėrybių kiekio, kurį galima už pinigus įsigyti. Patį gėrybių kiekį individualistiškai organizuotam visuomenės ūky nustato atskiri ūkiai, kurie už pinigus perka ar parduoda prekes arba darbus.

Nuo valstybinio įsakymo bei išorinio pavadinimo nepriklausoma vidujinė pinigų vertybė pasireiškia pirmoj eilėj ten, kur piniginis ženklas mokėjimams yra vartojamas ne valstybės įsakymu, pav., santykiuose su užsieniais. Čia piniginio ženklo vertė išreiškiama kitos šalies piniginiais ženklais, pav., markės vertė franko vertybe (valiuta). Ši kursinė vertybė nepareina nuo nusakytosios vertės. Ji nustatoma biržoje pasiūlų bei paklausų santykiavimu, ir ją veikia mokėjimo balanso padėtis, t. y. apmokėtų ir neapmokėtų prievolių bei pasižadėjimų santykis.) Pinigų kurso vertė remiasi medžiagine pinigų vertybe. Metalinių pinigų vertė negali kristi žemiau metalo vertybės. Jei pinigai neturi visai medžiaginio pagrindo, arba jei šis pagrindas nėra pakankamas, tad kaip tik piniginių ženklų pasiūlai būna didesni už paklausus, jų kursas vis labiau krinta. Net ir *viduje* materialinis pinigų vertinimas turi didesnės reikšmės, negu formalinis jų vertės pažymėjimas tam tikrais skaičiais. Nusakytoji vertė reiškia tik, kad piniginis ženklas mokėjimams turi būti priimtas ir atitinkamai jo pažymėjimui pripažinta, tačiau ji nieko nesako apie patį mokėjimą, t. y. apie kainą. Materialinė pinigų vertė glūdi jų *perkamoje* galioje. O santykį tarp pinigų ir prekių veikia medžiaginis pinigų pagrindas. Jei pinigas yra brangiojo metalo gabalas, tai jį sudaręs brangusis metalas turi taip pat savo prekinę vertybę, ir žemiau šitos vertybės pinigų vertė kristi negali. Jei pinigai neturi medžiaginio pagrindo, arba jei šis pagrindas nėra pakankamas, tad jie netenka pagrindo ir vidaus santykiavimuose. Vadinas, mainomoji pinigų vertė pirmoj eilėj pareina

nuo dviejų faktorių — nuo savo medžiaginio pagrindo, taigi nuo brangiojo metalo vertybės, ir nuo *santykio tarp pinigų ir gėrybių*, t. y. nuo bendrojo kainų lygio.

Tačiau yra dar du kiti pagrindai. Nustatant kainas, pinigų įvertinime vaidina didelį vaidmenį patys pirkėjai ir pardavėjai. Šis įvertinimas pareina, iš vienos pusės, nuo *piniginių priemonių*, kuriomis naudojamasi, *kiekio*, vadinas, nuo pajamų didumo, iš kitos — nuo reikalavimų, kurie piniginėmis priemonėmis patenkinami. Juo, bendrai imant, pajamos didesnės, juo kiekvienas ūkinis vienetas yra linkęs ir turi galimumo išleisti daugiau pinigų. Juo reikalavimai didėja, juo daugiau kiekvienas, kad lygiai su kitais pasitenkintų, bus priverstas išleisti.

Visų pajamų padidėjimas pinigais, kurie patys turi medžiaginės vertybės, yra visuomet labiau aprėžtas, kaip pajamų padidėjimas piniginiais ženklais, kurie savos vertybės neturi. Dauginant pilnos vertybės pinigus, tuo pačiu įsigyjama metalo, iš kurio jie yra daromi. Popierinius pinigus leidžiant jų gamybos lėšos, bendrai imant, neturi jokios reikšmės. Del to leidžiamųjų popierinių bei mažos vertybės metalinių pinigų kiekis pareina visiškai nuo valstybės noro, ir jinai, kiek patyrimas parodė, šia leidimo teise labai plačiai naudojasi, kadangi šiuo būdu valstybė sugeba padengti savo finansų reikalavimus. Tuo būdu mokėjimo priemonių kiekis didėja ir prieinama prie *infliacijos*. Susidaro pirkimo galia, kuri remiasi ne realiniu darbu, o tik iš priedėlio prie reališkai pagrįstos perkamosios galios. Šitas pinigų padauginimas kelia kainas tiek, kiek jis didina pajamas. Perkamoji pinigų galia, t. y. jų vertybė, turi kristi, juo piniginės pajamos didėja ir juo mažesni yra kiekiai prekių, kurių už tai galima nupirkti.

Turint visa aukščiau pasakyta galvoje, paaiškės ir pažiūra į pasireiškusį šioje srityje nuomonių skirtumą. *Metalistai* pinigų vertės pagrindu laiko medžiaginę jų vertybę, t. y. vertę tos medžiagos, iš kurios jie padaryti arba kuri juos atstovauja. Tačiau yra išrodyta, kad medžiaginė pinigų vertybė pinigų vertės nenustato, o tik išveda tam tikrą ribą, žemiau kurios jie negali nukristi. Pinigų vertė pareina nuo savo tinkamumo būti mainų priemone. Bet, iš kitos pusės, pinigams, kaip mainų priemonei, vienos jų nusakomosios vertės, kaip *nominalizmas* mano, nepakanka. Privačia nuosavybe ir santykiavimo laisve paremtoj santvarkoj pinigų vertę nustato atskiri ūkiai tais pačiais pagrindais,

kaip ir kiekvieno kito daikto, tik su tuo skirtumu, kad čia nulemia ne vartojamoji vertybė, o tik mainomoji vertė. Valstybės įsakymas, kuris, formališkai imant, yra pinigų kūrėjas, patsai vienas suteikia piniginiam ženklui reikšmės, bet ne jo vertybę. Valstybės ūkio uždaviniams pinigai yra tik tada kvalifikuoti, kai valstybės įsakymas pakankamai įsigyvena, kai ūkio santykiavimuose pinigais pasitikima ir kai piniginiai ženklai, mainant gėrybes ir atliekant tam tikras prievoles, pilnai vertinami ir tuo būdu užtikrinama, kad, savąsias gėrybes ar prievoles pakeitus, už gautuosius pinigus galima bus įsigyti tiek pat kitokių mainų objektų.

Ar ūkio santykiavimuose geresni pinigai, turintieji medžiaginės vertybės, ar pakanka neturinčių medžiaginės vertybės pinigų, — pareina nuo išorinių sąlygų. Juo tvirtesnė visuomenės ūkio bei valstybinės organizacijos struktūra, juo mažiau galima laukti ateityje pasikeitimų, juo lengviau įvesti tokius piniginius ženklus, kurie savaime neturi jokios vertybės, vadinas, popierinius pinigus. Tačiau yra būtina, kad pastovumas bei vienodumas būtų taip pat užtikrinti ir iš pinigų pusės, ir, leidžiant popierinius pinigus, santykis tarp gėrybių ir perkamosios galios nebūtų ardomas.

Su užsieniais, jei nėra gėrybių nei prievolių, kuriom galima būtų su jais pasikeisti, paskutinė mokėjimo priemonė yra auksas. Individualistinėj ūkio santvarkoj vidaus santykiavimas taip pat reikalauja, kad pinigai, kaip mainų priemonė, duotų galimumo kiekvienu laiku ir visur kur įsigyti visų kitų gėrybių. Šį uždavinį gali taip pat atlikti ir pinigai be medžiaginės vertybės, — jei pasiseka jų mainomąją vertę, t. y. perkamąją galią, nuolatos pastovią išlaikyti.

30. Pinigų vertės svyravimai.

Pinigų vertės pasikeitimus galima išreikšti tik nustačius įvairioms prekėms kainų santykius, kurios nevienodose sąlygose gaminamos ir kurios pareina nuo įvairiausių rinkos aplinkybių, be to, priimant dėmesiui suvartotus jų kiekius. Toliau reikia turėti galvoje atlyginimas už žmogaus darbą. Toksai atžymėjimas turi būti daromas tyrinėjamojo periodo pradžioj ir gale. Tai yra gana sunkus dalykas ir, del gerybių sudėties bei prievolių nepastavumo, pilnai nepasiekiamas. Vis delto aukščiau § 27 paduotais bran-

gumo skaičiais galima naudotis bent kaip apytikrėmis vertybėmis kadangi jie parodo, kiek reikia išleisti pinigų tam tikru būdu aprėžtam ir nekintamam vartojimui.

Dar sunkiau, negu nustatyti pinigų vertės pasikeitimus, yra susekti to kitėjimo priežastis. Geriausiai dar yra žinomi brangiųjų metalų vertės ir išleistų pinigų kiekio santykiai. Tačiau vertės pasikeitimai ne būtinai turi įvykti del pinigų. Pinigų vertės kilimas reiškia bendrą kainų kritimą. O bendras kainų kilimas reiškia taip pat pinigų vertės kritimą. Perkamosios pinigų galios pasikeitimai, įvykus pasikeitimams prekių srityje, gali turėti įvairiausių priežasčių. Jei visų arba didesnės prekių dalies gamyba, didėjant algoms bei transporto išlaidoms, apsunkinama ir del to pabrangsta, tad perkamoji pinigų galia krinta. Atvirkščiai, transporto atpigimas ir, del darbą taupančių mašinų išradimo, nauji gaminimo būdai pinigų vertę kelia. Pinigų vertė gali taip pat pasirodyti nukritusi, jei bendrai kasdieniniams reikalams ieškoma dailiau išdirbtų daiktų, arba sunkiau gaminamų gerybių, arba didesnio kiekio, t. y., jei gyvenimo reikalavimai bendrai padidėja. Del tų pačių priežasčių perkamoji pinigų galia didesniam mieste yra mažesnė, kaip mažame, nes gyvenant dideliam mieste reikalinga daugiau pinigų. Taip pat brangesnis gyvenimas kultūroj toliau pažengusioj šalyj, ir del to pinigų vertė ten atrodo žemesnė.

Pinigų vertės kritimo priežasčių po pasaulinio karo reikia ieškoti tiek pinigų, tiek prekių srityje. Iš vienos pusės čia veikė aukso centralizacija ir apyvarton paleistų pinigų bei pajamų padidėjimas, o iš antros — del karo ir pokarinių laikų mažesnės gamybos prekių sumažėjimas. Atlyginimo padidėjimas, tiesa, sustiprino paklausus, bet užtat pabrangino gamybą.

Pinigų vertės kritimas blėdingas visiems sluoksniams, kurių turtas susideda iš pinigų ar iš teisių į piniginius ieškinius ir kurių pajamos mažiau ar daugiau gaunamos pinigais. Tai paliečia pirmon galvon rentininkus, nuomininkus, valdininkus, kurių pajamos, kaip jau patirta, gyvenimo priemonių kainų pasikeitimų negali tiesioginai nei vienodai pasekti. Jau daug greičiau prisitaiko atlyginimas. Atvirkščiai, kainoms pakilus, daugiau uždirba tie, kurie turi daiktinių turtų bei gamina daiktinės gerybes. Taip, pav., žemdirbiai, kurie daugiau gaminių parduoda, negu jų perka. Bet tuo taip pat pasinaudoja, kol atlyginimas už darbą ir kitos gamybos išlaidos prisitaiko prekių kainoms,

ir amatininkai bei pirkliai. Prekių, o pamažu taip pat ir žmogaus darbo kainų kilimas skatina daugiau dirbti, kelia gyvenimo reikalavimus, ir, kainoms bei pajamoms nevienodai kitėjant, įvyksta tam tikras ekonominis perversmas. Kai piniginės pajamos nuolatos turi tendencijos pinigų vertės kritimui prisitaikint ir dažniausiai prisitaiko, tai piniginio turto vertei nukritus išlyginimas daug sunkesnis, ir toksai vertės išlyginimas būna reikalingas valstybės priemonių.

Pinigų pabrangimas arba visuotinis kainų nukritimas veikia atvirkščiai. Tai pirmon eilėn paliečia nuomininką ir žemininką, kurie moka tuos pačius mokesčius ir tas pačias algas, tuo tarpu kai pajamos už parduotus gaminius vis labiau mažėja. Drauge su tuo pradeda reikštis kažkoks visose srityse apsnūdimas ir tam tikras ekonominis nusmukimas, kadangi kiekvienas bijosi tolimesnio kainų kritimo. Tokiais laikais dirbama tik sulig užsakymais, vadinas, dirbama tik, kad patenkintų tiesioginius reikalavimus, o tai vėl labai sunkiai veikia mokesčius ir atlyginimo dydį.

Tautos ūkiui yra vis tiek, ar kainos yra aukštos ar žemos, bile tik algos bei atlyginimas, nuoma ir procentai atitinkamam santykyj nusistovi. Tačiau galų gale čia visa nusveria tai, ar išsilyginimas taip vyksta, kad buvusios sąlygos vėl pamažu pradeda grįžti, ar ne. Nes tuo būdu atskiros visuomenės ūkio sritys gali ir ilgesniam laikui būti paliestos ar net visai sunaikintos. Šiaip ar taip, jei panašūs ekonominiai perversmai palieka ilgesnį laiką, tad plėtimosi ramybė, tikrumas bei pastovumas savaime turi išnykti. O prie ekonominių nuostolių prisideda dar moralinė žala.

31. Brangiųjų metalų vertė.

Brangiųjų metalų vertė pareina, kaip ir kiekvienos laisvam santykiavime dideliam kieky esančios, bet ne sulig noru dauginamos, prekės vertė, nuo pasiūlų bei paklausų santykio.

Šitie veiksniai, tačiau, brangiųjų metalų vertę veikia silpniau, negu kitų gerybių, kadangi per tūkstančius metų prisirinko tokia didelė brangiųjų metalų atsarga, kad pasiūlų ir paklausų kitejimai mažai tejaučiami. Metalų paklausa priklauso jų naudojimo pramonei ir pinigams kalti.

Brangiųjų metalų naudojimas pramonės tikslams pareina nuo civilizuotų valstybių dydžio, gyventojų

skaičiaus bei jų gerovės. Tačiau jų naudojimas pinigų reikalams priklauso apyvartos dydžio, vadinas, brangiųjų metalų pinigų reikalams naudojimas didėja, didėjant gyventojų skaičiui, jų gerovei bei tobulėjant ūkio santykiavimams. Be to, svarbus yra smulkiųjų pinigų apyvartos greitis; juo dažniau kiekvienas atskiras pinigas tarpininkauja perkant, juo mažesnis bus reikalingas apyvartoje jų kiekis. Trečia, 3dar turi reikšmės esamų pinigams pakeitalų kiekis. Vadinas, brangiųjų metalų reikalas mažėja, praplėtus kredito ūkį Pasiūlams visa nusveria viso pasaulio bendra gamyba ir gamybos lėšų didumas. Iš senų senovės susikrovusi atsarga yra tiek didelė, kad net labai žymus to ar kito dalyko pagaminimas vertę palieka be didesnės atmainos. Iš kitos pusės, žymi brangiųjų metalų dalis atidėta ir laikoma neliečiama, tuo tarpu iš to, kas naujai pagaminama, didelė dauguma tenka Londono rinkai. Gamybos lėšos tam tikromis sąlygomis žymiau išplėtus gamybą kartais gali žemutinę vertės normą (ribą) šiek tiek sumažinti, ir atvirkščiai, tam tikromis sąlygomis gali jų vertę pakelti. Toms šalims, kurios aukso bei sidabro negamina ir turi jo dalį arba ir visą, kiek reikia, gauti iš kitur, vertybės atžvilgiu dar svarbu yra transportas ir gamybos lėšos toms prekėms, kurios gabenamos į kasyklų šalis išmainyti jas į brangiuosius metalus.

Brangiųjų metalų vertė Graikijos ir Romos žydėjimo laikais ne ką skyrusis nuo jų vertės 1750—1850 m. Tautų persikėlimų metais brangiųjų metalų beveik visai nebuvo gaminama, didelė brangenybių dalis žuvo, taip kad ligi 800 metų jų vertė pakilo net ketveriopai. Tačiau didėjanti sidabro gamyba Europoje (Čekoslovakijoj, Saksonijoj, Harce) jau prieš 1300 m. privertė jo vertę nukristi, ir ligi 1500 metų jų vertė buvo pastovi. Amerikos atradimas iškėlė brangiųjų metalų vertės kritimą, ypatingai nuo 1550—1600; jų vertė tuomet sumažėjo beveik per pusę. Ši kryptis laikėsi nuo 1700—1850, ir vėliau dar beveik per pusę sumažėjo. Dideliausias, ypatingai pradedant nuo 1848 m., aukso gamybos išaugimas, ir iš antros pusės — didėjantis išsiplėtimas kredito, dėl kurio žymiai sumažėjo muštinių pinigų reikalas, dar labiau skatino jų vertės mažėjimą. Šitas brangiųjų metalų vertės mažėjimas tačiau buvo stabdomas platesnio ir lygesnio jų pasiskirstymo įvairiose civilizuotose šalyse, taip pat pradėjus išvežti, ypatingai sidabrą, į rytų kraštus. Be to, įvedus įvairiose šalyse aukso valiutą, padidėjo aukso paklausai pinigams mušti, o praturtėjus gyventojams taip pat pradėta daugiau vartoti auksinių ir

sidabrinių papuošalų, indų ir t. t. O visa tai didino brangiųjų metalų paklausus ir stabdė jų vertės mažėjimą del pasiūlų didėjimo.

Bendra brangiųjų metalų pasaulyje gamyba, Soetbeerio statistika ir Amerikos pinigų direktoriaus skelbimais, sudarė:

	Auksas (Kilogramais)	Sidabras (Kilogramais)	Auksas (Milijonais markių)	Sidabras (Milijonais markių)
nuo 1493 — 1850	4.697.000	149.508.000	13.104	26.911
„ 1851 — 1880	5.606.400	43.404.000	15.642	7.830

Vidutinė vienerių metų gamyba siekė:

	Auksas (Kilogramais)	Sidabras (Kilogramais)	Auksas (Milijonais markių)	Sidabras (Milijonais markių)
„ 1800 — 1850	23.697	654.476	66	118
„ 1851 — 1880	186.880	1.450.133	521	261
„ 1881 — 1885	154.959	2.808.400	432	421
„ 1886 — 1890	169.869	3.387.532	474	448
„ 1891 — 1895	245.175	4.901.325	683	514
„ 1896 — 1900	387.143	5.153.642	1.078	429
„ 1901 — 1905	485.424	5.225.245	1.351	404
„ 1906 — 1910	652.290	6.135.230	1.816	480
„ 1911 — 1915	691.409	6.389.089	1.925	490
1916	683.384	5.251.606	1.903	487
1917	631.076	5.417.850	1.757	654
1918	577.173	6.163.731	1.607	866
1919	550.378	5.488.508	1.532	927
1920	504.033	5.418.624	1.403	987
1921	496.886	5.327.698	1.383	581
1922	480.255	6.642.047	1.337	676
1923	549.531	7.293.597	1.530	689

Pirmojoj 19 šimtmečio pusėj sidabro gamyba vertės atžvilgiu sudarė 64% bendros brangiųjų metalų gamybos, o auksas— 36%, tuo tarpu kai 1851—1880 tik — 33,3% ir 66,7%, vadinas, atvirkščiai. Po to abiejų metalų gamyba kurį laiką päliko vertybės atžvilgiu maždaug tokia pat, tačiau pradedant nuo 1890 m. aukso gamybos vertė daug didesnė už sidabrą, kuris savo pirmykštės vertės nustojo.

Aukso atsarga bankuose, viešose kasose ir apyvartoje, Amerikos pinigų direktoriaus pranešimu, 1911 m. sudarė 32 milijardus, o sidabras — 11 milijardų markių. Apie 1918 m. vidurį

aukso rezervai visam pasauly sudarė apie 2 milijardu svarų sterlingų, iš kurių 33% priklauso Amerikos Jungtinėms Valstybėms. Tuo pačiu laiku 85% esamo aukso buvo sukoncentruota valstybiniuose bankuose bei iždinių rūsyse.

Žiūrint gamybos ir reikalavimų santykio su sidabru, auksas būna vertinamas kartais daugiau, o kartais mažiau. Panašūs svyravimai pastebimi jau net viduramžiuose. Iki Kristaus gimimo laikų, bendrai imant, auksas ir sidabras laikosi kaip 1:14 ir 1:11 (svaras aukso — svarų sidabro). Karolingų laikais santykis, kaip 1:12, reikia laikyti žemiausia riba. Po didesnių svyravimų, atradus Ameriką, auksas nukrinta ligi 1:11. Toliau aukso vertė pakyla dar 17 šimtmečio pradžioje ligi 1:15. Vėlesniais laikais gaunasi šitoks vaizdas:

Aukso ir sidabro vertės santykis.

Metai.	Auksas. Sidabras.	Metai.	Auksas. Sidabras
1700—50	1:15,11	1901—05	1:36,03
1751—90	1:14,60	1906—10	1:35,57
1791—1800	1:15,42	1911—15	1:36,57
1801—50	1:15,65	1916	1:30,02
1851—60	1:15,40	1917	1:23,14
1861—70	1:15,48	1918	1:19,81
1871—75	1:15,97	1919	1:16,48
1876—80	1:17,81	1920	1:15,25
1881—85	1:18,63	1921	1:25,51
1886—90	1:21,16	1922	1:27,35
1891—95	1:26,56	1923	1:29,47
1896—1900	1:33,48		

Sidabro vertės kritimas nuolatos reiškiasi didesniais periodais nuo pat Amerikos atradimo. 19 šimtmečio septyniasdešimtaisiais metais šis kritimas buvo padidėjęs del šių priežasčių: sidabro pareikalavimas pinigų tikslams Europoj sumažėjo. Vokietijoj, 1873 m. perėjus prie aukso valiutos, gryno sidabro atliko apie 5 mil. svarų. Skandinavijos valstybės perėjo prie aukso valiutos 1872 m. ir dar greičiau ją pravedė, negu Vokietijoj. Šalys, sudarančios lotyniškąją monetos konvenciją, 1873 m. panaikino sidabro pinigų mušimo laisvę, o Indija tą pat padarė 1893 m. Sidabro gamyba pastaraisiais dešimtmečiais žymiai padidėjo ir

del išradimų atpigo. Sidabro išvežimas į rytų kraštus sumažėjo o tai, palyginti su padidėjusia gamyba, turėjo didelės reikšmės. Aukso vartojimas technikos bei pinigų tikslams, ir tai laikas nuo laiko, žymiai daugiau padidėjo, kaip sidabro vartojimas. Pradedant nuo 1916 m. sidabro kaina žymiai pakilo. Sidabro paklausai karo metu žymiai padidėjo, ir pirmoj eilėj tose šalyse, kuriose sidabras buvo vartojamas sidabro pinigams dirbti. Iš jų ypatingai Indija, Egiptas ir Meksika gavo didelius kiekius įvežti į Angliją, taip pat didino savo sidabro įvežimą Kinai. Paklausams didėjant, sidabro gamyba negalėjo su ja lygintis, atvirkščiai, ji sumažėjo. Tačiau pradedant nuo 1921 m., sidabro vertė vėl pradeda kristi.

Sidabro vertės kritimas visuomenės ūkio atžvilgiu ligi karui labai skaudžiai palietė tas valstybes, kurios daug sidabro gamina, pav., Meksika ir Amerikos Jungt. Valstybės, taip pat ir tas, kurios turi daug sidabro pinigų apyvartoje, kaip Prancūzija ir vėl Jungtinės Amerikos Valstybės. Del to nukentėjo ir Anglija, kadangi iš daug ko, o ypatingai iš Indijos, įvairiems mokėjimams gavo savo pirmykštės vertybės nustojusiu sidabru. Vokietiją tai palietė daug mažiau[1]).

32. Valstybiškas ir techniškas pinigų tvarkymas[1]).

Pagrindą tvarkingiems gerybių mainams kuriame nors ūkio rajone sudaro p i n i g ų v i e n o d u m a s. Šio vienodumo gali būti pasiekta, jei pinigų tvarkymą pasiima pati valstybė, nes tik ji viena turi galimumo savo garantija suteikti piniginiams ženklams reikalingo pasitikėjimo, o savo galia padaryti juos visuotinai priimtinais apyvartoje. Dėl to ji turi tvarkyti ir p i n i g ų l e i d i m ą, t. y. nustatyti, iš kokio metalo ar šiaip jau medžiagos turi būti daromos įstatymais nustatytos, teisėtos mokėjimo priemonės, kurios turi būti privalomos ir galutinės, t. y., kad jos būtų neaprėžtai imamos ir vartojamos. Toliau, valstybė turi nustatyti p i n i g ų v i e n e t ą, vertybinio vieneto, pav., markės arba franko dydį; o tai yra galima tik remiantis realiu ir labiau pastoviu vertybės dydžiu. Tam geriausiai tinka auksas, kadangi

---

[1]) Šitie klausimai priklauso ekonominei politikai (Volkswirtschaft), ir čia kalbama apie juos tik del to, kad būtų geriau visą dalyko esmę suprasti.

vertybės atžvilgiu reliatyviai jis yra visų pastoviausias. Pagaliau valstybė turi tvarkyti atskirų mokėjimo priemonių—monetų ir popierinių pinigų — savitarpio santykius.

Metalinė valiuta gali būti: 1) sidabrinė valiuta, t. y. teisėtos mokėjimo priemonės daromos iš sidabro ir 2) aukso valiuta, — tuomet teisėtomis mokėjimo priemonėmis laikomi vien auksiniai pinigai; sidabro ir kiti metaliniai pinigai yra tik keičiamieji pinigai mažais kiekiais vartoti ir turi būti priimami tik igi tam tikrai sumai, o pastarosios pasiekus, jie gali būti išmainomi į teisėtas mokėjimo priemones. Smulkieji pinigai paprastai neturi pilnos vertybės ir leidžiami tik aprėžtam kiekyj. Metalinė valiuta gali būti ir dvejopa, taip pat maišyta, bimelizmu vadinama, t. y. teisėtomis mokėjimo priemonėmis pripažįstami abiejų metalų pinigai ir jų vertybinis santykis būna nustatytas įstatymo. Jei šalia aukso valiutos vartojami, kaip teisėtos mokėjimo priemonės, ir sidabriniai pinigai (Vokietijoj ligi 1907 m. taleriai), tai bus vadinamoji šlubuojanti aukso valiuta. Jei, esant dvejopai valiutai, privatinių asmenų sąskaiton mušti leidžiama tik aukso pinigus ir tuo būdu pinigų gamyboj nusveria auksas, tai bus jau šlubuojanti dvejopa valiuta.

Jei gaminant teisėtas mokėjimo priemones aukso ir sidabro sunaudojama vienodai, tačiau abiejų metalų vertybės santykis įstatymo nenustatomas, taip kad vertybę nusveria susidaręs laisvam santykiavime kursas, tai jau yra lygiagretė, arba paralelė, valiuta.

Esant popierinei valiutai, išleidžiami popieriniai pinigų ženklai, kurie yra neišperkami ir kuriuos verčiama imti, neatsižiūrint jų kiekio. Jei valstybė pati juos leidžia, tai yra valstybiniai popieriniai pinigai. Jei įstatymų įgalioti bankai išleidžia notas, kurios yra neišperkamos ir įstatymo nustatytos mokėjimo priemonės, — tai bus bankiniai popieriniai pinigai. Banknotai savaime neturi tikslo nei nuolatinėmis apyvartos priemonėmis būti, nei teisėtų mokėjimo priemonių pareigas eiti, o visų pirma tėra tik pinigų pakaitalai, skiriami, šalia tikrųjų pinigų, laikinai sustiprinti apyvartos priemonėms. Valstybinės notos taip pat gali, šalia metalinių teisėtų mokėjimo priemonių (pinigų), būti panaudotos apyvartos priemonėms praplėsti, ir popieriniais pinigais jos tik tuomet pavirsta, kai padaromos privalomomis ir teisėtomis visokio dydžio mokėjimams daryti, o nebūna išperkamos.

Šalia teisinio nustatymo, iš kokios medžiagos teisėtos mokėjimo priemonės yra gaminamos, vadinas, šalia valiutos sąvokos formale prasme, iš tikrųjų lieka atkreipti dėmesio, kurie pinigai yra vertybės mastu ir santykiavimuose laikomi mokėjimo priemonėmis. Metalinė valiuta yra tik tada galima, jei netrūksta reikalingo jei įgyvendyti brangiojo metalo ir jei kitas pinigų rūšis galima į metalą iškeisti. Del to daugelyj šalių faktinieji valiutos santykiai skiriasi nuo įstatymo. Pirmoj eilėj čia nusveria tai, ar pati valstybė sugeba mokėti tais pinigais, kuriuos ji paskyrė teisėtomis mokėjimo priemonėmis. Taip, pav., Vokietijoj 1924 metų rugpiūčio 30 d. pinigų įstatymu įvesta aukso valiuta. Tačiau, tos pačios dienos Reichsbanko įstatymu, šalia valstybinių aukso pinigų, neaprėžtomis mokėjimo priemonėmis yra dar ir valstybiniai banknotai. Jei Reichsbanko direkcija, generalinė taryba ir vyriausybė sutaria ir nutaria, tai Reichsbankas privalo savo notas keisti į auksą arba devizus. Auksas yra tam, kad padengtų banknotus ir, reikalui esant, palaikytų pinigų vertę užsieniuose. Formališkai Vokietijoj yra aukso valiuta, o faktiškai — valiuta su aukso branduoliu (Goldkernwaehrung). Taip pat popierinės markės infliacijos metu formališkai Vokietijoj buvo aukso valiuta. Tačiau valstybė išėmė auksą iš apyvartos, o saviems pasižadėjimų mokėjimams vartojo banknotus, kuriuos padarė neišperkamomis teisėtomis mokėjimo priemonėmis. Aukso valiuta buvo tik ant popierio. O tai dėl to, kaip pinigų vertybę nulemia ne jų tariamoji vertė ir ne formaliniai pinigai, bet faktinoji jų vertybė, arba valiuta.

Esant metaliniams pinigams, reikia dar nustatyti, kiek piniginių vienetų gali būti pagaminta iš metalo tam tikro svorinio vieneto, reikalinga taip pat nustatyti jų svoris bei grynojo metalo kiekis (t. y. santykis, kuriame brangusis metalas maišomas su nebrangiuoju metalu, dažniausiai variu). Kad būtų galima leidžiamus apyvarton pinigus nuolatos sekti, valstybė pati turi pasiimti jų mušimą (monetų regalija). Tačiau ji turi suteikti visuomenei teisės reikalauti išmušti turimą metalą į pinigus už nedidelį mokestį, kad tuo būdu ji galėtų pati pasirūpinti reikalavimų patenkinimu (privatinis pinigų mušimas). Jei mokestis už tai pereina mušimo lėšas, tad viršijąs lėšas mokesčio likutis vadinamas pinigų mušimo santaupa. Mokesčio nebuvimas didina pinigų tirpdinimą. Valstybė gali leidimo išlaidas bei metalo nusidėvėjimo nuostolius apyvartoj išlyginti pinigų

pajamomis Vis dėl to pinigų monopolis neturi tapti finansinių pajamų šaltiniu.

Vokietijos 1924 m. pinigų įstatymu, metalų maišymo santykis yra toks: 900 tūkstantinėms aukso dalims tenka 100 tūkstantinių dalių vario; anglų įstatyme aukso proporcija sudaro 916‰. Iš vieno aukso kilogramo išeina vokiškų auksinių pinigų 2790 markių vertės. Valstybiniais aukso pinigais Vokietijoj ir toliau galioja ir 1873 ir 1909 m. pinigų įstatymais atmuštieji aukso pinigai. Pinigų įstatymai nustato, kiek į vieną ir kitą pusę nustatytasis pinigų svoris gali nukrypti (vad. remediumas, arba tolerancija); pav., Vokietijoj auksiniai pinigai gali nukrypti 2½‰ nuo bendrojo svorio ir 2‰ nuo grynojo brangiojo metalo. Auksiniai pinigai, kurių svoris dėl nudilimo atsilieka nuo nustatytosios normos daugiau kaip 5‰ (galimasis svoris), iš apyvartos išimami. Sidabro pinigai, einant 1924 m. kovo m. 20 d. įstatymu, paliko ir toliau valstybiniais pinigais atmuštieji sidabriniai pinigai, be to, šalia valstybinių pfenigų paliko vad. rentiniai ir variniai pfeniginiai smulkieji pinigai, kurie buvo atmušti einant 1873 ir 1909 m. pinigų įstatymais. Bendras 5 markinių monetų kiekis neturi būti didesnis, kaip 20 markių kiekvienam piliečiui. Sidabrinių pinigų mišinį sudaro 500 dalių sidabro ir 500 dalių vario.

Anglijoj nuo 1275—1663 m. buvo dvejopa valiuta, nuo 1663—1717 m. — paralelinė, toliau vėl dvejopa valiuta, ir nuo 1816 m. įvesta aukso valiuta. Prancūzijoj vienoliktais metais po respublikos įsikūrimo buvo įvesta dvejopa valiuta; 1865 m. Prancūzija sudarė su Italija, Belgija ir Šveicarija vad. lotyniškąją pinigų konvenciją. 1873 m. privatus sidabro mušimas Prancūzijoj buvo aprėžtas ir 1878 m. visai uždraustas. Skandinavijos valstybės perėjo nuo sidabro prie aukso valiutos 1872 m. įstatymu, o Olandija — 1875 m. Jungtinės Amerikos Valstybėse 1792 m. pinigų įstatymu buvo įvesta dvejopa valiuta. Nuo 1853 m. faktiškai buvo aukso valiuta. 1874 m. įstatymu, atsižvelgiant į popierinę valiutą, taip pat buvo panaikintas jau iš seniau draudžiamas sidabrinių pinigų mušimas. 1878 m. įstatymu vėl nustatyta atmušti kas mėnuo mažiausia 2 mil. sidabrinių dolerių ir tuo būdu faktinai vėl buvo įvesta dvejopa valiuta. 1900 m. buvo įvesta aukso valiuta. Britų Indijoj yra sidabro valiuta, tačiau nuo 1893 m. laisvas sidabro mušimas yra uždraustas. Austrijoj ir Vengrijoj 1892 m. buvo įvesta aukso valiuta, Rusijoj priimta aukso valiuta 1898 m.

įstatymu, Japonija perėjo nuo sidabro prie aukso valiutos 1897 m.[1]).

33. Popieriniai pinigai.

Leidžiant popierinius pinigus pirmon eilėn reikia žiūrėti, ar jų kursas privalomas ar ne. Piniginiai ženklai be privalomo kurso nėra pinigai, bet tik pinigų pakaitalai, taip, pav., prieš karą Vokiečių valstybinės kasos pažyminiai ir ligi 1909 m. valstybiniai banknotai. Toliau reikia skirti išperkamus ir neišperkamus popierius, t. y. popierinius pinigus ir popierinę valiutą, nes mokėjimo priemonės tik tada būna popierine valiuta, jei jos nėra išperkamos. Valstybiniai banknotai nuo 1910 m. pradžios buvo teisėtomis mokėjimo priemonėmis, reikėjo juos imti, tačiau galima buvo jų nelaikyti ir auksu pakeisti. Valstybinės kasos pažyminiai nebūtinai reikėjo išpirkti, tik viešosios kasos

---

[1]) Lietuvoje savų pinigų, rodos, pradėta vartoti nuo XIII amžiaus, nors mokslininkai del jų savo galutinio žodžio dar netarė. Tikresnis yra dalykas — tai vadinami „sidabriniai", arba sidabro „muštiniai" — gabalai su keliais skersai įkirstais brūkšniais. Tačiau šių dienų prasme tikri muštiniai pinigai su atitinkamais pažymėjimais ir herbais paplinta tik nuo Kęstučio-Vytauto laikų. XV ir ypač XVI šimtmety Lietuvos pinigai, tam tikroj sistemoj palaikomi, išsiplečia į valstybės regaliją, kuri, atitinkamomis priemonėmis palaikoma, sudaro drauge ir valstybės iždui pelno šaltinį. Vadinami ir skaitomi Lietuvos pinigai buvo grašiais, auksinais, kapomis, rubliais ir t. t. Jų vertė ir santykis laikui einant kitėjo, o tas kitėjimas ėjo viena kryptimi — nuolat mažėjo. Taip, Lietuvos pinigų kapa, visą laiką po 60 lietuviškųjų grašių, XV šimtm. pradžioj turėjo apie 200 gramų sidabro, XVI šimtm. pradžioj apie 100., XVII šimtm. pradžioj apie 50 gr. ir gale tik apie 10 gr. Lietuviškas rublis (šimtas grašių) XV šimtm. pradžioj turėjo dar beveik svarą sidabro (1419 m. — 343,93 g.), gale — ne pilnus 200 g., o XVI šimtmečio gale tik 100 g.

Trumpai prieš Lenkijos ir Lietuvos padalinimą Lietuvoje vis daugiau įsigalėjo bendrieji abiejų valstybių pinigai, o Lietuvai patekus Rusams, savų pinigų vietą užėmė Rusijos pinigai, kurie ir galiojo ligi 1915 metų. 1915 m. Vokiečių okupacijos valdžia Lietuvoje pradėjo leisti vadinamus „osto" rublius, kuriuos netrukus pakeitė „ostmarkėmis", jas prilygino vokiečių markėms ir tuo būdu į Lietuvą įvedė Vokietijos pinigus. Šitie Vokietijos popieriniai pinigai Lietuvoje galiojo ligi 1922 metų spalių mėn. 1 d. Nuo to laiko Lietuvoje galioja savi pinigai, vadinami litais, kurių vienetas yra lygus $^1/_{10}$ dolerio ir privalo turėti 0,150.462 gramų gryno aukso. Tačiau apyvarton auksinių pinigų neleidžiama, o juos pavaduoja Lietuvos Banko leidžiamieji banknotai, kurie laikomi teisiomis ir privalomomis mokėjimo priemonėmis ir neaprėžtam kiekyj keičiami į dolerius ar kitą kokią svetimą valiutą. Šalia banknotų valstybės iždas atmušdino ir per Liet. Banką paleido apyvarton aprėžtą kiekį sidabrinių ir vario aliuminio monetų, kurios keičiamos į Liet. Banko banknotus. *A. R.*

privalė jas mokėjimams priimti. Popieriniai pinigai griežta to žodžio prasme yra tik piniginiai ženklai, kurių kursas privalomas, o išpirkimas neprivalomas, kaip, pav., karui prisidėjus Vokiečių valstybiniai banknotai. Vokiečių skolinamųjų kasų pažyminiai buvo tik pinigų pakaitalai, kadangi privatiniam santykiavime nebuvo įstatymais verčiama juos priimti. Nors faktinai nebuvo verčiama juos vartoti, tačiau vertė tai daryti kitų piniginių ženklų stoka. Tas pats įvyko ir su karo metu išleistais vad. bėdos pinigais (Notgeld).

Kitas klausimas yra pinigų padengimas, būtent, jų grynasis padengimas brangiausiais metalais, pirmoj eilėj auksu, ir padengimas kreditais, kurie duodami tiekiant tam tikrą popierį (popierinius pinigus). Tiesioginis padengimo tikslas piniginių pakaitalų išpirkimo laidavimas. Formaliniam popierinių pinigų galiojimui padengimas neturi reikšmės. Betarpiškai taip pat nėra jis būtinas ir materialiniam jų vertinimui, kadangi tikra to žodžio prasme popierinius pinigus išpirkti niekas neprivalo ir jų savininkas tokio ar kitokio grynojo padengimo reikalauti negali. Vis delto materialiniam vertinimui padengimas yra svarbus dalykas. Padengimas kontingentuoja išleidimą. Krašto viduje auksinio pagrindo psichologinis veikimas turi tiek reikšmės, kiek jis palaiko popieriuje išreikštą kreditą. Tačiau pirmoj eilėj visa nusveria grynoji brangiųjų metalų atsarga, kad užsieniuose popierio pinigų kursą palaikytų.

Tautos arba visuomenės ūkio atžvilgiu popierinių pinigų reikšmė pirmoj eilėj pareina nuo tikslo, kuriam pinigai leidžiami. Jei piniginiai ženklai leidžiami iš popierio tik tam, kad reikia pasigaminti mokėjimo priemonių, ir jei jie prisitaiko esamų mokėjimo priemonių svyravimams, tuomet jų veikimas kainoms ir su tuo surišti pinigų vertybės pasikeitimai nėra pavojingi. Tačiau dažniausiai būna, kad popierinius pinigus leisti verčia finansiniai sumetimai. Valstybė naujai pagamintais popieriniais piniginiais ženklais apmoka savo pasižadėjimus, kuriems jokių kitų priemonių neturi, vadinas, popierinių pinigų leidimą nulemia visuomenės finansų ūkio defecitas. Šiuo atveju pinigų vertės kritimas yra neišvengiamas.

Ekonominė popierinių pinigų reikšmė šalies viduje tarp kita ko labai nevienoda; tai pareina nuo jų išleisto kiekio ir pasitikėjimo, kuriuo jie naudojasi. Jei popierinių pinigų išleidimas pasiekia kiekio, kuris pakankamas apyvartos reikalams, tad

metaliniai pinigai vis daugiau išstumiami ir ilgainiui visai iš apyvartos išnyksta. Jei rinkoje pasirodo dar daugiau popierinių pinigų, jie pradeda nustoti, lyginant su metalu, savo vertybės; metaliniai pinigai pradedami daugiau vertinti, ir šis pridedamasis vertės priedas vadinamas agio. Popieriniai pinigai mokėjimo reikalams, lyginant su metalu, bus vertinami žemiau. Jei valstybė esamus metalinius pinigus visai iš apyvartos išima, tad popierinių pinigų mažesnis vertinimas, arba disagio, vidaus santykiavime viešai nepasireiškia, nes nėra lyginamojo faktoriaus. Tačiau vertybės sumažėjimo faktas palieka ir pradeda būti jaučiamas visuotiniam kainų pakilime. Užsienių atžvilgiu valstybinis įstatymas, kuris piniginiams ženklams priduoda galios, savo reikšmės nustoja. Čia visa nusveria tik materialinis pinigų vertinimas; popieriniai pinigai įgyja kurso pirmoj eilėj pasiūlų bei paklausų dėka. Be šitų rinkos sąlygų, turi dar reikšmės pasitikėjimas politiniu bei ekonominiu popierinius pinigus išleidusios valstybės padėjimu.

Popierinių pinigų kursas pradeda taip pat svyruoti, kad ir jų leidimas nėra per didelis; taip atsitinka, kai neišperkamieji popieriniai pinigai apyvartoj neturi reikalingo elastiškumo. Juo daugiau ūkio santykiavime vartojama mokėjimo priemonių, juo greičiau išnyksta iš pradžių jaučiamas jų perteklius, ir popierio kursas, padidėjus jo paklausams, pradeda kilti. Atvirkščiai, ekonominiam gyvenimui apsnūdus, apyvartos priemonių reikalas sumažėja, popierinių pinigų atsarga padidėja, ir to padarinys — kurso kritimas.

Ekonominis šitų kurso svyravimų veikimas yra labai žalingas; pirmoj eilėj tai veikia tarptautinę prekybą ir tas ūkio šakas, su kuriomis tarptautinė prekyba susijusi. Žemas popierinių pinigų kursas veikia kaip kokie protekciniai, arba saugojamieji, muitai; užsieniai negali parduoti pelningai savo prekių kitur, nes už tai gauna vertybės nustojusių popierėlių. Atvirkščiai, vidaus gamyba iš karto pasipelni iš tokio žemo popierinės valiutos kurso, nes užsieniai tada juo pigiau ir del to juo daugiau perka. Tuo tarpu, kursui kylant, įvežimas lengvėja, o išvežimas sunkėja. Užsienietis už popierį gauna daugiau metalo, o savasis pilietis — už metalą mažiau popierio.

Pinigų kursas bei prekių apyvarta vienas kitą veikia pasikeisdami. Jei, kursui krintant, išvežimas didėja ir įvežimas mažėja, tad ir mokėjimo balansas popierinės valiutos

naudai gerėja. Iš to išeina kurso kilimas, vadinas, mokamojo balanso pasikeitimai, kurie pinigų kursą vėl spaudžia žemyn.

Nekalbant apie užsienius, svyravimai gali pasireikšti ir šalies viduje. Jei kursas kelerius metus paeiliui palieka žemas, tad atitinkamai pamažu pradeda kilti pirma kainos, o vėliau ir atlyginimas. Kylančios kainos skatina daugiau gaminti. Tokiu būdu popierinių pinigų paklausai auga, ir jų kursas, jei jų padidėjimas apyvartoj atvirkščiai neveikia, kyla. Kylant pinigų vertei, kainos pradeda kristi, vadinas, gaunama visai priešingų rezultatų. Jei kurioj nors šaly nėra tvirto bei pastovaus mokėjimų pagrindo, tad ekonominio ramumo joje būti negali.

Popierinių pinigų apyvarta Vokietijoj.

	Metų pabaigoj		
1913 metų	2.902 mil. m.	1923 metų	
1914 „	5.862 „ „	mėnesiai	
1915 „	8.360 „ „	Liepos . .	43.813 milijardų m.
1916 „	11.438 „ „	Rugpiūtis	668.703 „ „
1917 „	18.245 „ „	Rugsėjis .	28.244 bilijonai m.
1918 „	32.937 „ „	Spalių . .	2.504.956 „ „
1919 „	50.065 „ „	Lapkritis	400.338.326 „ „
1920 „	81.387 „ „	Gruodis .	496.585.346 „ „
1921 „	122.497 „ „		
1922 „	1.295.228 „ „		

34. Vokietijos valiutos sunykimas ir jos reforma.

Popierinės markės vertybė kasmet vis labiau krito. Imant pagrindan dolerį, aukso markės vertybė vidutiniškai taip keitėsi:

1914 m.	1,017 pop. m.	1919 m.	4,70 pop. m.
1915 „	1,16 „ „	1920 „	15,01 „ „
1916 „	1,32 „ „	1921 „	24,91 „ „
1917 „	1,57 „ „	1922 „	449,21 „ „
1918 „	1,43 „ „	1923 „	127.360 mil. p. m.

Jau iš šių davinių matyti, kad markės vertybė kasmet vis labiau krito. 1923 m. atskirais mėnesiais (gale) aukso markei teko štai kiek popierinių markių:

Sausis	11.672	Liepos mėn.	262.030
Vasaris	5407	Rugpiūtis „	2.454 tūst.
Kovas	4.996	Rugsėjis „	38.113 „
Balandis	7.099	Spalių „	17.270 mil.
Gegužės	16.556	Lapkritis „	1.000.000 „
Birželio	36.803.		

Popierinė markė, taip nukritus jos vertei, mokėjimo priemone būti daugiau nebetiko ir santykiavimuose atsisakydavo ją imti; ypatingai buvo pavojinga, kad ūkininkai galėjo atsisakyti parduoti už popierines markes savo derlių, ir miestai galėjo del to atsidurti didžiausiam skurde. Be to, nauja mokėjimo priemone buvo įvesta r e n t i n ė m a r k ė, kuri vidaus santykiavimuose turėjo palikti ligi galutinio valiutos stabilizavimo. 1923 m. spalių 15 d. nuostatais, žemės ūkio, pramonės, amatų bei prekybos atstovai, kaip savarankiškas, šalia Reicho vyriausybės, juridinis privatinės teisės asmuo, įkūrė vokiečių Rentenbanką. Kapitalą ir rezervus turėjo parūpinti po lygią dalį pramonė su prekyba ir žemės ūkis. Vokietijos Rentenbankas įgijo iš viso žemės ūkio 4% vertės aukso markėmis skaičiuojamą ypotekos skolą, kuri turėjo būti 6% apmokama ir prieš visas kitas skolas turėjo pirmenybę. Tokia pat suma, ypotekos paskolos formoj, buvo apdėtos pramonės, amatų bei prekybos įmonės, taip pat ir bankai, jei tik žemės turėjo; jei neturėjo, tai turėjo išduoti obligacijų patys verslamonininkai. Rentenbankas toms žemės ypotekos skoloms ir skolų pasižadėjimams išleido 5% obligacijas, arba paskolų lakštus. Šie lakštai buvo padengti Rentenbanko išleistiems banknotams, kurių vertybinis vienetas buvo iš 100 rentinių pfenigų susidedanti rentinė markė. Rentenbanko banknotai turėjo būti mokėjimo priemonėmis, tačiau jas priimti buvo verčiamos tik viešosios (valstybės ir kt.) kasos. Rentenbankas turėjo jo išleistus banknotus kiekvienu pareikalavimu iškeisti į rentinius paskolų lakštus ir tuo būdu, kad už kiekvienus 500 rentinių markių išeitų 500 aukso markių obligacijos lakštas. Tolimesni įstatymo nuostatai lietė Rentenbanko teiktinus kreditus Reichsbankui ir privatiems emisijos bankams, kad aprūpintų kreditu privatinį ūkį. Pradėjus išdavinėti Rentenbanko banknotus, valstybės iždo obligacijų diskontavimas Reichsbanke buvo sustabdytas.

Pagrindinė šio įstatymo mintis yra kilusi iš Helffericho, kuris turėjo galvoje rugių rentinę valiutą. Palyginti su šiuo sumanymu, rentinės markės įvedimas tuo yra geresnis, kad, vietoj kainų atžvilgiu žymiai nepastovių rugių, buvo paimtas auksas, vadinas, buvo įvesta a u k s i n ė r e n t o s v a l i u t a, o, antra vertus, įvedus rentinę markę, nereikėjo nustatinėti tarp rentinės ir popierinės markės tam tikro vertybės santykio.

Rentinė markė neapvylė ir, ligi buvo įvesta nauja reichsmarkė, sudarė Vokietijos ūkiui vertybiškai pastovią mokėjimo priemonę.

Jos vertybės pastovumo motyvų reikia ieškoti pirmoj eilėj griežtame rentiniais lakštais padengtų Rentenbanko banknotų leidimo kontingentavime ir, be to, žemės paskola bei obligacijomis padengtų rentinių lakštų kontingentavime. Rentenmarkių kiekis, priešingai popierinėms markėms, buvo aprėžtas jau iš pat pradžių. Ypatingos reikšmės turėjo jų išpirkimo būdai, būtent, popierinės markės buvo tiesiog išimtos iš apyvartos. Jas išpirkti turėjo versti rentinės markės kurso kritimas, kadangi rentiniai lakštai buvo išleisti aukso markių vardu. Juo daugiau mažėjo rentinės markės vertybė, juo didesnė buvo premija, kurią teko mokėti vertingesnėmis rentos markėmis procentams už aukso marke pagrįstus rentinius lakštus. Vadinas, tik rentinės markės vertybės kritimas galėjo išstumti rentinius lakštus iš apyvartos, ir tai juo daugiau, juo labiau mažėjo jų vertybė ir juo daugiau rentmarkinių banknotų apyvartoj mažėjimas kėlė rentinės markės vertybę. Tokiu būdu jų išpirkimas turėjo tikslo sulaikyti rentinės markės kurso kritimą. O mokėjimo priemonių apyvartai tuo buvo vėl suteikta tam tikro elastiškumo. Be to, išmokėjimas procentų už žemės paskolą bei obligacijas taip pat nuolatos didino rentinės markės paklausus ir Rentenbanko sumas, kurias jis tiek aikvojo, kiek reikėjo mokėti, išperkant rentinius lakštus, procentų.

Prie šio laimingai kilusio sumanymo dar prisidėjo išorinės sąlygos bei kredito politika, kurie dar labiau rėmė rentinės markės kurso stabilizavimą. Didėjanti popierinės markės apyvarta jos infliacinę įtaką dar labiau didino. Bėgant nuo markės, buvo daugiau daroma daiktų atsargos, tuo tarpu pinigų atsargos buvo visai sunykusios. Palinkimas turėti rezervuotų pinigų buvo be galo didelis, tačiau jų atidėti tegalima esant tik pastoviai pinigų vertybei; del to visuotinis noras galėti vėl pinigų pasidėti veikė tiesiog sugestyviai, ir naujas mokėjimo priemones dar labiau stiprino. Be to, rentinės markės vertybę išlaikyti reikalavo ūkiški sumetimai. Kol Reichsbankas ir jį pasekdami privatiniai bankai teikdavo kredito popierinėmis markėmis, lyginamomis senajai markei, ir jo teikti nesiskūpėdavo, kiekvienam kredito ėmėjui buvo patogiau, kad markės kursas kristų, kadangi, jos vertybei nukritus, mažiau jam reikėdavo grąžinti. O kredito ieškotis tuomet buvo priversti gana platūs visuomenės sluoksniai; ir jie gana lengvai jo gaudavo, tačiau pinigus tuojau paversdavo į daiktines vertybes, o nominalia virtusią ir materijaliai, palyginti su markės vertybės kritimu, sumažėjusią skolą išlygindavo maža gau-

tųjų vertybių dalimi. Popierinės markės infliacija, leidžiant naujas mokėjimo priemones ir tuo mažinant jų vertybę, piniginį turtą visai sunaikino, o kreditų politika pateko į spekuliantų rankas, kurių skaičius vis labiau augo ir kurie bendromis jėgomis markės vertybę kaskart vis labiau naikino. Įvedus rentinę markę, Reichsbankas pradėjo kreditus valiorizuoti, įvedė rentinę, lygią 10/42 dolerio markę, vadinas, vertybės kritimo rizikas parėjo ant kredito ėmėjo. Šiomis priemonėmis visi kredito ėmėjai buvo priversti susidomėti rentinės markės vertybės išlaikymu, ir tuo būdu spekuliacija markės kurso kritimo metu buvo panaikinta vienu užsimojimu. Išeinant iš tų pačių ūkiškų sumetimų, turtingiesiems luomams buvo paskelbta, kad procentai už Rentenbanko naudai užtrauktas rentinėmis markėmis paskolas bus jiems mokami aukso kursu, kadangi žemės paskola ir obligacijos buvo pagrįstos aukso marke. Pagalios Rentenbankas buvo verčiamas imtis rentinės markės vertybės išlaikymo politikos dar ir del to, kad, jei rentinė markė būtų kritusi, ją būtų reikėję pakeisti rentiniais lakštais, o tuomet Rentenbankas būtų turėjęs pradėti mokėti procentus.

Šių tikslingų nuostatų dėka rentinės markės vertybę pasisekė išlaikyti. Jos sumanytojai pasitarnavo, kad jų ypatingos, tačiau protingos, konstrukcijos bei sumanių praktiškų priemonių dėka buvo išgelbėtas Vokietijos ūkis tuo laiku, kai jis, dėl popierinės markės infliacijos, stovėjo tiesiog ant bedugnės kranto, ir kai markės stabilizavimas, tokis, kaip jį 1924 m. įvykdė specialistų memorandumas, dar tik perspektyvoj tebuvo. Remiantis šių ekspertų memorandumu ir neperžengiant tarp Vokietijos vyriausybės bei Reparacijų Komisijos padarytos sutarties, einant Reichsbanko, privačių bankų bei smuikiųjų pinigų įstatymais, 1924 m. rugpiūčio 30 d. buvo įkurta Reicho markės valiuta (žiūr. § 32). Kitu tos pačios dienos įstatymu buvo sumažintas vokiečių rentinės markės kapitalas ir jo gavimas buvo aprėžtas tik žemės ūkiu. Reichsbankas bendrą išleistų rentinių markių sumą turi likviduoti per 10 metų.

Priedėlis. Lietuvoj nuo didžiojo karo laikų ligi savos litų valiutos įvedimo (1922 m. spalių mėn.) galiojo tie patys Vokiečių popieriniai pinigai. Nuo 1922 m. ligi 1925 m. apyvartoj buvo tik Lietuvos Banko banknotai. 1925 m. kovo mėn. apyvarton paleista vario aliuminijo pinigai ir tų pačių metų gruodžio mėn. — sidabro pinigai.

Vario aliuminijo pinigų apyvarta 1924 m. birželio 20 d. monetų įstatymo § 8 yra aprėžta maximum 2 litais vienam gyventojui ir sidabro pinigų apyvarta — 6 litais vienam gyventojui

Lietuvos Banko banknotų apyvartos įstatymas neaprėžia, tačiau nustato, kad leidžiamųjų apyvarton banknotų ne mažiau kaip $^1/_3$ turi būti padengta auksu, likusioji suma — lengvai realizuojamomis vertybėmis ne aukščiau kaip jų biržos kaina. Tuo būdu Lietuvos Banko banknotų apyvartos daugumas pareina nuo turimo aukso, valiutų fondo ir komercinių vekselių dydžio.

Pinigų apyvarta Lietuvoje nuo Lietuvos Banko veikimo pradžios ligi 1928 m.

Metai ir mėn.	Pinigai apyvartoje (milijonai litų)		
	Lietuvos Banko banknotai	Sidabriniai ir var.-al. pinig.	Iš viso
1922 m. XII — 31 d.	30,23	—	30,23
1923 „ III — 31 „	42,36	—	42,36
„ „ VI — 30 „	48,58	—	48,58
„ „ IX — 30 „	53,56	—	53,56
„ „ XII — 31 „	60,07	—	60,07
1924 m. III — 31 „	71,25	—	71,25
„ „ VI — 30 „	67,86	—	67,86
„ „ IX — 30 „	74,48	—	74,48
„ „ XII — 31 „	92,98	—	92,98
1925 m. III — 31 „	94,03	0,60	94,63
„ „ VI — 30 „	79,28	1,62	80,90
„ „ IX — 30 „	81,09	2,34	83,43
„ „ XII — 31 „	81,92	4,53	86,45
1926 m. III — 31 „	90,04	7,41	97,45
„ „ VI — 30 „	79,47	9,09	88,56
„ „ IX — 30 „	75,84	10,22	86,07
„ „ XII — 31 „	86,79	10,73	97,52
1927 m. III — 31 „	91,11	10,86	101,97
„ „ VI — 30 „	87,08	10,88	97,96
„ „ IX — 30 „	88,47	10,98	99,45
„ „ XII — 31 „	96,61	11,31	107,92
1928 m. III — 31 „	101,54	11,41	112,95
„ „ VI — 30 „	85,95	11,40	97,35
„ „ IX — 30 „	85,03	11,57	96,60

Banknotų apyvarta Lietuvoje Darlehnskasse Ost veikimo metais.

	Iš viso apyvartoj	Šių dienų Lietuvoj
1917 m	188,64 mil. mk.	125.75 mil. mk. 186,77 mil. lt.
1918 m. III/31	414,1 „ „	165,65 „ „ 327,30 „ „
„ „ XII/31	969,65 „ „	290,90 „ „ 363,62 „ „
1920 — VII		546,8 „ „ 138,5 „ „
1921 — I		727,7 „ „ 110,8 „ „
1921 — VII		779,8 „ „ 101,7 „ „
1922 — I		1419,9 „ „ 68,8 „ „
1922 — VII		2000,0 „ „ 63,0 „ „
1922 — X		3500,0 „ „ 17,0 „ „

Iš patiektųjų davinių matyti, kad Darlehnskasse Ost nuo to laiko, kai virto emisijos banku nepriklausomoj Lietuvoj, apie dvidešimt kartų padidino savo banknotų emisiją, bet jų vertę tuo pačiu laiku taip pat apie 20 kartų sumažino. Tuo būdu prieš pat Lietuvos Banko įsteigimą visų apyvarton paleistų obostų vertė tesudarė tik 17 mil litų. O kaip žinome, Lietuvos Bankui įsiteigus ta obostų (ir pačios markės) vertė dar keletą kartų sumažėjo. Taigi Lietuvos Bankas, pradėdamas veikti, savo valiutų fondą iš pat pradžių turėjo remti iš dalies pagrindiniu kapitalu, iš dalies naujomis Lietuvos piliečių santaupomis. Tuo tik ir galima paaiškinti, del ko beveik metų reikėjo, ligi Lietuvos Banko aukso ir valiutų fondas pasiekė 50 mil. litų, t. y. septynis kartus mažesnės sumos, negu vieni obostai buvo verti 1918 metų gale.

A R.

4. Kreditas.

35. Kreditas ir jo rūšys.

„Kreditu“ paprastoj kalboj vadinamas pasitikėjimas asmeniu, kad jis savo pasižadėjimus, būtent, piniginius pasižadėjimus, išpildys. „Kredito turėti“ — reiškia galėti, remiantis šituo žadėto atsiteisimo pasitikėjimu, gauti naudotis kitų žmonių turto dalimis arba patarnavimais.

Toks pasitikėjimas remiasi kredito ėmėjo sugebėjimu dirbti, jo gera valia pildyti pasižadėjimus, pagalios, galimumu, reikalui esant, jį priversti pildyti pasižadėjimus teismo keliu. Kad kreditas galėtų visur išsiplatinti, reikalingos šios sąlygos: pažangė-

jęs kapitalo darymas, gyva prekyba, moralinis visuomenės subrendimas, gerai sutvarkytos teisės institucijos ir turi būti politinės ir ekonominės laisvės. Teikiant kredito, užuot perkant mokėjus grynais pinigais, pasižadama vėliau atsilyginti taip, kad pirkėjas kaip ir pasiskolina pas pardavėją, ir šis pasiskolinimo santykis palieka tol, kol užmokama. Skolinant kredito suteikimas yra vienintelis sutarties objektas. Vienu žodžiu, kreditas yra tam tikras skolos santykis, kurio objektu yra tam tikra pinigų suma. Kreditan teikiama išnuomojant, apdraudžiant, atidedant atlyginimo išmokėjimą ir t. t. Tačiau žemiau kalbėsime apie kreditą siauresne šio žodžio prasme, t. y. apie tokį, kai kreditan davimas sudaro svarbiausią sutarties objektą.

Reikia skirti viešąjį ir privatinį kreditą, gamybos ir vartojimo kreditą. Vartojimo kreditas visuomenės ūkio atžvilgiu tiek yra blėdingas, kiek gamybos kreditas yra naudingas. Ėmimo be pinigų sistema sunaikina gėrybių gamyboj didelę įmonės kapitalo dalį ir tuo būdu mažina visuomenės ūkio tvirtumą (solidiškumą). Paprastose visuomenės ūkio sąlygose, kai pirmaeiliais gamybos veiksniais yra žemė ir darbas, vartojimo kreditas vyrauja. Juo kapitalas vaidina didesnį vaidmenį, juo didesni gamybos kredito paklausai bei pasiūlai.

Bendrai, svarbu yra skirti pagrindinį (investuotąjį) kreditą ir apyvartos kreditą. Pagrindinis kreditas tuo tikslu imamas, kad sudarytų pelnui pagrindą, pav., pagrindinis kreditas žemės ūkiui nupirkti. Šito kredito negalima iš duodamo verslamonės pelno iš karto grąžinti, jis išmokamas (amortizuojamas) tik pamažu. Apyvartos kreditas tarnauja einamiesiems ūkio reikalams, pav., pasitaikius nederliui, palaikyti žemės ūkį. Jis turi būti pilnai išmokėtas iš verslamonės duotojo pelno.

Žiūrint suteikto kredito saugumo, dar reikia skirti realinis ir personalinis kreditas. Teikiant realinio kredito pasitikėjimas asmeniu užtikrinamas kokiu nors užstatu, kurį, jei skolintojas nepildo savo pasižadėjimų, kreditorius turi teisės sau pasiimti. Tokiu užstatu gali būti lombarduojamieji daiktai arba ypoteka, žiūrint, ar užstatas yra kilnojamas turtas ir gali būti kreditoriaus paimtas, ar tai yra žemė, kuri lieka valdoma skolininko.

Personalinis kreditas geriausiai tinka, jei skolinama trumpam laikui, jei, suteikiant kredito, norima sutaupyti laikas ir lėšos, ir jei skolintojo asmuo yra gerai žinomas, galima sekti bei prižiū-

rėti jo gyvenimo sąlygas, k. a. galima daryti santykiuose su prekybininkais.

Atvirkščiai, žemdirbys priverstas pasirinkti ypotekos kreditą, nes jam pinigai reikalingi ilgesniam laikui, per kurį jo asmeniniai reikalai gali lengvai pasikeisti, bet užtat palieka žemė, kuri teikia saugumo.

36. Visuomeniškai ūkiškoji kredito reikšmė.

I. Išmokant dideles sumas ir tolimesnėms vietoms, geriausiomis kredito mokėjimo priemonėmis, duodant kredito, yra banknotai, čekiai, vekseliai ir tt., o ne metaliniai pinigai, nes tai sutaupo laiką, darbą ir lėšas. Kreditas atstoja tam tikras metalinių pinigų sumas, kurios gali būti kitu būdu ūkiškai išnaudotos. 2. Produktingiau išnaudojamas esamas kapitalas, kadangi kreditas, net neperleidžiant nuosavybės teisių, patenka į tas rankas, kurios geriausiai gali jį išnaudoti. Kredito dėka, ta pati suma gali būti tuo pačiu laiku kelis kartus išnaudota, pav., pas pirklį, kuris, remdamasis savo indėliais banke, gali užpirkti prekes, ir banke, kuris esamą sumą sulig vekseliais gali toliau skolinti pirkliams ar pramonininkams, kurie vėl užperka už tai prekes, moka algas ir. t. 3. Kredito dėka tautos ūkiui gali būti ir mažiausios sumos išnaudotos, — kai jos sujungiamos į didesnes sumas ir leidžiamos tautos ūkio apyvarton; be to, su panašių kapitalų jungimu yra surištas ir pelno paskirstymas.

4. Galimumas kiekvieną sumą naudingai sunaudoti skatina taupyti ir bendrai galvoti apie ateitį. 5. Kreditas sudaro santykius, kurie pagrįsti abipusiu pasitikėjimu ir kurie jungia visus ūkyje dalyvaujančius asmenis. Kredito ūkiui išsiplėtus, kiekvienam pravartu pasirodyti vertu pasitikėjimo, o tai visuomenę auklėja ir kelia jos dorovę. 6. Tuo suteikiama galimumo taip pat ir beturčiui, tačiau ūkiškai uoliam, remti savo darbo pajėgas kapitalu, nenustojant del to savarankiškumo, taip kad jo gabumai tinkamai išnaudojami ir daugiau padaroma.

Gerai sunaudotas kreditas yra ūkio atžvilgiu tiek pat produktingas, kaip ir kiekviena gera darbo organizacija. Nors kreditas yra produktinga pajėga, vis dėlto naujų kapitalų jis negamina. Išdavus skolos dokumentą, esama suma negali pasidaryti dviguba, nors vekselis, čekis, nota ir t. t. mokėjimo priemonėmis ir toliau vartojami. Leidžiant popierinius pi-

nigus, krašto turtai tuo nepadauginami, tačiau jei yra stoka mokėjimo priemonių, tai tuo (popieriniais pinigais) pareiškiamas valstybės kreditas ir jis produktingai išnaudojamas. Kreditas yra organizacijos, t. y. padalinimo problema. Jis naujų gėrybių negamina, tačiau esamų gėrybių veikimą skatina tuo, kad jo pagalba šis veikimas gali būti labiausiai išplėtotas.

Tačiau platus kreditu naudojimasis iš dalies ir pavojingas: 1) tai gali sukelti perdidelį gėrybių vartojimą; 2) dažnai naujai kuriamos arba perimamos verslamonės, kurios visai neatitinka verslamonininko turto ir dėl to nėra tikros (pav., ūkio pirkimas, permažai įmokant), taip pat dažniau imamasi svetimomis lėšomis drąsių spekuliacijų bei nedorų steigimų, pagalios 3) labiau pasiturintis, kuris daugiau, kaip beturtis, kredito gauna, įgauna dar daugiau reikšmės. Kreditas yra lazda su dviem galais. Tačiau jo gerosios pusės žymiai viršija blogąsias. Daugiau visuomenei subrendus ir geriau supratus ūkiškus veiksnius su laiku bus lengviau su kredito blogomis savybėmis kovoti.

II. Pinigų ir kredito organizacija.

1. Bankai.

37. Bankai ir jų plėtojimasis.

Moderniškieji bankai yra kredito įstaigos, kurių tikslas tvarkyti pinigų apyvartą, kredito operacijų pagalba priimti tuo momentu nenaudojamus įmonėj arba ūkyje kapitalus ir pakreipti juos ten, kur jų reikalaujama. Jei bankas duoda kredito, tad jo operacijos vadinamos aktyvinėmis, o jei jis pats ima kredito, tad jo operacijos vadinamos pasyvinėmis. Nors, be kredito teikimo, banke atliekama visa kitų darbų eilė, vis delto bankų veikimo pagrindą sudaro kreditų operacijos. 1924 m. išleisto vokiečių bankų įstatymo § 1 šiaip nusako Reichsbanko uždavinius: tvarkyti pinigų apyvartą, lengvinti išsilyginti mokėjimas ir pasirūpinti esamo kapitalo išnaudojimu[1]).

---

[1]) Lietuvos Banko įstatymas, Steigiamojo Seimo išleistas 1922 m. rugpiūčio 11 d., § 1 sako: „Banko uždavinys — reguliuoti pinigų apyvartą Lietuvoje, lengvinti pinigų išmokėjimas krašte ir užsienyje, įgyvendinti pastovi bei patvari pinigų sistema Lietuvos Respublikoje ir skatinti žemės ūkio, pramonės r prekybos augimas". *A. R.*

Aktyvinės operacijos, kai bankas akredituoja turi būti atliekamos tam tikram santyky su pasyvinėmis operacijomis, per kurias bankas kredito gauna. Taip, pav., bankas negali, jam trumpam laikui atiduotas ir kiekvienam pareikalavimui grąžintinas, sumas naudoti ypotekai, kuri grąžinama tik per ilgesnį laiką arba išmokama tik metinėmis amortizacijos sumomis. Tiksliai sutvarkyti aktyvinį ir pasyvinį kreditą — yra svarbiausias kiekvieno banko uždavinys, ir nuo to pareina bankų likvidingumas, t. y. jų sugebėjimas turimas prievoles pinigais paversti, o tuo pačiu yra esminis jų saugumo momentas. Taip pat saugumas pareina nuo banko operacijų rūšies. Jis gali sumažėti del investacijų į nepastovias vertybes bei del biržos spekuliacijų, kai stengiamasi pasipelnyti iš kursų svyravimo.

Bankų paskirstymas sulig jų aktyvinių bei pasyvinių operacijų rūšimi nėra galimas, kadangi, šalia pasyvinių operacijų, visuomet atliekamos ir aktyvinės, kurių pagalba gautos kredito forma sumos kredito keliu vėl daromos naudotinomis. Vis delto, sulig svarbesnėmis operacijomis, reikia skirti[1]) kredito bankus, kurie paprastai verčiasi visomis aktyvinėmis ir pasyvinėmis operacijomis, taigi, išskyrus ypatingas formas, ir steigiamomis investacijomis bei spekuliacijos operacijomis, 2) užstatų lakštų bei ypotekos kredito (ypotekos bankai) bankai ir 3) banknotus leidžiamieji bankai (notų bankai).

Žiūrint ekonominių grupių, kurioms bankai skiriami pirmoj eilėj tarnauti, reikia skirti: 1. žemės ūkio kredito įstaigas, kurios teikia ilgaterminio kredito ir kurias sudaro a) viešosios bendrovės (pav., žemės ūkio kredito kasos ir žemės ūkio rentiniai bankai), b) įstaigos, kurių pagrindą sudaro korporatyvinis žemės ūkio susibūrimas (pav. vad Landschaften[2]) arba c) akcinės bendrovės (ypotekos bankai); 2. prekybos ir pramonės bankus, kurie pirmoj eilėj teikia trumpalaikio kredito pramonei bei prekybai; 3. liaudies bankus, kurių veikimas apima plačius, visuomenei naudingus, tikslus, būtent: a) taupomosios kasos, b) taupymo paskolos bendrovės ir kredito draugijos.

---

[1]) Šis klausimas priklauso antrajai šio vadovėlio daliai — specialiniam visuomenės ūkio mokslui, tačiau apie jį čia kalbėsime vietos padalinimo dėliai. Antrajai daliai paliko žemės ūkio kredito bei kredito kooperacijos nušvietimas.

[2]) Prieš karą Lietuvoj iš dalies vad. Bajorų ir Valstiečių bankai. *A. R.*

Bankų vardas pareina nuo skobnių, ant kurių Italijoj pinigų mainytojai dėdavo savo pinigų maišelius. Pirmieji bankai buvo įsteigti jau 14 šimtmečio pradžioje Venecijoj, kurie, šalia pinigų mainymo operacijų, taip pat vertėsi pinigų apsaugojimu ir paskolų teikimu. Juo labiau didėjo santykiavimas, o drauge su tuo ir pinigų mainytojų įtaka, juo labiau kilo reikalas, kuriant dideles bankines įstaigas, suteikti operacijoms didesnio saugumo. To buvo pasiekta, steigiant kooperacijos, miestų arba valstybės bankus. Kiek žinoma, šios rūšies bankai Barcelonoj ir Genujoj žymų vaidmenį vaidino jau 15 šimtmečio pradžioje, tuo tarpu panašios didesnės įstaigos buvo įkurtos Amsterdame 1609 m., Hamburge 1619 m., Nürnberge 1621 m., Anglijoj 1694 m. Anglijos Bankas buvo įkurtas akcinės bendrovės pagrindais. Šitie bankai iš pradžių buvo grynai žiro bankai. Banko rūsyse pirkliai padėdavo savo pinigus ir, tuo pasirėmus, konto knygose nurašant arba prirašant (žiruojant) būdavo išlyginamos jų prievolės. Charakteringa tų laikų bankų savybė buvo ta, kad su banku turėjo reikalo tik banko piliečiai dalyviai, ir kad bankas su padėtais pinigais nedarydavo jokių operacijų, ir jie gulėdavo rūsyse neliečiami.

Iš šitos paprastos žiro banko užuomazgos bankų veikimo išsiplėtimas dabar tiek pažangęs, jog operacijų santykiavimas nesitenkina vien banko dalyviais, o apima visą visuomenę, priima pinigais jos indėlius ir depozitų operacijas plečia toliau. Antrasis žingsnis pirmyn ėjo ta kryptimi, kad dabar surinktieji įnašai nepaliekami gulėti bankų rūsyse, o vėl leidžiami apyvarton teikiant paskolas. Svarbiausia šio laisvų pinigų sunaudojimo forma yra vekselių užpirkimas, vadinamas disconto operacijomis. Trečiasis bankų išsiplėtimo laipsnis buvo tas, kai, teikiant paskolas, buvo naudojamasi ne pačiais pinigais, bet jų pakaitalais, būtent, kai buvo išleisti beprocentiniai popieriai, notos, kurias pateikiant bankas turi kiekvienu momentu sumokėti jose pažymėtą sumą. Tačiau pamažu buvo nueita dar toliau, būtent, notų buvo daugiau išleidžiama, kaip bankas turėjo grynų metalo pinigų. Tokiu būdu bankas pasigamino beprocentinių paskolų, kurias išduodamas imdavo procentus ir del to turėjo galimumo patiekti kredito reikalingai visuomenei daugiau priemonių, kaip ji turėjo grynų pinigų. Iš to atsirado notų bei popierinių pinigų leidimo bankai.

38. Žiro perlaidų, depozitų ir kontokorento operacijos.

Kai bankas turi reikalų su didesniu vertelgų skaičiumi ir, remdamasis indėliais, veda jų konto, tad yra galimumo, perrašant iš vieno konto į kitą, daryti išmokėjimus. Tai yra ž i r o s a n t y k i a v i m ų santvarka, dėl to taip pavadinta, kad pinigai tam tikru atžvilgiu sukasi kaip ir kokiam rate. Žiro arba perlaidų operacijas jau žinojo senojoj Romoj, ir, kaip matėme, jos buvo išsiplėtusios viduramžių pabaigoj ir vėliau ypatingai 17 šimtmečio pradžioj. Tačiau pamažu jos vis rečiau buvo daromos, o jų vietą užėmė išmokėjimas vekseliais, notomis ir čekiais. Tik 19 šimtmečio vidury pradedama žiro operacijas vėl išplėsti. Daugumas Vokietijos bankų verčiasi paskutiniu laiku žiro operacijomis tik kaip antraeiliu dalyku. Tik vienas Reichsbankas jas pirmon vieton stato; žiro konto savininkai naudoja baltus čekius mokėjimams grynais pinigais arba atsiskaitymams su kitais vertelgomis bei bankais, ir, pervesdami į kitą žiro konto, vartoja tam tikrus raudono popierio orderius (raudonus čekius) perlaidoms kitan kontan. Paskutiniu laiku žiro operacijomis pradėjo verstis taip pat paštas ir taupomosios kasos. Vokietijos komunalinės sąjungos „žirocentralių" vardu įkūrė ypatingas įstaigas, kurios atlikinėja prie jų prisijungusių komunalinių bei taupomųjų kasų piniginius atsiskaitymus

Žiro operacijos tuo naudingos, kad jomis išvengiama įvairių mokėjimo formalumų bei sutaupomos lėšos pinigams pakuoti ir siuntinėti, taip pat išvengiama metalo nusinešiojimo ir šiaip įvairių, nuostolių, pagaliau, galima išvengti įvairių atskirose šalyse apyvartoj esamų pinigų ir įgyvendyti aukščiau visų nepastovumo sąlygų stovinčius atsiskaitymo pinigus (Žiro bankas Hamburge „Mark Banko").

Bankų veikimas ypatingai išsiplėtė pradėjus imti apsaugoti vertenybes taip pat ir iš tų asmenų, kurie neturi jokio konto. Šių laikų bankai taip pat priima apsaugoti papuošalus, vertybinius popierius ir tt. Tai yra vadinamsis u ž d a r y t a s d e p o. Jei saugot atiduotieji daiktai reikalingi priežiūros bei rūpesčio (kuponų išpirkimas, išpirktų vertingų popierių įteikimas), tuomet panaši uždaryta apsauga neapsimoka. Šiais atvejais yra tikslingesnis v i e š a s i s d e p o, kurio daiktų a p s a u g a bei v a l d y m a s pavedamas bankui. Toks vertenybių priėmimas saugoti už tam tikrą mokestį buvo kadaise svarbiausias auksakalių ir viduramžio mainytojų verslas. Valdymo depo gali būti vėl dvejopas: arba jo savininku lieka pats daiktų depozitorius, arba depo pereina laisvam banko naudojimui (depositum irregulare). Šis pastarasis,

einant įstatymo § 2, kuris kalba apie pirklių pareigas, apsaugojant svetimus vertybinius popierius, nuo 1896 m. liepos 5 d. tik tada galimas, jei aiškiai ir raštu susitariama jį suvartoti kokiai nors atskirai organizacijai, tuo tarpu atskirų banko savitarpio operacijoms pakanka paprasto pareiškimo. Naujausia forma yra renkamasis depo (Sammeldepo). Bankai sukoncentruoja atiduotas jiems saugoti jų klientų akcijas (vėliau ir kitus vertybinius popierius) į renkamuosius depo Berlyno Kassenverein'o banke. Tuo papiginama apsauga ir išvengiama, užperkant bei parduodant, brangaus pačių vertenybių pristatinėjimo. Vietoj atskiros paskirų daiktų nuosavybės, klientas naudojasi bendra, renkamajame depo sujungta, tos pačios rūšies vertybinių popierių nuosavybe.

Nepalyginamai didesnės reikšr , kaip depo operacijos, turi piniginių depozitų operacijos, kai bankas pasižada išmokėti tik tą pačią vertybę, — einant sutarimu arba iš anksto pranešus tam tikru terminu arba ir be jokio įspėjimo (kiekvienu pareikalavimu); šiaip jau šitokius indėlius bankas gali laisvai savo nuožiūra naudoti.

Depozitų operacijomis bankas tampa skolininku deponento, kurio perteklių jis perima einamojon sąskaiton. Atvirkščiai, jei klientas nori turėti kredito einamąja sąskaita, tai jau bus kontokorento operacija. Kredito ėmėjas gali iš banko paimti nustatytą kredito maximum sumą pageidaujamomis dalimis ir ją grąžinti taip pat dalimis. Einamosios sąskaitos avansai gali būti padengiami ir nepadengiami (blanko kreditas). Padengimui paprastai naudojami vertybiniai popieriai bei vekseliai. Ypatinga kredito teikimo per banką forma yra akcepto kreditas, kai bankas kredito ėmėjui leidžia išstatyti savo vekselius, kuriuos bankas akceptuoja, arba įgalioja kredito ėmėją išstatyti šiuos vekselius per trečiąjį asmenį. Panašus yra taip pat vad. avalinis kreditas (garantijos), kai bankas imasi atsakomybės, patiekdamas savąjį vekselį arba užstato paliudijimą. Praktikoje depozitų ir kontokorentų operacijos atliekamos šalia viena kitos. Čia visa nusveria galimumas kiekvienu momentu gauti tam tikram kiekyje pinigų daugiau, negu tuo momentu būna indėlių. Ypatingai svarbu, kad bankas turėtų su klientu nuolatinių operacinių santykių ir kad jis priiminėtų ir reguliariai žymėtų nesunaudotus jo pinigus, terminines paskolas ir tt., be to, darytų išmokėjimus ir juos debituotų ir šiaip jau atlikinėtų kliento pinigines operacijas; tuomet bankas už mokamas sumas skaito didesnius procentus, kaip už gaunamas.

Depozitų operacijos deponentams yra naudingos tuo, kad jų turtas apsaugojamas nuo ugnies bei apvogimo savuose namuose, išvengiama nuosavios kasos laikymo rūpesčių bei išlaidų, kad už tuo momentu nesunaudotas pinigų sumas gaunami procentai ir tuo užtikrinamas sau be jokio sunkumo kreditas, kadangi bankas, nuolat su klientu santykiuodamas, turi galimumo nustatyti, ar klientas yra kredito vertas. Deponentui gresia pavojus, jei bankas pradeda daryti depozitais perdaug drąsias spekuliacijas arba jei bankas naudoja depozitus tik vienapusiškam kreditui ir tuo mažina jų likvidingumą.

Depozitų nauda bankui pasireiškia tuo, kad pritraukiami saviems reikalams pinigai, kadangi, remiantis prityrimu, galima maždaug išskaičiuoti, kokios depozitų dalies pakaks deponentų reikalavimams patenkinti ir kokia dalimi bankas gali laisvai naudotis. Ši dalis yra juo mažesnė, juo greitesnė apyvarta; juo mažesnis del to turės būti už depozitus atlyginimas, kurį bankas mokės. Bankui gresia pavojus, jei, įvykus staigiems kriziams, depozitų atsiėmimas būna daug didesnis, kaip bankas yra apskaičiavęs. Šis pavojus, tačiau, dažnai perdedamas. Juo platesnis operacijų kontingentas, juo įvairesnė klientų sudėtis ir, tuo pačiu, juo didesnis įmokėjimų bei išmokėjimų lygsvarumas, — juo didesnis bus saugumas bei tikrumas.

Ekonominė depozitų nauda pasireiškia tuo, kad 1) esamos mokėjimo priemonės nuolatos laikomos apyvartoj ir dėl to geriau gali būti išnaudotos, 2) tos pačios sumos atlieka keleriopas operacijas, iš vienos pusės, sudarydamos deponentui pagrindą, kuriuo jis daro savo operacijas, iš kitos, suteikdamos bankui apyvartos kapitalo ir, būdamos apyvartoje, plėsdamos ekonominį santykiavimą, 3) tarpusavis dalyvaujančių susijungimas ir priežiūra duoda galimumo daugiau palaikyti visame operacijų santykiavime tvarką bei solidiškumą, 4) depozitų operacijos bendrai skatina deponentą laikyti bankuose didesnes pinigų sumas, kurios krizio metu jam duoda galimumo geriau atsispirti.

Taisyklingas depozitų operacijų išplėtimas visais atvejais yra labai pageidautinas dalykas. Jam įgyvendyti reikalinga visam krašte pristeigti tvirtų bankų, priiminėti depozitais ir mažas sumas, mokėti atitinkamus procentus, garantuoti bankų saugumą, pirmoj eilėj prižiūrint, kad jie nesiimtų įvairių spekuliacijų, pagalios palengvinti indėlius naudoti. To geriausiai galima pasiekti vartojant čekių sistemą.

39. Čekiai.

Č e k i s, einant vokiečių 1908 m. kovo 11 d. išleistu įstatymu, yra kliento pažymėjimas jo konto vedančiai kredito įstaigai, kad ji, remdamasi jo esamu toje įstaigoje indėliu arba turimu kreditu, padarytų atitinkamą išmokėjimą. Pažymėjimas turi būti pavadintas „čekis". Vidaus čekis turi būti pateiktas apmokėti per 10 dienų. Jei skersai čekio būna parašyta „nur zur Verrechnung" (tik atsiskaitomam perrašymui), tai kredito įstaiga neprivalo mokėti grynais pinigais, o pažymėtąją sumą tik pervesti čekio turėtojo bankui. Čekis perleidžiamas indosamentu, t. y. raštu pažymint kitoje čekio pusėje. Tačiau tokio perleidimo paprastai nereikalinga, kadangi čekis dažniausiai turi dar žodžius „arba padavėjui". Čekių santykiavimas tuo patogesnis, kad jo pagalba galima daryti mokėjimus taip pat tokiems asmenims, kurie neturi banke savo sąskaitos. Čekis, palyginti su paprastu skolos rašteliu arba pažymėjimu, yra tikresnis; o už banknotus jis yra patogesnis, nes vienas čekis tinka įvairaus dydžio mokėjimams, be to, jei dar pažymėti „tik atsiskaitomajam perrašymui", tai netikrose rankose palieka beveik be vertės.

Austrijoj čekių sistemą 1883 m. prijungė prie taupomųjų kasų, ir tai pasirodė nepaprastai patogu. Vokietijoj, einant 1908 m. įstatymu (daug kartų jį pakeičiant) taip pat įvestos pašto čekių knygutės, tačiau be pašto taupomųjų kasų. Pagal tą įstatymą kiekvienas, įmokėjęs pagrindinį indėlį, gauna pašte čekinį konto. Kiekviena pašto čekių įstaiga veda konto savininkų sąrašą. Mokėjimams daryti paštas išduoda ypatingus formuliarus. Šituos formuliaruos įrašomi visi į konto padaryti įmokėjimai, ir iš jų paštas, pasirėmęs specialiniu įsakymu arba čekiu, moka už konto savininką, ligi išmoka visas, išskyrus pagrindinį įnašą, jo konte esamas sumas 1924 m. vidutinė vieno mėnesio apyvarta sudarė 6542 mil. RM.

Naujausiais laikais prie čekių praplėtimo daug prisidėjo taip pat t a u p o m o s i o s k a s o s ir kredito kooperatyvai.

Čekių sistema tik tada gali būti pilnai naudinga, jei čekio priėmėjas taip pat turi banke savo sąskaitą ir čekiai taip plačiai vartojami, kad bankai gali jais išlyginti savitarpio prievoles. Didesnieji Londono bankai jau 18 šimtmety susijungė į sąjungą ir vad. Clearinghouse kasdien daromi atsiskaitymai iš įplaukusių čekių, vekselių ir tt. Perteklius pažymimas Anglijos Banko knygose, kur visi Clearinghouso nariai turi savo konto. To viso

nauda yra mokėjimų vienoj vietoj ir tam tikru laiku centralizavimas, o kartu ir mokėjimų grynais pinigais susiaurinimas. Tačiau panašus susitvarkymas tik ten yra galimas, kur mokėjimus nuolatos atlieka žymesnis kredito įstaigų skaičius. Panašios atsiskaitymo įstaigos taip pat yra ir kituose didesniuose miestuose. Clearinghouso apyvarta 1921 m. Londone siekė 39 milijardus svarų sterlingų, Jungtinėse Amerikos Valstybėse 1921 m.—451 milijardą dolerių, Vokietijoj 1924 m. buvo 51 atsiskaitymo įstaiga, kuriose buvo atsiskaityta iš 31 milijardų markių. Iš jų 71,8 % buvo atsiskaityta perrašymu.

Čekis, kaip mokėjimo priemonė, tarptautiniuose mokėjimuose pradeda vis daugiau sudaryti konkurenciją vekseliui. Be to, yra dar vad. a k r e d i t y v a s, t. y. tam tikras pažymėjimas, kad numatytas bankas išmokėtų tam tikrą pinigų sumą. Ši priemonė tuo patogi, kad akredituoti galima telegrafu ir išvengiami procentų nuostoliai bei štempelių išlaidos [1]).

40. Lombardo operacijos.

Iš depo operacijų dar viduramžyje atsirado nauja bankų operacija, būtent, pasirėmus bankui įteiktomis vertybėmis, buvo išduodamos trumpesniam laikui paskolos, vad. l o m b a r d o p a s k o l o s. Tarp jų reikia skirti brangiųjų metalų lombardą ir vertingų popierų lombardą. Prekės atiduodamos užstatan natūroj arba duodamas raštas, kuriuo liudijama, kad tam tikros prekės yra padėtos tam ar kitam sandėly ir kad jas išimti galima tik grąžinus sandėlin jų atidavimą liudijančius popierius (warrantus). Bendrai, šiais laikais daugiausia lombarduojami vertybiniai popieriai. Tačiau šios operacijos praėjusių septyniasdešimtųjų metų pradžioj, dėl žymių vertybinių popierių kurso svyravimų, tikrumo atžvilgiu daug nukentėjo. Žiūrint vertybinių popierių rūšies, užstatyti galima tik vertybinio popieriaus dalį.

Ypatingos įstaigos padengto kredito reikalavimams tenkinti, pagal 1914 m. rūgpiūčio mėn. 4 d. įstatymą, yra prie Reichsbanko skyrių įsteigtosios skolinamosios kasos. Jos teikia prekių bei vertybinių popierių lombardines paskolas. Išduotųjų paskolų sumai pažymėti duodami ypatingi piniginiai ženklai, vad. „Dahrlehnskassenscheine“, kurie visų viešųjų kasų imami mokėjimams

[1]) Lietuvoj čekių sistema praktikoj vartojama tais pačiais pagrindais, kaip ir kituose kraštuose. *A. R.*

sulig nomaline verte; nors privatiniams mokėjimams imti jos privalomos, tačiau jų naudojimui nė kiek nepakenkė.

Už lombardo paskolas paprastai mokami didesni procentai, kaip diskontuojant vekselius, kadangi jų užstatai paimami ir negali būti naudojami, tuo tarpu su vekseliu bankas gali daryti ką jis nori. Reichsbankas už lombardinį kreditą ima 1 % daugiau, kaip už vekselinį kreditą [1]).

41. Vekseliai.

Sunkumai daryti išmokėjimus įvairiais pinigais tolimesnėse vietose ir pinigų pristatymo pavojus jau antroje viduramžio pusėje privertė griebtis vekselio. Iš pradžių tai buvo paprastas mainymo raštas savo reikalų draugui arba bendradarbiui kitam krašte, kad šisai išmokėtų vietine moneta pinigus, kuriuos rašte pažymėtasis asmuo rašto davėjui jau buvo sumokėjęs. Panašiu būdu bendradarbis iš savo pusės įgaliodavo centralinę įstaigą grąžinti, atskaičius procentus bei komisiją, pinigus grįžtančiam savo kraštan pirkliui, kuris pas jį paimtus pinigus buvo grąžinęs. Vekselių santykiavimas buvo gana gyvas jau 13 šimtmety iš pradžių Italijos prekybos miestuose, vėliau ypatingai didžiulėse mugėse, iš kurių paskiau išsiskyrė ypatingos vekselių mugės (13 ir 14 šimt. Champange ir Provence, 15 šimt. Lyone, 16 šimt. Besancone ir Piacenzoj), kuriose buvo daromos milijoninės apyvartos. Kad palengvintų santykiavimą, buvo suteikta privilegijų mugėse susidarusioms prievolėms ieškoti, ypač paskubinant teisės bei skolos gavimo procedūrą, kadangi tik panašiu būdu, t. y. remiantis vekseliu, pirklys galėjo būti tikras gauti pinigų, kurių jis mugėje buvo tuojau reikalingas. Iš to pamažu atsirado ypatinga v e k s e l i ų t e i s ė. Dar didesnės reikšmės vekselis įgavo 18 šimt., įvedus v e k s e l i ų ž i r o arba i n d o s s a m m e n t ą, t. y. perleidžiant teisę ieškoti kitam asmeniui, pažymint apie tai ant kitos vekselio pusės.

Šiais laikais vekselis yra tam tikras teisės nustatyta forma paruoštas dokumentas, pažymint žodį „vekselis“, kuriuo vekselio davėjas arba įprivalina kitą asmenį sumokėti trečiajam tam tikrą sumą nurodytoj vietoj bei paskirtu laiku (trata, taip pat traziruotas, arba perduodamas, vekselis), arba pasižada pats panašiu būdu sumokėti (sausasis, arba nuosavus, vekselis). Vekselis, einant įsta-

[2]) Lietuvos Bankas už lombardo paskolas taip pat ima brangiau. *A.R.*

tymais, suteikia kreditoriui teisės, neatsižvelgiant į jokius atsikalbinėjimus dėl buvusių reikalų privalomumo, priversti skolininką, jei jis savo pasižadėjimo nepildo, greičiau atsiskaityti. Vekselio išstatytojas vadinasi trasantu, arba vekselio davėju; įgaliotasis, kuris turi už vekselį mokėti, vadinasi trasatu, arba vekselio gavėju; vekselio priėmėjas, kuriam vekselis reikės pinigais apmokėti, vadinasi remitentu; jis yra vekselio priėmėjas, arba vekselio kreditorius. Vekseliai, kuriais reikia mokėti jų išdavimo vietoje, vadinasi vietiniais vekseliais; užsieniuose mokamieji vekseliai vadinasi devizomis. Jei vekselis išduodamas prekybos operacijoms, tai yra prekių vekselis, tuo tarpu vekselis, kuriuo pinigų gaunama, vadinasi finansiniu vekseliu (arba grynu vekseliu).

Pagal Vokiečių teisės nuostatus, vekselio dokumentas turi turėti šiuos pažymius: 1) žodį „vekselis"; 2) turi būti pažymėta išmokėtina suma (Vokietijoj tik pinigais); 3) vekselio išdavimo bei termino jį apmokėti vieta ir laikas; mokėjimo prievolė gali būti nurodyta: a) tam tikra diena, b) sulig pareiškimu (a vista) arba tam tikru laiku po pareiškimo, c) tam tikru laiku po vekselio išdavimo dienos (a dato), d) mugėj; 4) vekselio gavėjo, trasato, pavardė; 5) remitento pavardė su arba be pažymėjimo „ir jo orderis"; 6) trasato parašas; 7) vertybės gavimo pažymėjimas (valiutos pažymėjimas) Vokietijoj įstatymais nereikalaujamas, tačiau priimtas vartoti.

Vekselis perleidžiamas indosamentu. Remitentas tuo pačiu tampa indosantu ir atsako prieš indosatorių, kuriam vekselis pereina indosamento keliu, lygiai taip pat kaip ir kiekvienas sekantis indosantas. Vekselio gavėjas, trasatas, einant vekselių įstatymais, tik tuomet turi mokėti, jei jis ant vekselio yra pažymėjęs raštu savo sutikimą — akceptą, kuriuo jis susiriša vekselio padaryta sutartimi. Atsisakius jam mokėti, vekselio turėtojas gali vekselį užprotestuoti, t. y. įrodyti dokumentais, kad visi įstatymu nustatyti formalumai buvo atlikti ir kad atsisakoma vekselį apmokėti. Tada vekselio turėtojas turi teisės regresuoti visiems indosantams ir trasantui, t. y. reikalauti jų sumokėti jam vekselyj nurodytą sumą kartu su procentais, padarytomis tam reikalui išlaidomis, provizija ir tt. Čia regreso gavėjas gali pasirinkti iš savo pirmatakų, o parinktasis vėl gali pasirinkti iš savo, ir taip gali prieiti ligi pačiam vekselio davėjui. Pasižadėjusiam atsisakius mokėti, prasideda griežtas vekselio reikalavimas teismo keliu.

Ekonominė vekselių reikšmė yra ta, kad jis vidaus santykiavimuose yra kredito priemonė, o tarptautiniam santykiavime — mokėjimo priemonė. Pardavėjas, kuris duoda kreditan, negali ilgai palikti be prekių; jis verčiamas ieškotis joms užpirkti pinigų, jis paima iš savo pirkėjo prekių vekselius, terminuotus šešioms savaitėms ar trims mėnesiams, įprivalina skolininką, terminui išėjus, sumokėti veksely pažymėtą sumą kuriam nors trečiam asmeniui, dažniausiai bankui, su kuriuo vekselio davėjas turi reikalų. Skolininkui uždedama pareiga, vekselį pasirašius, jį „akceptuoti". Bankai suteikia tuo būdu kredito, kad jie, atskaitę procentus, apmoka šį vekselį ligi termino galo, ir tai vadinasi vekselį „diskontuoti". Numatytam terminui pasibaigus, bankas išduotą sulig vekseliu sumą atsiima. Jei vekseliai išduoti vardu plačiai žinomos firmos, kuri yra pasižadėjusi juos apmokėti, tai tokie vekseliai eina, ypatingai tarptautiniam santykiavime, kaip ir mokėjimo priemonės, iš rankų į rankas, ir yra tarp įvairių kraštų įvykusių prievolių išlyginimo priemonė. Čia yra dar ta gera pusė, kad skolininkas priverčiamas vekseliu, kurį jis akceptuoja, mokėti punktualiai. Tiesa, vekselio griežtumas kartais duoda kreditoriui taip pat galimumo neišsigalintį mokėti akceptantą spausti ir išnaudoti, o tai nepritysusiam skolininkui yra labai pavojinga. Pav., gavęs kas nors netinkamų prekių ir jas apmokėjęs paprastu skolos rašteliu, gali lengvai atsisakyti jas apmokėti, tuo tarpu, jei jis už gautas prekes vekselį išduoda, jis yra priverstas, terminui pasibaigus, jį apmokėti, o dėl prekių netinkamumo jis gali reikalauti grąžinti pinigus paprasto skundo keliu. Vekselis taip pat gali būti sunaudotas neteisėtam kreditui gauti (vekselinis apgavimas, vokiškai „Wekselreiterei").

Vekseliams naudoti tarptautiniam santykiavime turėtų turėti pagrindinės reikšmės antrojoje Haagos vekselių teisės konferencijoje 1912 m. liepos 23 d. pasirašyta sutartis suvienodinti vekselių teisei ir jos priklausančiai vekselių santvarkai, tačiau ši sutartis dar neįsiteisėjo[1]).

42. Diskonto operacijos.

Svarbiausios bankų operacijos yra vekselių diskontavimas, t. y. vekselių, prieš pasibaigiant terminui, užpirkimas, arba, — kadangi vekselio pardavėjas vekselio išpirkimą laiduoja kaip in-

[1]) Lietuvoj veikiančios vekselių teisės pagrindai, bendraisiais bruožais, yra tie patys, kaip čia išdėstyta. *A. R.*

dosantas, — kredito teikimas už vekselius, atskaičius procentus ligi mokėjimo terminui pasibaigiant. O tai duoda vertelgai, kuris vekselį turi apmokėti, galimumo gauti pinigų. Nuo nominalinės vertybės išskaičiuoti ir iš anksto paimtieji procentai vadinasi diskontas. Banko diskontas, arba banko procentas, yra tai centralinio notų banko paskelbtasis procentų kiekis, kuriuo ši svarbiausia diskonto įstaiga perka vekselius ir privatiniuose bankuose diskontuotus vekselius rediskontuoja. Privatinis biržos diskontas, paprastai rinkos diskontu, arba geriau biržos diskontu, vadinamas, kuris paprastai yra žemesnis, ypatingai liečia saugumo, mokėjimo vietos ir laiko bei sumos atžvilgiu kvalifikuotą pirmaklasinį vekselį. Pagaliau visai skirtingas yra privatinis diskontas bankų, kurie perka vekselius, konkuruodami su centraliniu banku.

Žiūrint bankų operacijų dydžio, jų solidiškumą nusveria jų „portfely" esamų vekselių tikrumas, ir beveik visi bankų bankrotai įvyksta del prisirinkimo vekselių, kurių savininkai pasirodo neišgalį jų apmokėti. 1924 m. Vokietijos Reichsbankas buvo užpirkęs iš viso 8,6 mil. vekselių sumoje 20,6 milijardų markių, o 1913 m. buvo 5,5 mil. vekselių 12,6 milijardų markių sumai*).

Diskonto dydis pareina nuo įvairių palaidų, trumpam laikui padedamų, kapitalų skaičiaus bei jų paklausų. Banko procentas daug nepastovesnis, kaip ant žemės užtrauktų paskolų procentas, kadangi šiaip reikalams arba įmonėje naudojami arba naudotini kapitalai greitai didėja ir mažėja, nežiūrint į tai, kad bendra kapitalo atsarga visai nepasikeičia. Laikinis noras tuo ar kitu verstis labai greitai sumažina banko dispozicijon atiduotus kapitalus, atvirkščiai, prekybinio santykiavimo sulėtėjimas duoda galimumo kapitalams bankuose padidėti; sulig tuo didėja ar mažėja ir diskontas. Bankai, didindami ir mažindami diskonto procentą, gali geriausiai varžyti statomai jų piniginei atsargai reikalavimus. Tačiau esant labai įkyriems paklausams, diskonto politikos priemonių nepakanka, ir bankai yra verčiami diskontavimą aprėžti ar atsakyti. Tai pirmoj eilėj praktikuojama centraliniam notų banke. Vekselinio kredito papiginimas skatina imtis įvairių verslų, jo pabrangimas tai pasunkina ir dėl to sumažina norą imtis versla-

*) 1928 m. spalių m. Lietuvos Banke vekselių portfelis siekė apie 75 mil. litų, o 1923 m. pradžioj tebuvo tik apie 8 mil. litų. *A. R.*

monių, o ypatingai spekuliacijos. 1899 m. diskontas buvo nepaprastai aukštas (Berlyne 7%, Londone 6%), kadangi, pagerėjus bendrai ekonominei padėčiai, vertelgos ypatingai daug reikalavo iš bankų paskolų. Taip pat aukšti diskonto procentai buvo 1866 ir 1870 m. karo metais (Berlyne kurį laiką net 9%), be to, krizio metu 1873 m. Atvirkščiai, ekonominio susmukimo metu, 1895 ir 1896 m., kai paskolų buvo visai mažai reikalaujama, diskonto %% nukrito Londone ir Paryžiaus rinkoje ligi ½%, Berlyne — 1½%. Pasaulinio karo metu bankinio diskonto metinis vidurkis Berlyne, Paryžiuj ir Londone siekė apie 5%. Po karo Londone ir Paryžiuj diskontas laikinai buvo pakilęs, Londone po tam visai sumažėjęs. Diskontas Vokietijos Reichsbanke buvo aukštesnis, kaip kituose centraliniuose notų bankuose, tačiau infliacijos dėliai negalima jo visai palyginti; 1924 m. jo metinis vidurkis siekė 10%, 1925 m. — 9,1%. Turtingoj Anglijoj, nežiūrint gyvo ekonominio santykiavimo, diskontas buvo žemesnis, kaip Vokietijoj. Aukštas diskontas yra taip pat didelės pinigų stokos, kaip ir mažos kapitalo atsargos padarinys; žemas diskontas gali būti tiek mažų palaidų pinigų paklausų, tiek jų didelių pasiūlų pažymys. Dėl to apie ekonominį gyvenimą tik sulig diskonto dydžiu dar spręsti negalima[1]).

43. Tarptautinio mokėjimo balansas ir keičiamasis kursas.

17 ir 18 šimtmečio merkantilistai nepalankų prekybos balansą, t. y. vertybės atžvilgiu didesnį įvežimą už išvežimą, laiko krašto nuskurdimo pažymiu. Žinoma, būna, kad kraštas daugiau suvartoja užsienių prekių, kaip jis gali jas apmokėti savaisiais gaminiais; taip pat būna ir to padarinys, būtent trūkumo padengimas eina iš pagrindinio kapitalo, ypatingai išvežant brangiuosius metalus, arba prasiskolinant užsieniuose. Tačiau šis pavojus merkantilistų žymiai perdedamas.

Tarptautinė prekybos statistika negali balanso santykių visai tiksliai nustatyti. Įvežamųjų prekių vertybė statistikoj atrodo, palyginti su išvežamomis prekėmis, perdidelė, kadangi muitų sieną perėjusių prekių vertybė užsieniuose daug didesnė kaip viduje. Vidaus laivo šeimininkas, kuris nustato prekėms važ-

[1]) Lietuvos Banko praktikuojamas diskontas (7—9%) atitinka kitų kraštų diskonto % %, tačiau jis yra daug žemesnis už Lietuvos kredito rinkos diskonto % %. *A. R.*

tos mokesčius (frachtus), gauna mokestį už transportą, kuris taip pat yra šaliai naudingas. Tai aiškiausiai pasireiškia, sekant vienos šalies įvežimą į kitą šalį, sulig pirmosios šalies išvežimo ir antrosios įvežimo statistika. Bet svarbiausia, kad pasikeitimas prekėmis yra tik viena atskirų šalių ekonominio santykiavimo dalis. Be daiktinių gerybių perleidimo, atliekamos dar transporto operacijos, apdraudimas, bankų tarpininkavimas, o iš to gaunasi važtos mokestis, premijos, provizija. Be to, turi reikšmės užsieniuose padėtas kapitalas, iš kurio pareina kapitalo mokėjimai ir jo grąžinimai, taip pat gaunamas metinis iš jo pelnas, dividendai ir procentai. Gyventojų kelionės bei susisiekimo santykiavimas taip pat suteikia kraštui vertybių. Tokiu būdu prekybos balansas yra, bendrai paėmus, tik viena prievolių bei pasižadėjimų balanso dalis. Jų terminines sumos mokėjimo balanse stovi vienos prieš kitas.

Įsiskolinus užsieniuose, galima tai padengti: 1) prekėmis, 2) persiunčiamais grynais pinigais, 3) devizais, kurie mokėtini kreditoriaus šalyje arba kitam krašte, vadinas, sumomis, kurios priklauso užsienių, 4) procentiniais popieriais, k. a. valstybinės obligacijos, užstatų lakštai, akcijos ir tt., taigi kapitalų perleidimais, 5) kuponais ir tt., vadinas, ieškinių perleidime, 6) užsieniams padarytais patarnavimais, būtent, laivyno sryty, perimant apdraudimus ir tt. Dėl to balansas, statistikos daviniais, gali atrodyti nepalankiu, visai tokiu nebūdamas. Turtingas kraštas, kuris užsieniuose turi padėjęs daug kapitalo, turi turėti nepalankų balansą, kadangi jis gauna ir įveža prekes tik už procentus. Dėl to net turtingiausios šalys, statistikos daviniais, dažniausiai turi nepalankų balansą, visai nuo to neskursdamos (pirmoj eilėj Anglija, o prieš karą taip pat Vokietija); atvirkščiai, atsilikusios šalys turi palankų balansą. Tik Jungtinės Amerikos Valstybės šiuo atžvilgiu, dėl nepaprastai didelio įvairių rūšių žaliavos (medvilnė, javai, žibalas) išvežimo ir dėl didelių apsaugojamųjų muitų, kurie apsunkina ir mažina fabrikatų įvežimą, sudaro išimtį. Prancūzijoje išvežimas ir įvežimas yra beveik lygūs, nors ji turi užsieniuose padėjusi daug kapitalų, kadangi ji išveža daug vertybinių prekių, ypatingai iš meno pramonės srities, o užsieninių kapitalų procentus palieka užsieniuose naujo kapitalo pavidale. Britų valstybėse ligi 1850 m. išvežimas viršijo įvežimą, ir tik vėliau šis santykis pasikeitė. Vokietijos užsienių prekybos balansas 1924 ir 1925 m. buvo daug pasyvesnis, kaip prieš karą. Anglijoj 1924 m.

įvežimas žymiai buvo didesnis, Prancūzijoj buvo kiek didesnis išvežimas, Jungtinėse Amerikos Valstybėse buvo žymiai didesnis išvežimas.

Vekselis yra svarbiausia tarptautinė mokėjimo priemonė. Kaip tokiu, juo prekiaujama biržose ir jo kaina, kaip ir kiekvienos prekės, nėra pastovi (keičiamasis kursas), ir ją veikia šie momentai: 1) diskontas mokėjimo arba užpirkimo vietoj, arba abiejose vietose, 2) vertybė valiutos, kurioje vekselis išduotas, ir, atsižvelgiant jo, kaip mokėjimo priemonės, vertybės vekselio rinkoje, ypatingai esant įvairiai valiutai (auksas, sidabras, popierinė valiuta), o taip pat monetoms, 3) vekselių pirkimo ir pardavimo rizikas, t. y. skolininkų sugebėjimas mokėti, 4) svarbiausia, vekselių kiekis, kurie toj ar kitoj vietoj yra reikalaujami ir siūlomi, o tai pareina nuo įvairių ekonominių sąlygų, pirmoj eilėj nuo prekybinio santykiavimo krypties, dėl kurio viena šalis yra daugiau antrajai skolinga arba daugiau skolinusi.

Kursams išlyginti biržose įvairiose vietose padeda arbitražo operacijos, kurių pagalba ten vekseliai užperkami, kur jų kursas žemas, ir ten parduodami, kur jų kursas aukštas.

Kursų svyravimas yra aprėžtas ir už tam tikros ribos negali būti nei žemesnis nei aukštesnis. Aukštutinė riba baigiasi tuomet, jei geriau apsimoka, užuot mokėjus vekseliu, pasiųsti grynais pinigais, jei, palyginti su pinigų vertybe, yra mažesnis, kaip paprastos vekselio kainos priedėlis, aukso eksportuojamas punktas. Apatinė vekselio kurso riba baigiasi tuomet, kai apsimoka metalą importuoti (aukso importuojamas punktas), kadangi persiuntimo, apdraudimo, o kartais ir pinigų mušimo lėšos būna žemesnės, kaip skirtumas, dėl kurio kursas atsilieka nuo pinigų vertybės. Kursas, kuris, visiškai išsilyginus pasiūlams bei paklausams, atitinka pinigų vertybę, vadinamas mainomuoju, arba keičiamuoju, paritetu. Žemiau paduodame kai kuriuos pinigų paritetus:

100 frankų	= 81,000	Markių	100	M.	= 123,460 fr.
1 svaras sterl.	= 20,429	„	100	„	= 4,895 svar.sterl.
100 guldenų (auks.)	=168,739	„	100	„	= 59,260 guld. a.
100 dolerių	=419,790	„	100	„	= 23,821 dolerių

Neturint valiutai metalinio pagrindo, kurso svyravimus riboją aukso kiekiai (Goldpunkt) atpuola. Taip pat nebus

pastovus ir paritetas, kadangi jis nebus pagrįstas pinigų metalo vertybe[1]).

44. Notų bankai.

Labai svarbus bankų ūkio išsiplėtojime momentas yra, kaip ir depozitų naudojimas vekseliams užpirkti, notų bankų atsiradimas; jie išduoda beprocentinius popierius, kuriuos jų turėtojas kiekvienu laiku gali iškeisti į grynus pinigus. Be to, tokių popierių gali bankai išleisti ir daugiau, jei tik bankan padedamas reikalingas padengimas (vekseliais arba šiaip trumpomis trumpatermininėmis prievolėmis). Šita prasme banknotai vadinami nepadengtais, vadinas, padengti ne grynais pinigais, o tik banko aktyvinių operacijų vertybėmis. Bankas, išduodamas notas, gauna beprocentinių paskolų, už tai tik pasižadėdamas išpirkti pateiktąsias notas. Pirmoj eilėj jis išduoda notas, užpirkdamas vekselius, vadinas, gauna už imamą jo kreditą dar procentus diskonto pavidalu. Ši nauda lengvai sugundo bankus kiek galint daugiau leisti banknotų ir laikyti juos apyvartoje. Prityrimas, kad notos niekuomet negrįžta visos iš karto, duoda galimumo vieną jų padengimo dalį sunaudoti banko reikalams. Šitas elgesys sudaro ypatingo pavojaus asignacijų bankams, kai piniginių krizių metu, arba sumažėjus kreditui, išimami depozitai ir tuo pačiu laiku patiekiamos dideliam kieky išpirkti notos, o tai nepaprastai sumažina kapitalo atsargą. Dėl to reikalingos priemonės, kad nebūtų perdaug notų išduodama ir kad jų keitimas būtų apsaugotas.

Banknotas yra išreiškiąs tam tikrą pinigų sumą atspausdintas popierius, kurį bankas pasižada, banknoto turėtojui jį pristačius, apmokėti pinigais. Dar 16 šimtmety Genujos bankas išduodavo tokius popierius. 17 šimtmety notų išdavimas buvo jau išsiplatinęs ir būdavo net per didelis. Remiantis banko kreditu, reikale nota priimama prie mokėjimų, kaip ir patys pinigai. Tačiau banknotas nėra dar pinigai, jei niekas nėra verčiamas jų

---

[1]) Čia vartojamoji terminologija yra šiek tiek klaidinanti, kadangi tarptautiniame santykiams dabar daugiau vartojami čekiai arba net telegrafo bei kabelio perlaidos, o ne vekseliai tikra to žodžio prasme. Dėl to ir čia autoriaus vartojamą „vekselių kursą" reikia suprasti ypač čekių bei perlaidų keitimo kursu. — Litų paritetas šitaip atrodo:

100 frankų (Šveic.)	= 193,00 litai;	100 litų	= 51,826 frankų.
100 markių	= 238,21 „	100 „	= 41,979 markių.
1 sv. sterl.	= 48,666 „	100 „	= 2,0145 sv.
1 doleris	= 10,000 litų;	100 litų	= 10,00 dolerių. *A. R.*

imti. Vis dėl to banknotas iš dalies skiriamas būti teisėta mokėjimo priemone, k. a. 1909 m. birželio 1 d. įstatymu Vokietijoj nuo 1910 m. sausio 1 d. valstybiniai banknotai[1]). Jie tik tiek skyrėsi nuo pinigų, kad reikėjo juos priimti, bet nebūtinai laikyti, nes Reichsbankas privalėjo juos išpirkti. Tačiau vėliau, einant 1914 m, rugpiūčio 4 d. įstatymu, ši Reichsbanko prievolė atpuolė, o tuo pačiu banknotas įgavo piniginio pobūdžio. Jie tapo banko popieriniais pinigais. Naujas 1924 m. rugpiūčio 30 d. bankų įstytymas nustatė, kad valstybiniai banknotai, šalia valstybinių aukso pinigų Vokietijoj, yra vienintelė neaprėžta, teisėta mokėjimo priemonė. Įstatyme kalbama ir apie jų išpirkimą, tačiau šio nuostato įsigalėjimas yra galimas tik vyriausybei, Reichsbanko direktorijai ir generalinei Reichsbanko tarybai nutarus[2]).

Ekonominė banknotų nauda, leidžiant notas, yra ta, kad, juos vartojant, galima žymiai praplėsti, kilus staigiam reikalui, paskolų operacijas, o tai krizių metu gali turėti nepaprastos svarbos ūkio atžvilgiu. Banknotų pagalba sutaupomos monetos, o praplečiant ir aprėžiant notų leidimą, palengvinama p r i t a i k i n t i reikalavimams a p y v a r t o s p r i e m o n i ų atsarga, kuri svyruoja sulig operacijų eiga. Metų pradžioje Reichsbankas reikalingas žymiai daugiau notų, kaip gruodžio pradžioje, metų ketvirties pradžioje žymiai daugiau, kaip prieš pusantro mėnesio. Vekselius diskontuojant, banknotas patenka į apyvartą, o vekselius apmokant yra galimumo, grąžinant bankui banknotus, išvengti apyvartos priemonių perpildymo.

Tačiau banknotams suteiktos privilegijos dažnai sugundo privatinius bankus, kai apyvartos priemonių mažiau reikalaujama, perdaug kreditų išduoti, kad tuo būdu banknotai paliktų apyvartoje. Tuo kenkiama kredito ūkio solidiškumui, o kartu ir saugumui pačių notų bankų, su kuriais yra nuolatos susirišęs didelis įvairių komercijos įstaigų skaičius. Del to notų leidimas neturi būti atiduotas laisvam privatiniam naudojimui.

45. Notų bankų politika.

Su banknotų leidimo pavojais, kurie kyla iš bankų noro pasinaudoti ir dėl visuomenės nenusimanymo, valstybė gali kovoti

---

[1]) Arba 1922 m. rugpiūčio 11 d. įstatymu Lietuvos Banko banknotai Lietuvoje nuo 1922 m. spalių 1 d. *A. R.*

[2]) Lietuvos Banko banknotų į aukso pinigus mainymo tvarką nustato Finansų Ministeris. *A. R.*

šiais būdais: 1) išleisdama notų bankams griežtus, normuojančius nuostatus, nors būtų jiems leidžiama laisvai kurtis, 2) išimtinai privilegijuodama vieną didelį, valstybės priežiūroje esamą, centralinį banką (Prancūzija, Austrija), arba vieną iš valstybės bankų (Rusija, Švedija). Be to, yra dar 3) maišyta sistema, kuri, šalia centralinio banko, leidžia, suvaržiusi nuostatais, taip pat kurtis mažesniems notų Bankams (Vokietija, Anglija). 1873 m. pradžioje Vokietijoj buvo 33 notų bankai. 1889 m., be Reichsbanko, Vokietijoj buvo dar 15 notų bankų — 6 Prūsuose, o 9 kitose valstybėse. Dabar, be Reichsbanko, yra tik keturi notų bankai, būtent: Bavarijoj, Saksonijoj, Würtemberge ir Badene. Einant nauju 1924 metų rugpiūčio 30 d. bankų įstatymu, aukščiausia suma, ligi kurios šie „privatūs notų bankai" turi teisės leisti banknotus, sudaro 194 mil. markių; sumos dydis, ligi kurio atskiri privatūs notų bankai gali leisti banknotus, ir įvairios šitų bankų teisės sąlygos sutvarkytos 1924 m. rugpiūčio 30 d. notų bankų įstatymu.

Kai dėl bankų centralizacijos, tai reikia pastebėti, kad tik dideli centraliniai bankai gali būti, net ekonominių krizių metu, visiškai patikimi ir verteivoms, išduodant jiems apsčių paskolų, suteikti tvirtos paramos, tuo tarpu mažieji privatiniai bankai tokiais laikais patys nėra tvirti ir turi aprėžti kredito išdavimą, o dėl to krizis dar labiau gali paaštrėti. Grynai valstybinis bankas gali dar mažiau kreipti į finansines išdavas dėmesio ir daugiau žiūrėti visuomenės reikalų, ne valstybės priežiūroje esamų privatinių bankų. Iš kitos pusės, valstybinio banko kreditas pareina vėl nuo finansinės valstybės buities ir nuolatos įtakuojamas politinių sąlygų. Be to, kiek patyrimas parodė, valstybinių bankų valdininkai, kurių rankose randasi banko vadovybė, paprastai mažiau skaitosi su atskirais ūkio reikalais. Bendrai paėmus, bankų veikimas, valstybei vadovaujant, daugiausia tenkina visumos reikalus. Vis delto centralizacija nėra ir be blogų pusių, būtent: privilegijuotam notų bankui labai persveriant, pradedama perdaug skirti reikšmės jo centralinei buveinei, taip kad su įvairiomis krašto dalimis, nežiūrint nevienodų jų sąlygų, elgiamasi dažniausiai vienodai ir, be to, vadovaujantieji asmens vienpusiškai veikia, pav., netikusia diskonto politika, banko darbus. Maišyta sistema bando centralizacijos ir decentralizacijos geras puses sujungti, tačiau negali išvengti ir kai kurių jų blogų pusių. Kuri sistema geriau tai ar kitai šaliai tinka, tai visiškai pareina nuo visuomenės ūkio bei politinių sąlygų.

Banknotams apdrausti yra svarbios šios priemonės: 1. Reikalavimas grynojo padengimo. Vokietijos 1924 m. Reichsbanko įstatymas ir privatinių notų bankų įstatymas reikalauja, kad būtų padengta mažiausiai 40% auksu arba devizomis (padengimas auksu), iš kurių mažiausia trys ketvirtosios turi būti auksas. Jungtinės Amerikos Valstybės nuo 1914 m. reikalauja iš „jungtinių rezervo bankų“ notų leidimą padengti 40% auksu.

2. Išimtinas leidimas priiminėti trumpaterminininius vekselius (daugiausia trims mėnesiams) ir čekius su mažiausia 2 arba 3 tikrais parašais, kurie laikomi bankui atitinkamu padengimu.

3. Nepadengtų, t. y. išleistų ir viršijančių pinigais padengtą sumą notų kontingentavimas. Kontingentavimas gali būti pravestas, nustatant tam tikrą ribą (Peel'io banko aktas 1844 m.); bet tai neįsigyveno, kadangi krizių metu tuo perdaug suvaržoma banko pagalba. Kitas galimumas yra, perviršijus tam tikrą sumą, nustatyti atitinkamą mokestį. Pirmiau Vokietijos Reichsbankas bei privatiniai notų bankai turėjo aiškiai nustatytus kontingentus (Reichsbankas turėjo žymiai didesnį kontengentą), ligi kurių, viršijant grynojo padengimo sumą, galėjo būti notos leidžiamos. Perviršijus šiuos nepadengtų notų kontingentus, buvo mokamas 5% mokestis. Jei kontingentas visai nebūdavo išnaudotas, bankas turėdavo tam tikrą „nuo mokesčių laisvą notų rezervą“. Einant naujuoju privatinių notų bankų įstatymu, tie bankai, kurių notų apyvarta, sulig buvusiu notų leidimo įstatymu, viršija jų grynąjį padengimą ir sudaro mažiausiai dvi penktąsias jiems leistos aukščiausios banknotų apyvartos sumos, turi sumokėti nuo pertekliaus mokestį, lygų imamo Reichsbanke diskonto %% pusei, bet mažiausia 5% į metus. Reichsbankui naujas 1924 m. banko įstatymas nustato: esant išimtinoms sąlygoms, nustatytas padengimas auksu arba devizomis, pasiūlius direktorijai ir nutarus generalinei tarybai, gali būti žemesnis kaip 40%. Prireikus panašiai padengimą sumažinti, ir jei šis sumažinimas trunka ilgiau, kaip vieną banko balansus skelbiamąją savaitę, tai bankas turi valstybei mokėti nuo trūkstančios numatytam 40% padengimui sumos metiniais procentais nustatytą mokestį:

Esant padengimui tarp 37 ir 40% : 3%
„ „ „ „ 35 „ 37% : 5%
„ „ „ „ 33⅓ „ 35% : 8%

Padengimui esant mažesniam kaip $33^1/_3\%$ mokama 8% metinių, prie to pridedant dar 1% į metus už kiekvieną procentą, kuriuo skiriasi procentų skaičius nuo $33^1/_3\%$ padengimo. Jei padengimas palieka žemesnis kaip 40% per visą savaitę nuo banko balanso paskelbimo dienos arba dar ilgiau, diskontas turi būti ne žemesnis kaip 5%. Jei reikia mokėti už notas mokesčius, diskontas turi padidėti mažiausia $^1/_3$ mokamųjų mokesčių procentų dydžio.

4. Minimalinio pavienių notų dydžio nustatymas. Vokietijos Reichsbankas gali leisti mažesnius, kaip 10 markių, banknotus, tik sutikus vyriausybei patenkinti praeinamą reikalą. Minimalinis notu privatiniuose bankuose dydis yra 50 markių. Juo nota yra didesnė, juo greičiau, kaip patyrimas parodė, ji pateikiama bankui išpirkti, ir juo lengviau pats ūkis gali apsisaugoti nuo perdidelio banknotų apyvarton užplūdimo.

5. Patiektųjų banknotų išpirkimo prievolė. Reichsbankui uždėta prievolė, pateikus notas, išpirkti jas, kiek leidžia esamos sumos ir pinigų reikalavimas, jo centralinėj kasoj Berlyne bei skyriuose. Išpirkimas atliekamas banko pasirinkimu, ar aukso pinigais ar aukso lydiniais, arba čekiais bei išmokant užsienių valiuta. Tačiau ši išpirkimo prievolė, kaip jau buvo minėta, kol kas suspenduota. Privatinių notų bankų išpirkimo prievolės sutvarkytos atitinkamai nuostatams, taikomiems Reichsbankui. Kol Reichsbankas notų neišperka nei auksu nei devizomis, tol privatinius banknotus turi išpirkti valstybiniais banknotais.

6. Tikslus notų bankų veikimo nustatymas ir jo aprėžimas tik tiesioginėmis banko operacijomis.

7. Operacijų stovio ir metinio balanso paskelbimas (Vokietijoj 4 kartus per mėnesį).

Notoms išpirkti būtino bankų tikrumo bei jų solidiškumo tik šitomis vienomis priemonėmis negalima pasiekti; tai daugiausia pareina nuo bankų vadovybės bei jų valdymo organų, o ypatingai nuo priežiūros, kad diskotuojami vekseliai būtų tikri.

Reichsbankas yra vyriausybės nepriklausomas, savarankiškas bankas. Jį valdo Reichsbanko direktorija, kuri susideda iš prezidento ir reikalingo narių skaičiaus. Reichsbanko direktorija ypatingai nustato valiutos, diskonto bei kredito banko politiką. Prezidentą renka generalinė taryba, o direktorijos narius skiria, sutikus generalinei tarybai, banko prezidentas. Generalinė taryba gali kiekvienu metu, dėl svarbių priežasčių, prezidentą arba kurį nors direktorijos narį atšaukti.

Generalinė taryba susideda iš 14 narių, iš kurių 7 sudaro po vieną atstovą Anglijos, Prancūzijos, Italijos, Belgijos, Amerikos, Olandijos ir Šveicarijos piliečiai. Reichsbanko direktorijos prezidentas yra vienas iš vokiškųjų gen. tarybos narių; jis yra ir generalinės tarybos pirmininkas. Vokiškieji nariai, išskyrus prezidentą, renkami iš Vokietijos pilietybę turinčių bei savo turtu Reichsbanke dalyvaujančiųjų tarpo. Komisaru prie banknotų leidimo generalinė taryba skiria vieną iš užsieninių savo narių arba kokį kitą užsienių žmogų. Reichsbanko notų skyriuje banknotų paruošimas, leidimas, išėmimas iš vartojimo ir jų sunaikinimas vyksta kontroliuojant šiam komisarui.

Savo turtu Reichsbanke dalyvaujančius atstovauja visuotinis jų susirinkimas, kuriam duodama metinė apyskaita apie banko valdymą bei balansą ir priimamas, prisilaikant banko įstatymo, pelno padalinimas. Jame taip pat daromi, Reichsbanko direktorijai pasiūlius ir generalinei tarybai sutikus, statuto pakeitimai.

Reichsbankas turi suteikti valstybei, taip pat valstybės geležinkeliams ir valstybiniam paštui, kredito, tačiau valstybei jis išduodamas ilgiausiai trims mėnesiams ir daugiausia ligi 100 mil. markių, valstybės geležinkeliams bei paštui abiems kartu daugiausia ligi 200 mil. markių[1])

46. Emisijos ir pramonės bankai ir bankų koncentracija.

Ypatingu reiškiniu yra pastaraisiais dešimtmečiais atsiradę didžiuliai akciniai bankai, kurie anksčiau nušviestomis senomis bankų operacijomis nesitenkina, o verčiasi akcijų ir obligacijų emisija. Tai juos daugiau suartina su pramone, o savo didžiuliais kapitalais jie turi ūkio gyvenime didelės įtakos.

Vertybinių popierių pirkimas ir pardavimas, kuris faktinai priklauso biržų operacijoms, klijentui įgaliojus, jo sąskaiton atlie-

[1]) Lietuvos Banko įstatymas reikalauja, kad ne mažiau kaip $^1/_3$ esamos apyvartoje banknotų sumos būtų padengta auksu, o kita „lengvai realizuojamomis vertybėmis". L. B. administraciją sudaro: a) Respublikos Prezidento skiriamas Banko Valdytojas ir prie jo visuotinio akcininkų susirinkimo 3 metams renkami 4 direktoriai sudaro Banko Valdybą; b) be to, valdybos darbams prižiūrėti akcininkų susirinkimas 3 metams renka iš 6 žmonių Banko Tarybą. Valdybos nariais tegali būti tik Lietuvos piliečiai, o Tarybos nariais gali būti ir svetimšaliai, tačiau ne daugiau, kaip jiems atitenka akcinio kapitalo. Banko Valdyba ir Taryba drauge sudaro generalinę Tarybą. Be to, renkamas dar diskonto komitetas (2 metams) ir revizijos komisija (1 metams).

Lietuvos Bankas jokių kreditų valstybei teikti neprivalo. *A. R.*

kamas bankų. Tai bus komisinės operacijos, kurios bankuose jau iš seno buvo daromos.

Emisijos operacijų uždavinys yra parduoti vertybinius popierius biržoje. Čia bankas taip pat gali būti vienatiniu tarpininkų, o tai būna pristatant biržon valstybės bei komunalinių bendruomenių obligacijas ir parduodant paskolų lakštus, o taip pat gali atsitikti ir su privatinių verslamonių akcijomis bei obligacijomis. Šios antrosios vertybinių popierių rūšies atžvilgiu banko padėjimas dažnai tuo yra kitokis, kad jis akcijas bei obligacijas iš dalies pats paima ir bando jas pamažu biržoje paleisti į rankas plačiojoj visuomenėj Taip atsiranda steigiamosios operacijos (Gründungsgeschäft). Bet taip pat bankas gali dalyvauti lėšų parūpinime, nors verslamonės kapitalas ir neįgauna vertybinių popierių pavidalo. Išsiplėtus stambiajai pramonei, padidėjus kapitalo reikalavimams ir išsiplėtus vertingųjų popierių kapitalizmui, pramonės bei bankų santykiavimai darosi vis glaudesni.

Šitam bankų veikime yra labai daug spekuliatyvinio riziko, ir tai mažina depozitų tikrumą. Be to, tuo būdu investuojami banko kapitalai ir mažinamas jų likvidingumas. Bankai veikia daugiausia su svetimais pinigais, kurie jiems perduodami trumpalaikiais terminuotais depozitais arba kiekvienu pareikalavimu. Tačiau aukščiau minėtos banko operacijos yra reikalingos didelių nuosavų lėšų, kurių turėti tegali tik akciniai bankai; ir tie bankai, kurie tokių lėšų turi, įgauna dideliausios reikšmės. Emisijos dėka tarp bankų ir pramonės susidaro artimi santykiai, kurie pirmoj eilėj pasireiškia tarpusaviam dalyvavime priežiūros tarybose.

Šitos moderniškos bankų rūšies pirmtaku yra John Law 1717 m. atidarytoji įstaiga. Panaši buvo taip pat 1772 m. Fridricho Didžiojo įsteigta vad. jūrų prekybos bendrovė (Seefchandlungssocietät), kuri iš pat pradžių dalyvavo pramonės verslamonėse ir buvo paėmusi valstybinių obligacijų emisiją. Šiaip ji jau iš pat pradžių tikrąja spekuliacija nesivertė; o 1810 m. pavertus ją valstybine įstaiga, tai buvo jai visiškai uždrausta. Tikrųjų spekuliacijos bankų pradžia reikia laikyti 1852 m. brolių Pereire Paryžiuje įsteigta „Crédit mobilier". Per kelerius metus jai pasisekė gauti nepaprastai didelių dividendų ir tuo padidinti akcijų kursą; tačiau 1886 m. bendrovė atsidūrė labai kebliam padėjime ir subankrutavo. Panašiu būdu įsikūrė praėjusio šimtmečio 60 m. ir 70 m. pradžioje dideli vertingųjų popierių ban-

kai Vokietijoj ir Austrijoj. Iš dalies jie vaidina gana žymų vaidmenį dar ir dabar, kadangi jie elgėsi labai atsargiai. Šalia jų, būtent, praėjusio šimtmečio pradžioje, buvo įsteigta daug įvairių rūšių akcinių bankų vien tik spekuliacijos tikslams, kurie išsilaikė labai neilgai, ir, kaip tik konjunktūra pasidarė nepatogi, turėjo likviduotis.

A n g l i j o j šios operacijos tuo yra savaimingos, kad depozitų bankai, tikrieji bankai, tenkindamies paprasčiausiomis bankinėmis operacijomis šalies viduje, verčiasi pirmoj eilėj čekių operacijomis, tuo tarpu platesnį verslamonių kreditavimą atlieka vad. kolonijų ir užsieniniai bankai (colonial and foreign bank). Šitie vad. užsieniniai bankai, šalia tikrųjų bankinių operacijų kolonijose bei kitose šalyse, taip pat verčiasi vertenybių emisijomis bei steigiamomis operacijomis, nors šias operacijas daugiau atlieka stambieji finansistai ir bankų veikimo srities nepriklauso.

V o k i e t i j o j tokio pasiskirstymo neįvyko. Čia bankų operacijos dar 19 šimtmečio vidury priklausė privatiniams bankininkams, kurių tarpe, palyginti, tik mažuma, k. a. Rothschildas, Oppenheimas ir t. t. sugebėjo padaryti didesnes operacijas. Akcinių bankų pradeda daugiau atsirasti tik nuo 1870 m., ypatingai šiaurinėj Vokietijoj, o tuo pat laiku bankų ūkyje vis daugiau atsiranda didžiulių įmonių. Didelis darbo padalinimas, kaip kitose šalyse, čia neįvyko, atvirkščiai, bankų ir biržų operacijos, depozitų operacija, vertenybių prekyba bei emisijos operacijos, o dalim ypotekos bei kitos operacijos paliko drauge. Įsteigus gausingas depozitų kasas, bankų santykiavimas su visuomene pasidarė ypatingai platus ir susidarė žymūs depozitų kapitalai. Tačiau jau iš pat pradžių, šalia depozitų kapitalo, bankai turėjo daug savųjų kapitalų, nes tai buvo reikalinga plačiom jų operacijoms, pirmoj eilėj kapitalui investuoti į verslamones.

Tuo laiku, kai Anglijoj pramonė plėtėsi pamažu ir daugiau lėšų turėjo, Vokietijoj šis plėtimasis vyko greit; bet kadangi pramonė neturėjo pakankamai savų lėšų, ji buvo priversta kreiptis į bankus. Pramonei išsiplėtus, bankų veikimui buvo statomi vis didesni reikalavimai. To viso padarinys buvo mažesnių bankų prie didžiųjų prisišliejimas bei įvairios tam tikrų verslamonių, kad bendrai veiktų, susijungimo formos. Iš jų atsirado nuolatiniai junginiai: didžiųjų bankų mažesnėse bankų verslamonėse dalyvavimas, akcijų įgijimas ir kitų bankų priežiūros taryboj atstovavimas, pagaliau, mažųjų bankų susiliejimas su didžiausiais.

Bankų koncentracija pastaraisiais dešimtmečiais padarė šiuo būdu ypatingai didelės pažangos Berlyne. Naujausioj plėtimosi stadijoj, be šitos koncentracijos, kai vieni bankai su kitais jungiasi, ypatingai reiškiasi didžiųjų bankų ekspansijos tendencija, nuolatinis akcinio kapitalo didinimas ir filijų bei depozito kasų steigimas. Tokiu būdu didieji bankai vis daugiau nusveria. Tuo pačiu statomi vis didesni reikalavimai jų vadovams, o taip pat, dėl didelės jų įtakos, darosi didesnė ir jų atsakomybė.

Didelių bankinių įstaigų išsiplėtimas ligi karo buvo dar daugiau skatinamas didėjančios vokiečių ūkio reikalų įtakos pasaulyje; tai dar labiau padidino tarptautinių mokėjimų santykiavimo uždavinius, kuriuos atlikti geriausiai sugebėdavo per savo filijas užsieniuose didieji bankai. Taip pat jie vis daugiau įgavo reikšmės ir viduje, kadangi atskiros krašto dalys ūkiškai vis labiau artėjo ir vien tik vietinio privataus bankininko vardo bei jo ryšių su kitais nepakako. Iš kitos pusės, gausingai įvairiose vietose išmėtyti didžiųjų bankų skyriai apraizgė visą vokiečių ekonominį gyvenimą. Operacijų išplėtimas davė pirmoj eilėj galimumo žymiai išlyginti įvairių sričių kapitalo pasiūlus bei paklausus; ir tai buvo juo reikšmingiau, juo labiau didėjo kapitalo reikalavimai, kuriuos patenkinti aprėžtos privataus bankininko lėšos vis mažiau bepajėgė. Pagaliau, juo daugiau bankų veikimas plėtėsi, juo daugiau mažėjo vietos krizių reikšmė, taip kad visas ūkio gyvenimas turėjo tapti labiau užtikrintu. Tačiau tokia centralizacija turi vėl ir neigiamų pusių, ir apie tai jau aukščiau esame kalbėję prie notų centralizacijos klausimų. Padidėjus verslamonėms, taip pat nepalankesni darosi ir santykiai tarp bankų vadovybės bei jų tarnautojų, o tai parodė pastaraisiais laikais taip pat bankuose įvykę streikai.[1])

2. Taupomosios kasos.

47. Taupomosios kasos, jų rūšys ir išsiplėtimas.

Taupyti, — reiškia mažiau išleisti, kaip gauti, siaurinti kiekvieną savo išlaidą, atidėti vieną savo turimo turto dalį ateities reikalams arba produktingam naudojimui. Taupomosios kasos yra įstaigos, kurios mažiau pasiturinčiai visuomenės daliai

[1]) Lietuvos privatiniai akcijų bankai yra daugiau pasekę vokiečių sistema, nors su savais ypatingumas. *A. R.*

duoda galimumo jų perteklius saugiai pasidėti ir dar taip, kad jie nuolatos duotų procentų ir, be to, įgaliotų tuos perteklius rinkti ir sunaudoti visuomenės arba tautos ūkio tikslams. Jų pirmiausia reikšmė tame, kad jos palengvina mažiau pasiturintiems žmonėms ateičiai atsargos pasidėti, o tai yra juo svarbiau, juo labiau didėja atlyginimas. Tokių kasų skatinimas taupyti juo naudingesnis bus ten, kur yra sumažėjęs noras taupyti dėl priverčiamo apdraudimo. Be to, taupomosios kasos yra tuo svarbios, kad jos duoda galimumo mažas atliekamas sumas sujungti į didesnes ir palengvinti jų ekonominį išnaudojimą. Kad galima būtų šį tikslą visiškai pasiekti, reikalinga, 1) kad taupomųjų kasų visoje šalyje būtų kiek galint daugiau; 2) kad būtų priimamos ir išmokamos taip pat ir mažos sumos; 3) kad būtų mokami už indėlius kiek galint didesni procentai; 4) kad žmonės pasitikėtų kasos saugumu; 5) kad įmokėtos sumos ir galimas pelnas kiek galint būtų naudingesnis mažiau pasiturintiems gyventojams.

Šis tikslas gali būti pasiektas: 1. per atskirus privatinius asmenis, ypatingai darbo davėjus. Tačiau šiam tikslui reikalinga, kad kasa būtų visiškai savarankiška ir ypatingu būdu apsaugota. 2. Didesnės reikšmės turi žemesniųjų ir vidurinių sluoksnių junginys ar tai Schulze-Delitz liaudies bankų pavidale, ar tai Raiffeiseno taupomųjų ir skolinamųjų bendrovių, arba Šveicarijos ir Šotlandiečių taupomųjų ir skolinamųjų kasų formoje; šių kasų uždavinys padaryti patiems jose dalyvaujantiems gyventojams prieinamas jų padėtąsias sumas, išduodant jiems jas paskolų formoje. 3. Mažiau pasiturintiems gyventojams svarbiau yra savivaldybių ir valstybės taupomosios kasos. Ypatingai pasitikima savivaldybėms, kadangi jas mažiau, kaip valstybę, paliečia politiniai sambruzdžiai. Iš kitos pusės, valstybė gali naudotis tokiomis įstaigomis, kaip paštas, per kurį taupomosios kasos gali daugiausia išsiplėsti ir išsitobulinti. Pašto taupomosios kasos gali patenkinti visus reikalavimus, visai tuo nekenkdamos valstybės kreditui. Jos yra ypač tuo patogios, kad jos yra visur išsiplatinusios, visą dieną prieinamos ir, net dažnai keičiant gyvenamąją vietą, leidžia visuomet naudoti indėlius. Jos visur labai gerai tarpsta.

Taupomųjų kasų pavertimas į bankines įstaigas ir pinigų suvartojimas personaliniam kreditui yra abejotinas dalykas. Ši operacijų rūšis reikalinga kitos vadovybės, kaip taupomosios kasos dabar paprastai turi, ir yra rizikinga, o tai taupomosioms

kasoms nėra priimtina. Nežiūrint į tai, naujausių laikų plėtimasis pasuko šiuo keliu. To priežasčių reikia ieškoti pas indėlininkus. Juo trumpesniam laikui indėliai į taupomas kasas padedami, juo daugiau taupomosios kasos verčiamos juos taip pat trumpam laikui investuoti. Be to, patys indeliai nėra dideli, o tai reikalauja didesnių valdymo išlaidų, kurias daug lengviau padengti iš personalinio kredito operacijų pelno. Iš antros pusės, padidėjo personalinio kredito reikalas, ir ypatingai jis ieškomas vidurinių sluoksnių, kadangi bankai pirmon galvon kredito teikia didesnėms verslamonėms.

Vienas 1923 m. nuostatas Prūsuose leidžia taupomosioms kasoms steigti atskirą banko skyrių. Šių skyrių uždavinys yra aprūpinti bankinius vidurinių sluoksnių reikalus.

1884 m. taupomosios kasos Vokietijoj susijungė į sąjungą, kuri dalinasi į kraštų (valstybių) ir provincijos taupomųjų kasų sąjungas. Įvedus čekių įstatymą, kilo reikalas taupomųjų kasų čekiams turėti atsiskaitymo įstaigas. Jas sudaro įkurtosios vad. žiro sąjungos ir žiro centralinės. Nuo 1924 m. jos susijungė su taupomųjų kasų sąjunga bei su komunalinių bankų sąjunga į „Deutsche Sparkassen = und Giroverband". Taupomosios kasos ir komunaliniai bankai tenkina vietos kredito reikalavimus. Provincijos žiro centralinės tenkina komunalinio kredito reikalą, yra atsiskaitymo įstaigos taupomųjų kasų ne grynų pinigų mokėjimams, be to, yra jų trumpaterminių pinigų renkamosios ir atsiskaitomosios įstaigos ir atstovauja taupomąsias kasas operacijose, kurių jos pačios negali atlikti.

Vokietijoj 1920 m. buvo 2845 viešosios taupomosios kasos su 9496 skyriais ir buvo išdavusios 34 milijonus taupomųjų knygelių [1]).

3. Biržos.

48. Birža.

Birža vadinama kurios nors didesnės rinkos vieta, kur nustatytu laiku tam tikrų prekybos šakų vertelgos ir prekybos tarpininkai reguliariškai renkasi, kad nustatyta tvarka atliktų operacijas

[1]) Lietuvoj ligi šiol buvo tik Valstybės Taupomoji Kasa, kurios pasyvines operacijas atlikinėja (indėlius priiminėja) valstybės iždo pinigų sąskaitoj Lietuvos Bankas per savo skyrius, o aktyvines (kreditus teikia) Taup. Kasos Valdyba prie Finansų Ministerijos. Be to, veikia ir kooperatyvinio pobūdžio kasos (smulkiojo kredito d-jos ir p.), tačiau ligi šiol jų surenkamieji depozitai tesudarė tik apie pusę naudojamų lėšų *A. R.*

ir sulig užmokėtomis kainomis nustatytų vidutinės dienos kainas arba kursus. Atvirkščiai negu rinkoj, biržoje daromos operacijos liečia tik tam tikrus tos ar kitos prekių rūšies dydžius, o ne čia pat esamas prekes. Del to biržoje galima prekiauti tik daiktų tipais, arba atstovautinomis prekėmis. Biržos yra iš dalies privatiniai junginiai, kaip, pav., dažniausiai pasitaiko Anglijoj ir Amerikoj, iš dalies viešos, valstybės leistos įstaigos, kurios yra valstybės priežiūroj, ir taip dažniausiai būna Europoj.

Žiūrint operacijų objekto, reikia skirti prekių arba produktų (javai, geležis, miltai, cukrus) biržas ir vertenybių, arba fondų, biržas. Abi rūšys daugely vietų neskiriamos ir dažniausiai jungiamos tuose pačiuose namuose.

Jau senojoj Romoj buvo daromi reguliarūs į biržą panašūs pirklių suėjimai. Viduramžiuose jie pasitaiko jau 13 šimtmety. 14 šimtmety atsirado ypatingos vekselių biržos. 16 ir 17 šimtmety įvairiose svarbesniose prekybos vietose atsirado biržos oficialinių įstaigų pabūdžio. Paryžiaus birža siekia 1304 m., Londono birža įsteigta 1556 m., Hamburgo — 1558 m.

Vokietijos 1896 m. birželio 22 d. įstatymas — 1908 m. pakeistas — nustato, kad birža gali būti steigiama tik valstybei leidus. Vyriausybės kontrolės organas yra valstybės komisarai, kurie prižiūri įstatymų nuostatus ir operacijas. Betarpiškai kontroliuoja, paprastai, prekybos rūmai. Biržai vadovauti skiriama biržos valdyba, renkama iš biržos narių tarpo. Kiekvienoje biržoje yra garbės teismas, kur tiriami visi netinkami pasielgimai. Didesnėse biržose yra trečiųjų teismai, kurie aptaria biržos papročius. Be to, yra dar vad. leidžiamieji organai, kur aptaria vertybinių popierių priimtinumą į biržos prekybą.

Tik susijungus panašioj rinkoj galima aprūpinti dideles valstybes ir savivaldybių paskolas ir gauti lėšų privatinėms verslamonėms; be to, kapitalistas čia turi progos atitinkamai įdėti savo kapitalą. Jis yra užtikrintas, kad ten gaus popierį, kurio jis nori, jei bendrai jis yra parduodamas; taip pat jis gali tikėtis ten rasti pirkėją savo vertenybėms, jei bendrai jos gali kokį nors kursą turėti. Juo didesnė rinka, juo daugiau pasireiškia ir veikia bendrosios sąlygos. Vietiniai skirtumai išsilygina. Fondų biržos nuotaika yra svarbi del nuomonių pareiškimo apie ekonominį gyvenimą.

Tiek vertybių popierių, tiek ir prekių srityje atsirado reikalas prekybą suartinti. Vienos šalies ir dažnai už jos sienų esamų konkurentų sambūris neduoda atskiriems dalyviams nuostolingai ir vienapusiškai veikti kainas ir kursą. Be to, atsirado reikalas daugelio prekių prekybą atleisti nuo faktinos apyvartos ir spekuliacijai didesnės laisvės suteikti. Dėl to perėjo nuo tiesioginės prekių apyvartos viešoj rinkoj prie prekių pavyzdžių prekybos. Dar toliau bus nueita, jei prekybos operacijos bus daromos prisilaikant lengviausiai nustatytinos ir didžiausiuose kiekiuose esamos kokybės, be tikslaus kiekybės apréžimo, — jei prekiaus tik prekių tipais, kurių gauti nebus jokio sunkumo, taip kad spekuliacija galės eiti, visai nekreipdama dėmesio į tą minutę čia pat esamą prekę.

Operacijas biržoje tarpininkauja m a k l e r i a i, kurie sudarytoms sutartims paskelbia įstatymų galios turinčius aktus su galutine kaina ir už tai gauna proviziją (Courtage). Sulig knygose prisiekusių maklerių (kurso maklerių) įrašytomis sutartimis ir padarytomis operacijomis, sustatomas kurso lakštas (kainoraštis).

Berlyno biržoje kurso makleriai, apskaičiodami jiems pavestus atlikti reikalus arba darytinas operacijas, nustato kasos operacijoms vienodus kursus; prie terminuotų operacijų (žiūr. § 49) notuojami pradedamieji ir baigiamieji kursai, aukščiausias ir žiemiausias kursas, vadinas, pagrindan dedami padarytų operacijų kurso svyravimai. Kurso lakšte G. reiškia pinigai = paklausai be pasiūlų, B arba P reiškia laiškas arba popierius = pasiūlai be paklausų; b arba bz reiškia užmokėta = pasiūlai lygūs paklausams, bz G arba bz B reiškia, kad tik viena paklausų ir pasiūlų dalis buvo tam tikru kursu atlikta. Kursai Vokietijoj paprastai išreiškiami nominalinės vertybės procentais. Kalnų pramonės pajams (Kuxe) ir draudimo draugijų akcijoms ir kursas žymimas absoliutiniais jų vertės skaičiais.

Valdiškas kursų nustatymas ir jų paskelbimas liečia tik tuos vertybinius popierius, kuriais prekiauti biržoje yra leista. Leidimo taisyklės reikalauja, kad netikri popieriai nebūtų įleisti į biržą. Šiais neleistaisiais popieriais nors galima biržoje taip pat prekiauti, tačiau jiems yra uždaros oficialinės biržos įstaigos[1]).

[1]) Kauno biržoj reguliariškos operacijos eina tik pinigams. Vertybiniai popieriai (Laisvės paskolas lakštai, Lietuvos Banko akcijos) kotiruojami atsitiktinai (taip pat kaip ir pas biržos maklerį Klaipėdoj). Prekių biržos operacijos ligi šiol neprigijo.

Kursas Kauno biržoje žymimas pasiūlams („parduoda"), paklausams („perka") ir faktiškoms sutartims („sutarta") ir reiškiamas absoliutiniais skaičiais.

A. R.

49. Svarbiausios biržos operacijos.

Biržos operacijos dalinamos: 1) į kasos, loko arba efektyvines operacijas, kurios atliekamos čia pat betarpiškai arba artimiausiomis dienoms; 2) laiko, arba terminines, operacijos, kai užpirktų prekių arba vertybinių popierių pristatymas atliekamas, prisilaikant atitinkamų biržos papročių, tipiškomis operacijų sąlygomis — iš anksto sutartu vėlyvesniu laiku — medio arba ultimo (to paties mėnesio vidury arba pabaigoj). Pardavėjas (Baissier, Fixer, Contreminius) tikisi kursą nukrisiant ir mano ligi numatyto termino prekes pristatyti nupirkęs pigiau, kaip jis yra savo pirkėjui prisižadėjęs, darydamas su juo terminę sutartį. Tuo tarpu pirkėjas (Haussier) spekuliuoja kurso pakilimu ir tikisi nupirktas prekes arba vertybinius popierius vėl brangiau parduoti. Terminėse operacijose prekiaujama tik atstovaujamomis prekėmis, kurių yra dideli kiekiai. Tiek prekių, tiek ir vertenybių prekyboj taip elgiamasi, norint užsitikrinti atsargą vėliasniam laikui.

Kasos operacijų reikšmė yra labai aiški, tuo tarpu apie terminių operacijų esmę ir tikslą dažnai klaidingai manoma. Čia šalys stovi viena prieš kitą ir ištisomis dienomis, savaitėmis svarsto, kokia bus kaina arba kursas po mėnesio, po trijų mėnesių, ir sulig tuo spekuliuoja. Tuo būdu terminės operacijos kainų nustatymo atžvilgiu yra jautriausios svarstyklės ir ypatingai veikia kainų išlyginimą ploto ir laiko atžvilgiu. Be to, darant didesnes operacijas, jei pirklys vieną didelės prekių partijos dalį, terminui pasibaigus, vėl parduoda, terminės operacijos lygina kainų svyravimus. Tuo jos sušvelnina riziką. Jos tuo pačiu taip pat palengvina plėsti operacijas, lengvina veikti kainas tų prekių, kurių nedaug būna, tuo tarpu didžiųjų pasaulinės prekybos objektų atžvilgiu to bijoti netenka, kadangi kiekvienas vienapusiškas, neturįs faktinose sąlygose pakankamo pagrindo, veikimas tuoj sukelia priešingą spekuliaciją, kuri, jei spėliojimai daugiau atitinka tekrenybę, gauna viršų ir reguliuoja kainas atitinkamai esamoms sąlygoms. Tuo būdu dienos kainų svyravimai vis labiau didinami, tačiau didesniems laikotarpiams jie mažinami. Terminių operacijų bei diferencinės prekybos (kai sutartis yra padaryta su tikslu mokėti tik skirtumą nuo sutartos kainos ir mokamojo termino biržos kainos) teisėtumas priklauso visos eilės sąlygų, kurių dalis būna pagrįsta šalių asmenybe, dalis prekių ir vertybių rūšimi.

Biržos operacijos daugiausia turi tikslo apdrausti nuo kurso nuostolių. Tai ypatingai pasireiškia premijų operacijose. Čia viena iš sutartį sudarančių šalių pasilieka sau teisės užmokėti premiją ir atsisakyti nuo operacijos, ir tuo būdu rizikas aprėžiamas šitais atsisakymo bausmės pinigais. Darant prieš-premijinę operaciją, atsisakymo teisę pasilieka sau pirkėjas, o sudarant grįžtamąją premijų operaciją — pardavėjas. Pirmam atsitikime pirkėjas atsisakys, jei vertenybės kursas nukris žemiau premijos sumos, vadinas, jei jis, paimdamas prekę ir toliau ją parduodamas, gali daugiau nustoti; antruoju atveju pardavėjas pasirenka verčiau mokėti, jei vertenybės kursas, palyginti su sutarta kaina, pakyla daugiau už premijos sumą, vadinas, jei jis, įsigydamas ir išleisdamas vertenybių, turėtų primokėti.

Reporto, arba išlaidinės, operacijos yra tai pardavimas su atpirkimu antrojo mėnesio gale. Pardavėjas — Haussier, kuris yra reikalingas pinigų, tačiau laukia savo popieriams kurso pakilimo, nenori visai iš savo rankų išleisti, o perleidžia juos tuolaikiniu kursu kam nors kitam tam tikram laikui, kuriam pasibaigus jis pasižada juos atsiimti aukštesniu kursu. Darant deporto operaciją (skolinimo operacija), Baissier nuperka popierius ir prižada po mėnesio juos grąžinti žemesne kaina, tikėdamasis, kad tuomet kursas bus dar žemesnis, vadinas, jis galės jų dar pigiau įsigyti.

Ypatingai biržoje yra išsiplatinusios arbitražo operacijos; jų tikslas išnaudoti įvairių biržų kurso skirtumus, pirkti vekselius ir spekuliatyvinio pabūdžio popierius ten, kur jų kursas yra žemas, ir juos parduoti ten, kur jų kursas aukštas.

Antrasis skyrius.

Ūkio formos.

Pirmasis straipsnis.

Įmonės formos.

50. Stambioji ir smulkioji įmonė.

Pirmoje dalyje buvo kalbama apie įvairias ūkiško veikimo rūšis. Antrosios dalies uždavinys yra nušviesti formas, kurios šiam įvairiam ūkiškam veikime reiškiasi. Iš jų reikia skirti įmonės ir verslamonės formas.

Kaip jau buvo pastebėta 20 §, įmone vadinamas gamybos veiksnių junginys, jei turima galvoje išorines techninės sąlygas: naudojamos žemės dydį, darbo pajėgų skaičių, sunaudoto kapitalo rūšį ir kiekį. Verslamonėmis vadinami gamybos vienetai, kai turima galvoje jų vidaus santvarka, k. a. gamybos priemonių valdymas, gėrybių gaminimo vadovybė pelno ir nuostolių paskirstymas.

Didžiausią skirtumą tarp atskirų įmonės formų sudaro įmonių dydis. Pirmasis tarp stambiosios ir smulkiosios įmonės, skirtumas pasireiškia faktinajame gėrybių gaminimo, arba apyvartos, išsiplėtime. Stambiojoj įmonėj gaminami dirbiniai būna stambūs bei sudėtingi arba gaminami smulkūs dirbiniai didelėmis masėmis. Be to, yra reikšmingas faktinosios gamybos santykis su techniškai galima gamyba. Juo daugiau išnaudojami techniški galimumai, juo intensyvesnė yra gamyba. Bendrai imant, konkurencija verčia gamybą intensyvinti.

Šitas įmonės techniško sutvarkymo klausimas pirmiausia liečia gamybinių priemonių, ypatingai kapitalo, vartojimo būdus ir dydį. Stambioji įmonė dirba su dideliais kapitalais, pirmoj eilėj su elementarinėmis jėgomis ir darbo mašinomis, t. y. padedamomis priemonėmis, kurias žmogaus ranka tik vadovauja, tačiau nevaro. Smulkiojoj įmonėj charakteringas yra naudojimas įrankių, kurie, rankos vadovaujami, tobulina įmonės darbą. Be to, turi reikšmės ir jėgų naudojimo būdas. Šiuo atžvilgiu stambioji įmonė charakteringa ne tuo, kad ji reikalinga yra daugybės pagalbininkų, o visų pirma dideliu darbo padalinimu ir jo jungimu. Smulkiojoj įmonėj būtinai reikia iš pa-

grindų savo darbo sritį pažinti, tuo tarpu stambiojoj įmonėj darbas paskirstytas tarp įvairių kvalifikuotų, mokytų ir visai nemokytų darbininkų.

Stambiojoj įmonėj daugiausia gaminami masiniai dirbiniai ir dirbama vartotojui, kuris nėra žinomas. Smulkiojoj įmonėj daugiausia dirbama aiškiai aprėžtam klijentų sluoksniui. Bet daugiau išplėstas gėrybių gaminimas reikalingas ir ypatingos dirbinių pardavimo organizacijos, be kurios smulkioji įmonė gali apsieiti. Tuo būdu stambioji įmonė tuo dar pasižymi, kad ji yra reikalinga pirklių tarpininkavimo. Juo tolimesni yra santykiai tarp gamintojo bei vartotojo, juo daugiau praeina laiko nuo žaliavos užpirkimo ligi gaminių pardavimo, juo didesnis yra r i z i k a s. Stambiojoj įmonėj s p e k u l i a c i j a vaidina daug svarbesnį vaidmenį ir dėl to ji daug daugiau priklauso konjunktūrų.

Juo didesnė įmonė, juo didesni reikalavimai statomi jos vadovybei. Stambiosios įmonės verslamoninkas tiek yra užimtas, kad jis pats negali dalyvauti darbą atliekant, kaip tai būna smulkiojoj įmonėje. Įmonei vis labiau plečiantis, plečiasi ir organizaciniai, prekybiniai ir technikiniai jos uždaviniai, taip kad vieno verslamoninko darbo nepakanka, ir tarp jo bei darbininkų atsiranda speciališkai parengtas tarnautojų kadras. Didelės įmonės personalas vis labiau diferencijuojamas. Pereiti iš vienos dirbančiųjų grupės į antrąją paprastai nėra galima ne tik del to, kad darbo uždaviniai nėra vienodi ir kiekvienas atlieka tik vieną mažą jų dalelę, bet taip pat ir del to, kad šiems uždaviniams atlikti reikalinga turėti įvairių gabumų ir pasiruošimo. Be to, atsiranda turto bei visuomeninio padėjimo nevienodumas, kuris skiria verslamoninką, tarnautoją ir darbininką. Atvirkščiai, smulkiojoj įmonėj, pav., amatų dirbtuvėj, yra galimumo eiti pirmyn, kadangi kiekvienas darbininkas išmoksta visą darbo procesą, be to, ir turto skirtumai čia taip nepasireiškia.

Įvairiose visuomenės ūkio srityse šie skirtumų pažymiai nevienodai pasireiškia. Ž e m ė s ū k y j e nulemiančiu gamybos veiksniu yra žemė, o darbo padalinimas ir mašinų vartojimas nėra taip labai, kaip pramonėj, išsiplėtęs. Atskiri amatai bei pramonė reikalingi įvairaus kapitalo ir darbo suvartojimo, jų techniški pagrindai nėra lygūs, labai skiriasi ir pagamintų produktų kiekis bei jų pardavimo sąlygos. Svarbiausia, kad įvairios pramonės dydžio klasės apima viena kitą. Tuo būdu pramonėj griežtai atskirti amatų dirbtuvės nuo fabriko nėra galima.

Pramonėje, be fabriko ir dirbtuvės skirtumo, kuris pasireiškia įmonės dydžiu, yra dar viena forma, kuri turi savo pažymių, būtent, namų pramonė. Ji yra tuo charakteringa, kad čia dirbama svetimam verslamoninkui savo namuose arba dirbtuvėj. Verslamoninkas, kuris vadinamas užsakytoju, duoda užsakymus, tačiau jo padėjėjai dirba ne jo įrengtuose būstuose. Jei žaliavą duoda pats verslamoninkas, tai yra atlyginimo sistema, kuria einant darbininkas apmokamas sulig pristatytu kiekiu. O jei žaliavą pasirūpina patsai dirbėjas, tai bus pirkimo sistema. Atskirais atsitikimais čia būna įvairiausių formų.

Prekyboje skirtumas tarp prekybos didmenų ir mažmenų pareina ne nuo bendros apyvartos išsiplėtimo, o nuo atskirų apyvartų dydžio. Didmenų prekyba yra prekyba en gros, mažmenų prekyba yra prekyba en detail. Dar ryškiau tai pasireiškia, jei didmenų prekyba pažymima kaip apyvarta tarp gamintojų arba pirklių, o mažmenų prekyba — pardavimas vartotojui. Tiek didmenų prekyba gali vykti mažoje įmonėje, tiek mažmenų prekyba— didelėse įmonėse.

51. Įmonių koncentracija.

Įmonių formų plėtimasis vadinamas koncentracijos tendencija, ir šis judėjimas dažnai suprantamas K. Marksо prasme, būtent vienų įmonių kitomis, t. y. mažesniųjų didesnėmis susiurbimas. Šis supratimas nepatenkina ir bendrai neteisingai formuluojamas. Norint pilnai apimt įmonių formų pasikeitimus, reikia skirti žemės, ūkio, prekybos ir pramonės sąlygas ir nemaišyti įvairių koncentracijos formų. Vokietijoj tokiam paskirstymui pagrindą sudaro įmonių surašymo daviniai. Be to, čia reikalinga taip pat atsiremti 1907 m. įmonių surašymo daviniais, kadangi naujausiojo, įvykusio 1925 m., surašymo daviniai dar nėra paskelbti [1]).

Žemės ūkyje apie koncentraciją negali būti nė kalbos. Ūkių padalinimas išėjo smulkiojo bei vidutiniojo ūkininko naudai. Žemės ūkyje kapitalas bei technika nėra taip svarbūs. Kapitalo padidėjimas žemės ūkyje daug lėčiau duoda pelno, tuo tarpu pramonėje daug greičiau. Gamybos veiksnys — darbas žemės ūkyje — vaidina žymesnį vaidmenį, o gyvulių ūkyje tai užima pirmąją vietą.

[1]) Dabar jau paskelbti, A. R.

P r a m o n ė j e i r p r e k y b o j e sąlygos nėra taip paprastos. Tai pirmoj eilėj pasireiškia tuo, kad įmonėse didėja dirbančių asmenų skaičius (į m o n ė s p a d i d ė j i m a s). Be to, atskiros verslamonės bando reikalingus gaminiui padaryti procesus sujungti, pav., audinių fabrike įtaisoma skalbykla, verpykla, dažykla ir t. t. Vis daugiau atsiranda b e n d r i n i ų į m o n i ų, kurios su svarbiausiuoju gamybos darbu sujungia papildomuosius (gamybos koncentracija). Iš atskirų darbų išauga atskiri tos pačios įmonės skyriai arba įvairios tos pačios verslamonės įmonės, žiūrint, ar koncentruotosios gamybos įstaigos išorinai sujungtos ar ne. Šį techniškai viena kitos priklausančių įmonių junginį seka dur junginys v e r s l a m o n i ų, kurios kadaise turėjo atskirus gamybos procesus, tačiau kurių ekonominiai tikslai geriau aprūpinami, jas sujungus, pav., jei būtų sujungta laivų dirbtuvė, katilų fabrikas ir geležies bei anglių kasyklos (gamybos koncentracija). Šios rūšies junginys nėra betarpiškai technikinis, o turi ekonominio pagrindo. Toks grynų dirbtuvių maišytas dirbtuves išplėtimas turi tikslo laiduoti žaliavos tiekimą, geriau išnaudoti esamus jėgos šaltinius, taupyti tarpininkavimo ir transporto išlaidas, apyvartos mokesčius, piginti pardavimą, administracijos aparatą paprastesniu padaryti, išlyginti, esant visapusiškesnei jungtinių įmonių gamybai, iš vienos pusės nuosolius, iš antros — pelną ir palengvinti kapitalo gavimą.

Prekyboje smulkiųjų įmonių skaičius nuo 1882 m.—1907 m. padidėjo beveik dvigubai. *Pramonėje* smulkiųjų įmonių (ligi 5 darbininkų) bei jose dirbančių asmenų skaičius ligi paskutinių laikų sumažėjo, o vidutinių ir stambiųjų įmonių skaičius (su 5—50, arba daugiau kaip 50 darbininkų) padidėjo. Bet jei paimti iš smulkiųjų įmonių pačias smulkiąsias, kurios neturi nė vieno padėjėjo ir nevartoja motoro, vad. vieno asmens įmones, tai pamatysime, kad tik šios rūšies įmonės sumažėjo, o smulkiųjų įmonių, kurios, kur dirbama su pagabininkais, skaičius padidėjo. Be to, pramonės sumažėjimas daugiau reiškiasi tik atskirose šakose, ypatingai manufaktūros (tekstilinėje pramonėje).

Apie pramonės smulkiųjų įmonių gajumą kalbant, tenka imti atskirai kiekvieną pramonės šaką. Tose pramonės šakose, kur nėra galimumo dirbinius masėmis parduoti, bus mažiau užsiimama masine gamyba, mažiau naudojamasi mašinomis bei darbo padalinimu, tuo pačiu bus mažiau pagrindo įmonėms plėstis, pav., visi patarnaujamieji amatai. Visa pramonės darbų eilė gali būti atliekama tik tokiose įmonėse, kurios randasi pareikalavimo

vietoj, arba netoli nuo jos, pav., kepyklos. Be to, smulkioji įmonė ten ima viršų, kur tenka taikintis prie individualių reikalavimų. To priklauso taip pat taisomieji darbai. Koncentracijos tendencijos reiškiasi del to, kad didesnės įmonės lengviau plečiasi ir vis plačiau visame ūkio rajone įsigyvena. Bet tai daugiausia yra dar pramonės naujovė; stambioji pramonė išrado naujų dirbinių, surado naujų vartotojų ir gavo naujų rinkų. Smulkioji įmonė nėra absoliučiai išstumta, ji tik daug lėčiau plečiasi, del to atsilieka, ir jos reikšmė, palyginti, mažėja. Ir nors reikia turėti galvoje, kad mūsų laikų statistikos technika neleidžia pilnai išstudijuoti įvairių šitos koncentracijos formų, vis delto bent tiek yra žinoma, kad nuomonė, būk ekonominis plėtimasis būtinai vedąs smulkiąją įmonę į pražūtį, nėra nieku paremta.

Antrasis straipsnis.

Verslamonės formos.

52. Pelno bendrovės.

Atskirinėse, arba individualinėse, verslamonėse visa apima vienas asmuo. Vienas asmuo parūpina gamybos priemonių. Jis gali, jei jo paties kapitalų permaža, naudotis kreditu. Tuo kiti kapitalistai nepasidaro dalyviais, o tik kreditoriais. Gėrybių gamybos vadovybė bei kapitalo naudojimas priklauso verslamoninko, jis skolininkas, vienas už viską atsako, jis vienas naudoja perteklius, arba pelną. Jis pats vienas daro operacijas, dėl to jo pasiryžimų svetimos nuomonės nevaržo; jis gali su nieku nesiskaityti, todėl jis greit gali spręsti ir išnaudoti momentą.

Juo įmonė didėja, juo mažiau vienas asmuo gali atlikti vadovavimo pareigas. Juo daugiau vartojama gėrybių gaminimo priemonių, juo mažiau pakanka vieno asmens turto bei kredito šioms priemonėms parūpinti. Šie motyvai verčia jungtis į b e n d r o v i n e s v e r s l a m o n e s. Sulig tuo, ar junginy nulemia vadovavimo pareigos, ar kapitalo reikalas, reikia skirti a s m e n i n e s i r k a p i t a l i s t i n e s b e n d r o v e s.

Įvairių bendrovių formų esmė aiškiausia pasireiškia, arčiau susipažinus su svarbesnėmis šių laikų bendrovėmis, o tai duoda galimumo labiau nušviesti ir jų ekonomines savybes.

1. Pilnoji bendrovė — viešoji prekybos bendrovė (Die offene Handelsgesellschaft): du ar daugiau asmenų daro bendrai operacijas vienu vardu (firma). Kiekvienas iš jų yra neaprėžtai atsakingas už bendrovės pasižadėjimus, jo vardas įrašytas prekybos registre ir įteisintas vadovauti operacijoms, jei jis nuo to aiškiai neatsisako. Ši forma ypatingai dažnai pasitaiko prekybos įmonėse, kur verslamonininko asmenybės padauginimas pasirodė labai tikslingu. Tai palengvina sujungti įvairių asmenų gabumus darbui.

2. Komanditisnė bendrovė, arba pasitikėjimo bendrovė: vienas asmuo arba keliese įstoja su pilna atsakomybe, kaip tikri arba pilnieji bendrovės nariai (komplementarai), tuo tarpu šalia jų vienas ar keli asmenys dalyvauja, prisidėdami tik tam tikru kapitalu (komanditistai, dalininkai) ir atsako tik savo įnašais. Asmeniškai atsakingi bendrovės nariai veda reikalus. Jei dalininkų (komanditistų) kapitalas paverčiamas į akcijas, tai susidaro akcinė pasitikėjimo, arba komanditisnė, bendrovė. Komanditisnės, arba pasitikėjimo, bendrovės forma tuomet naudojamasi, jei reikia paremti koks nors neturtingas, bet gabus asmuo, įgyvendyti kokį nors drąsų sumanymą, pav., išbandyti kokį nors išradimą.

3. Akcinė bendrovė: čia operacijas, prisilaikydami įstatų, veda samdomi asmens (direktoriai, priežiūros taryba ir eventualiai valdyba), o atskiri bendrovės nariai santykiuose su trečiaisiais asmenimis bendrovės neatstovauja. Jie atsako ne asmeniškai, bet tik įneštomis savo dalimis į bendrovės kapitalą, kuris susideda iš akcijų, išrašytų turėtojui (tai paprastai priimta Vokietijoj) arba savininkui (Amerikos Jungtinėse Valstybėse). Atatinkamai skirstomas ir pelnas. Anksčiau mažiausia akcijos suma paprasti leisdavo 1000 markių, tačiau 1923 m. gruodžio 28 d. nuostatais dėl aukso balansų, nustatyta 100 mar. Po infliacijos įvykęs akcijų sujungimas jų dydį sumažino nevienodai, pav., šiuo atveju nustatyta minimum 20 mar. (2 taisyklės vykdyti nuostatus priėjimo prie aukso balansų 1924 m. kovo 28 d.[1]).

Visuotinis akcininkų susirinkimas yra aukščiausia instancija visiems verslamonę liečiantiems klausimas spręsti bei pagrindas vadovaujamiems organams sudaryti ir veikti. Valdyba yra vykdo-

---

[1]) Lietuvos akcinių bendrovių įstatymas (1924 m. X. 31) reikalauja, kad atskirų akcijų nominalinė kaina nebūtų mažesnė kaip 100 litų. *A. R.*

masis bendrovės organas; ji gali, jei bendrovės sutartis nėra nieko kita nustačiusi, padaryti bendrovę atsakingą tik pilnoj sudėtyj, ir tik tiek, kiek tai leidžia bendrovės sutartis. Prižiūros taryba yra bendrovės kontroliuojamas organas; ji turi susidėti mažiausia iš trijų visuotinio susirinkimo išrinktų asmenų. Einant bendrovės sutartimi, gali būti išrinkta dar ypatinga valdomoji taryba, tačiau įstatymai to nereikalauja.

Jei reikia sudaryti didesnį įmonės kapitalą, tam tinka komanditisnė pasitikėjimo bei akcijų bendrovės. Priešingai pilnosioms bendrovėms, kurios yra asmeninėmis bendrovėmis ir kurių tikslas yra padauginti verslamoninkų skaičių, šios pastarosios yra kapitalo bendrovės. Pasitikėjimo, arba komanditistų, bendrovėje tai yra geriau, kad čia vadovauja asmeniškai atsakingi dalininkai, tuo tarpu akcinėse bendrovėse direktorius yra surištas sutartimi ir, reikalui esant, gali būti pašalintas, visai neliečiant pačios bendrovės.

4. Bendrovė su aprėžta atsakomybe, einant 1892 m. balandžio 20 d. įstatymu, yra taip pat kapitalo bendrovė, tik mažesnė. Ją atstovauja reikalų vedėjai, kurie neprivalo būti bendrovės nariais ir atsako išimtinai bendrovės turtu. Jos nariai atsako prieš trečiuosius asmenis tik už pilną pagrindinio kapitalo įmokėjimą, taip pat ir už jo neteisėtą sumažinimą. Perleisti įdėtą į bendrovę savo dalį kitam galima tik teismo arba notarialiniu aktu, ir tuo apsaugojama nuo biržos spekuliacijos. Bendrovė su aprėžta atsakomybe gali turėti tris formas: 1) be jos narių primokėjimo prievolės, 2) su neaprėžta primokėjimo prievole, 3) su aprėžta primokėjimo prievole. Atsisakydamas nuo savo dalies, bendrovininkas gali atsipalaiduoti nuo primokėjimo prievolės, kuri visuomet būna tik pačiai bendrovei, o ne jos kreditoriams.

5. Dalyvių bendrovė — Gewerkschaft — yra labai sena kasyklų bendrovės forma. Jos nariai neatsako prieš trečiąjį asmenį, ir iš jų gali išreikalauti bendrovės dalyvių daugumos nustatytą sumą (primokėti). Bendrovės dalyviai gali nuo primokėjimo pareigos atsipalaiduoti, jei jie atsisako nuo dalyvavimo verslamonėje. Bendrovės kapitalas padalintas į pajus (Kuxe), kurių skaičius įstatymais įvairiai aprėžtas. Šios rūšies bendroves iš dalies išstūmė akcinės bendrovės, kuriose neuždedama pareiga primokėti, ir dėl to akcininkas mažiau turi rizikuoti. Naujausiais laikais vis dėlto pradedama vėl daugiau interesuotis šia

forma, kadangi ji lengvina naujų kapitalų gavimą, o tai yra labai svarbu dėl nepastovaus kalnų pramonės padėjimo.

53. Kooperatyvai.

Einant 1889 m. gegužės 1 d. įstatymu, kooperatyvas yra tai neaprėžto narių skaičiaus draugija, kuri turi tikslo savo narių uždarbį arba ūkį pakelti, vadinas, nėra kokia nors nauja verslamonė, bet skiriama savo narių vedamoms verslamonėms patarnauti. Reikia skirti kooperatyvus su neaprėžta ir su aprėžta atsakomybe ir kooperatyvus su neaprėžta primokėjimo prievole. Kooperatyvuose su neaprėžta atsakomybe nariai atsako solidariškai prieš kreditorius už visą nepritenkamą sumą, kuri išeina draugiją likviduojant. Nariai kooperatyvo su neaprėžta primokėjimo prievole atsako tik prieš pačią draugiją. Kooperatyve su aprėžta atsakomybe, atsakomybės bei primokėjimo prievolė yra aprėžta tam tikra aukščiausia atsakomybės suma.

Kooperacijoj yra įvairių krypsnių, kurių svarbiausios pasireiškia Schulze-Delitscho ir Raiffeiseno kooperatyvuose. Raffeiseno kooperacijos bendrovės pirmoj eilėj rūpinasi sodžiaus bei žemės ūkio reikalais.

1925 m. sausio mėn. 1 d. Vokietijoj buvo 22768 kooperatyvai su neparėžta atsakomybe, 29424 su aprėžta atsakomybės pareiga ir tik 134 su neaprėžta primokėjimo prievole.

Vokietijos kooperatyvų rūšys:

	1899 m. kovo 31 d.	1925 m. sausio 1 d.
Kredito kooperatyvai	10850	21602
Žaliav. koop.: a) pram.	82	2121
b) žemės ūkio	1193	4701
Darbo koop.: a) pram.	34	347
b) žemės ūkio	482	7134
Magazinų koop.: a) pram.	67	135
b) žemės ūkio	106	974
Gamyb. koop.: a) pram.	193	1060
b) žemės ūkio	2014	4117
Vartotojų bendrovės	1373	2408
Statybos kooperatyvai	224	3795
	Viso 16.912	52.326

Kooperatyvas, remdamasis narių solidarine atsakomybe, parūpina kredito taip pat ir mažiau pasiturintiems, net ir beturčiams, bet gabumais pasižymintiems savo nariams, — jei tik prisirenka didesnis skaičius. Šie kooperatyvai, k. a. liaudies taupymo bankai, skolinamosios kasos ir Vokietijoj veikia dideliu pasisekimu ir parūpina pigaus kredito amatininkams, smulkiesiems pirkliams, ūkininkams bei darbininkams, tuo tarpu pirmiau jie turėdavo už tai mokėti lupikiškus procentus. Be to, toki kooperatyvai yra priemonė suteikti, bendrai užperkant ir parduodant, mažajai įmonei didžiosios įmonės patogumų. Šiam tikslui tarnauja užpirkimo kooperatyvai, tarp jų ypatingai vad. žaliavos bendrovės ir vartotojų sąjungos, tuo tarpu pardavimo kooperatyvai, tarp jų ypatingai magazinų bendrovės, kurios vienoj bendroj pardavimo vietoj tarpininkauja savo nariams jų prekes parduoti, yra mažiau išsiplatinusios. Gamybos kooperatyval, pav., pieno perdirbimo bendrovės, priima jų narių gaminius savo sąskaiton, kad juos toliau išnaudotų. Pramonės kooperatyvai parūpina apyvartos priemonių (pav., elektros) ir duoda jomis naudotis savo nariams. Iš svarbesniųjų dar paminėtinos statybos, ganyklų kooperatyvai ir t. t.

Ypatinga kooperatyvinės verslamonės forma yra g a m y b o s b e n d r o v ė s. Platesne prasme tokia bendrovė yra tam tikras junginys bendrai gaminti ir pelnu pasidalinti. Vadinas, čia priklauso taip pat ir gamybos bendrovės bendrai imant. Gamybos draugijos siauresne prasme yra verslamonės, kur darbininkai kartu yra ir verslamoninkai, vadinas, jie patys visam kam vadovauja, dalinas pelnu ir bendrai rizikuoja. Tam nėra panaši gamybos bendrovė, kurios nariai rūpinasi tik žaliava bei pinigine pagalba, tuo tarpu patį darbą atlieka samdiniai bei padėjėjai, kuriems ne būtinai reikia būti draugijos nariais. Gamybos bendrovė yra kapitalistinė, o gamybos draugija socialistinė verslamonės forma.

Tokios gamybos draugijos reikalauja iš savo narių atsisakyti nuo savo samprotavimų bei nuomonės ir klausyti jų pačių išrinktos vadovybės, taip pat visumos gerovei atsisakyti nuo savo asmens reikalų. Dėl to jos reikalauja, kad nariai būtų subrendę ir sugyvenami, o tokių darbininkų ir pačių amatininkų retai pasitaiko ir tik pamažu galima to pasiekti. Taip pat sunku rasti tinkamų žmonių tokioms bendrovėms vadovauti, taip pat sunku parūpinti reikalingų priemonių jas į didesnes įmones iš-

plėsti. Čia atsižvelgimas į narių visumą daug daugiau trukdo operacijas daryti, kaip akcinėse bendrovėse skaitymasis su visumos susirinkimais. Kadangi darbininkų masės priverstos nuolatos gyventi iš verslamonės pelno, tad kiekviena nepalanki konjunktūra juos veikia labai skaudžiai. Tokias gamybos draugijas lengviau įgyvendyti ten, kur operacijų eiga yra vienodesnė ir nėra rizikinga, kur vadovo ir darbininko išsilavinimas iš esmės nesiskiria ir kur atskirų bendradarbių veikimas nulemia verslamonės tarpimą, o tai dažniau pasitaiko amatų dirbtuvėje, ne fabrike. Vis dėlto ir čia, bendrai paėmus, gamybos draugijos retai pasitaiko, ir dar rečiau jos sugeba ilgesnį laiką išsilaikyti. Gabus amatininkas verčiau bando savarankiškai prasimušti, kaip savo darbo vaisiais dalintis su kitais, mažiau gabiais.

Dėl to visuotinis gamybos draugijų įsigalėjimas atrodo negalimas. Vis dėl to atskiri bandymai tokias draugijas steigti labai sveikintinas reiškinys, nes tuo būdu darbininkai gali turėti progos arčiau susipažinti su įmonės vadovavimo sunkumais bei verslamoninkų veikimo reikšme.

* * *

Lietuvos „Kooperacijos bendrovių ir sąjungų įstatymas", išleistas 1919 m. sausio 30 d., kooperatyvu pripažįsta bendrovę „su kaitomąja sudėtimi ir kapitalu, kuri turi tikslo padėti medžiaginei ir dvasinei savo narių gerovei". Narių atsakomybė už kooperatyvo pasižadėjimus šiuo įstatymu aprėžiama suma, kuri negali būt didesnė kaip 5 kartus paimtų pajų suma. Bendras kooperatyvų skaičius Lietuvoje sukasi apie 1000, kurių pusę sudaro kredito kooperatyvai, o kitą pusę vartotojų bendrovės ir žemės ūkio draugijos. *A. R.*

54. Ekonominė akcinių bendrovių reikšmė.

Akcinės bendrovės Italijoj pasitaiko jau 14 šimtmetyj, bet didesnės reikšmės pirmiausia įgavo šiaurės kraštuose, pasireikšdamos privilegijuotose prekybos bendrovėse, kurios vertėsi jūrų susisiekimu, užjūrinių šalių kolonizacija bei valstybinių paskolų finansavimu. Čia pakanka prisiminti Olandijos-Rytų Indijos Kompaniją (Niederländisch-Ostindische Kompagnie) ir John Law Vad. Missisipi bendrovę. Taip pat Anglijos Bankas 17 šimtmečio gale buvo šita forma įsteigtas. Jos visos buvo pagrįstos valstybine koncesija. Juridinis jų sutvarkymas daugely valstybių įvyko

tik antroje 19 šimt. pusėje. Vokietijoj akcinių bendrovių atitinkamos teisės normos buvo nustatytos 1870 m. birželio 11 d. įstatymu, kuris atleido jas nuo koncesijos gavimo pareigų. Tačiau šio atleidimo fakto blogiems tikslams naudojimas privertė 1884 m. įstatymo duotas teises apkarpyti, ir tai buvo dar papildyta 1897 m. gegužės 10 d. prekybinės teises nuostatais.

Teigiamos akcinės bendrovės *pusės* kapitalistui pirmiausia tuo pasireiškia, kad jis, turėdamas galimumo akcijas vėl parduoti biržoje, gali laisvai elgtis su savo įdėtu kapitalu, be to, laisvai nustatyti sumą, kuria jis nori verslamonėj dalyvauti, bet ypatingai tas, kad jis gali pelno žadančiose, tačiau drąsiose arba visuomenei naudingose, bet nepelningose verslamonėse dalyvauti tik nedidele savo turto dalimi, rizikuodamas tik šią nedidelę dalį.

Gamybai, t. y. visam tautos ūkiui kelti, ši bendrovių forma turi šiuos teigiamumus: 1) jos duoda galimumo sujungti mažus kapitalus ir išsimėčiusias turto dalis, suteikti joms produktyvinių didžiųjų sumų pajėgų, taip pat padaryti gamybai kapitalo pavidale prieinamas ir mažas turto dalis. Tuo būdu įgalinama stambiosios įmonės burtis ir be atidavimo pelno į vienas rankas. 2) Aprėždamos atsakomybę, akcinės bendrovės gali lengviau parūpinti didesnio kapitalo, kuris daugumui didelio riziko verslamonių būna reikalingas. Be to, reikia turėti galvoje, kad kai kurios šiandien labiausiai saugių bei tikrų investacijų kadaise visai tokiomis neatrodė, ir tik ši verslamonės forma jas ligi tikrumo privedė. Akcinės bendrovės taip pat palengvina steigti tokias verslamones, iš kurių pelno labai mažai galima tikėtis, bet kurios yra naudingos ekonominiu atžvilgiu. 3) Akcinės bendrovės (kaip kiekviena kapitalo bendrovė) duoda galimumo išnauduoti pasiturinčiųjų, bet neuždarbiaujančiųjų sluoksnių kapitalą gamybos reikalams ir duoda progos plačiau veikti taip pat ir neturtingiems, bet gabiems žmonėms. 4) Panašių verslamonių darbų apžvalgos nuolatos skelbiamos visuomenės žiniai, taip kad tuo įgaunama labai naudingų žinių, nors ne visuomet tokios apžvalgos duoda pakankamai tvirtų davinių apie esamas sąlygas spręsti.

Tačiau, be šių gerų pusių, yra ir neigiamybių: 1) Akcinės bendrovės skatina dalyvauti perdaug drąsiose verslamonėse ir imtis neapgalvotų ir apgaulingų sumanymų vykdymo, ragina, kiek patyrimas parodė, daryti pastangų pasipelnyti nieko nedir-

bant ir mažina rupestį apie kapitalo saugumą. Tai palaiko taip pat biržų spekuliaciją: jos gauna vertybių su labai nepastoviais kursais. 2) Stambioji įmonė gali perdaug išsiplėsti, eiti prie perdidelės gamybos, o tuo pačiu prie įtartino atskirų ūkio šakų monopolizavimo, ypatingai, kad akcinės verslamonės forma labai lengvina pereiti į karteles ir trestus (sindikatus). 3) Imonė daug nukenčia nuo valdymo aparato nelankstumo ir jo brangumo, taip kad akcinės bendrovės visų operacijų šakų atitikti negali, ir tik ten tinka, kur operacijos atliekamos vienodai ir kapitalo dydis pirmoj eilėj yra svarbus del paties reikalo tarpimo, pav., geležinkeliuose, draudimo draugijose, kasyklose ir t.t. Verslamonėse su sunkiai kontroliuojamais darbais, su dažnai kitėjančiomis konjunktūromis ir aiškaus spekuliatyvinio charakterio, bendrai imant, akcinės bendrovės tiek tvirtai nesilaiko. Išimtį čia sudaro tiktai bankai, kur visa nusveria pagrindinio kapitalo dydis. Laikinai samdomų, iš dalies neprityrusių akcininkų išrinktų ir jų varžomo vedėjų veikimo, bendrai paėmus, negalima lyginti su veikimu savarankiškų verslamoninkų, kurie elgiasi laisvai savo įsitikimu ir kiekvieną momentą gali išnaudoti konjunktūrą, kadangi jie atsako tik patys prieš save.

1918-19 ūkio metais Vokietijoj buvo 4553 akcinės bendrovės, kaip grynos pelno verslamonės, su 21.032,2 mil. mark. verslamoninio kapitalo, t. y. dividendinio akcijų kapitalo ir tikrųjų rezervų. Visų bendrovių dividendų suma siekė 1322,3 mil. markių vidutinė dividendų suma sudarė 8,07%. 1924 m. gale jau mažesnio ploto Vokietijoj buvo 17074 akcinės bendrovės. Nuo 1922 m. jų skaičius beveik dvigubai padidėjo. Bendrovių su aprėžta atsakomybė 1918 m. gale buvo Vokietijoj 29763 su 5606,8 mil. mark. nominalinio kapitalo; 1924 m. bendrovių su aprėžta atsakomybe buvo 79257.

Prūsuose, statistiko Engelo skaičiavimu, akcinių bendrovių buvo įsteigta:

prieš 1800	nuo 1800-25	nuo 1826-25	nuo 1851-70
5 su 1,4 mil. m.	16 su 38,3 mil. m.	102 su 638 mil. m.	336 su 2582 mil. m.

Christians[1]) apskaičiavimu, arba „Statistisches Jahrbuch ür das Deutsche Reich", daviniais, kas penkeri metais arba kasmet, nuo 1911 m., bendrai imant, buvo įsteigta:

[1]) Sulig Mellio Handwoerterbuch der Staatswissenschaften 3 Aufl., I Band, S. 314, papildymu.

	Akcinių bendrovių	su nominaliniu kap.
nuo 1871—1875	1073	2933 mil. m.
„ 1876—1880	270	223 „ „
„ 1881—1885	620	595 „ „
„ 1886—1890	1061	1100 „ „
„ 1891—1895	635	586 „ „
„ 1896—1900	1390	1997 „ „
„ 1901—1905	625	1103 „ „
„ 1906—1910	940	1364 „ „
1911	169	236 „ „
1912	182	247 „ „
1913	175	217 „ „
1914	119	322 „ „
1915	58	58 „ „
1916	89	113 „ „
1917	111	268 „ „
1918	168	339 „ „
1919	226	585 „ „
1920	503	1461 „ „
1921	1132	4230 „ „
1922	3059	14915 „ „
1923	7019	„ „
1924	1337	„ „

Akcinių bendrovių steigimą galima suvaržyti, praplėtus valstybės ir savivaldybių verslamones, nors jos tinka beveik išimtinai tik tokiems reikalams, kur (pav., geležinkeliai, gazo įmonės) neigiamos akcinių b-vių formos mažiau prasikiša. Antroji priemonė, pasirodžiusi netinkama, tai koncesijų sistema. Pagaliau bendrovių steigimą ir vadovavimą galima normuoti tam tikrais nuostatais. Šiais nuostatais yra: 1. steigimo viešumas, visų steigėjų padarytųjų sutarčių ir susitarimų pristatymas prašant bendrovę įregistruoti ir patiektųjų davinių bei dokumentų patikrinimas. 2. Metinių pranešimų apie reikalų stovį paskelbimas, nors, kiek patyrimas parodė, tuo mažai pasiekiama, kadangi visuomenė, tuo remdamosi, giliau su reikalų stoviu susipažinti negali. 3. Ilgesnė (sulig Vokietijos prekybos įstatymu, penkerių metų) solidarinė steigėjų atsakomybė už steigimo aplinkybes, taip pat už pranešimus ir t. t. 4. Be to, buvo reikalaujama įmokėti prieš įsiregistravimą visą pagrindinį kapitalą (HGB $^1/_4$ sumos), bet ir tai, kaip ir reikalavimas daugiau įmokėti, dažnai apeinama.

5. Kad suvaržytų steigimą tik biržos spekuliacijai, akcijos neturi būti leidžiamos per biržos prekybą anksčiau, kaip praėjus vieneriems metams nuo jų įtraukimo į prekybos registrą. 6. Visumos susirinkimas turi turėti plačių teisių valdybos ir priežiūros tarybos rinkimo ir jų pašalinimo atžvilgiu. Jis turi nustatytu laiku susirinkti nešaukiamas. H.G.B. nustato, kad balsavimo teise galima naudotis sulig akcijų suma, tačiau bendrovės sutartyse tai galima ir kitaip nustatyti, taip kad akcininkas, kuris neturi daug akcijų, praktiškai nustoja įtakos. Akcininkams turi būti leista, kaip tik jie atstovauja tam tikrai akcijų daliai, pareikalauti sušaukti nepaprastą visumos susirinkimą, taip pat reikalauti padaryti jų lėšomis oficialinę reikalų reviziją (sulig vokiečių įstatymu pakanka 5% akcijų). 8. Reikia užginti leisti akcijas mažesniu kursu (taip reikalauja ir HGB). 9. Įsteigti valstybinę priežiūros instanciją nepatartina, kadangi ji, apramindama visuomenę, iš tikrųjų neduoda pilnos garantijos, kuri ir iš viso nėra galimas dalykas.

55. Viešosios ir maišytos verslamonės.

Sprendžiant apie viešąsias verslamones, reikia turėti galvoje jų tikslus, kurių jos siekia, ir sumetimus, kuriais jos vadovaujamos; del to negali būti visoms verslamonių rūšims ir įvairioms jų sąlygoms visa vienodai. Pirma, viešosioms verslamonėms labai svarbūs yra finansiniai tikslai, ypatingai tada, jei ta ar kita pelno sritis neturi konkurencijos ir yra monopolizuota. Antra, ūkio gyvenime galima sutikti viešųjų verslamonių, kurioms rūpi ne pasipelnymo tikslai, o pirmoj eilėj visuomenės ūkio reikalai, ir gali būti greičiau pavadintos ne viešomis verslamonėmis, o viešomis įstaigomis, pav., darbininkų draudimas, pašto telegrafo įstaigos. Kartais čia visa nusveria labdarybės tikslai, kartais—bendrieji ūkio uždaviniai, kuriems patartina turėti savaiminga organizacija. Be to, viešoji įmonė užtikrina bendrus reikalus, kurių privatinė įmonė taip nežiūri, pav., susisiekimas. Taip pat dažnai būna, kad esminės visuomenės gyvenimo sąlygos, pav. aprūpinimas vandeniu ir šviesa, yra pirmaeilės. Viešosios verslamonės taip pat užkiša spragas ir ten, kur nėra būtino reikalo, t. y. reikalavimai, kurie yra mažiau skubūs, tačiau kuriuos patenkinti reikalauja ūkio bei kultūros išsiplėtimas (miestų uostų įmonės, taupomosios kasos, teatrai, koncertams namai). Šiose verslamonėse pirmą vietą užima ne finansiškai-politiniai, bet visuomeniškai-ūkiniai sumetimai, ir daugiau nusveria klausimas, ar

visuomenės aprūpinimas gali vykti rentabiliškumo sąskaiton, arba finansiniai sumetimai turi užimti pirmą vietą, o visi kiti reikalai jų dėliai gali būti išnaudojami.

Pagaliau viešosios verslamonės įgauna ypatingos reikšmės, jei kurioje nors visuomenės ūkio srityje įsigali atskiros privatinės verslamonės, taip kad gresia monopolizavimas, o tuo pačiu visuomenės išnaudojimas. Tuomet viešųjų verslamonių uždavinys yra, net atsisakius nuo rentabiliškumo, apdrausti visuomenės reikalus nuo konkuruojančių privatinių verslamonių arba neduoti daryti panašių privatinių monopolių.

Kai del viešųjų verslamonių organizacijos ir įmonės vedimo technikos, tai čia tas pats tinka, kas buvo pasakyta apie kapitalistines bendroves. Valdymas sunkus, visas aparatas dar daugiau komplikuotas, atsakomybė čia dar didesnė, kaip ten. Savieji reikalai vaidina dar mažesnį vaidmenį ir numatytų instancijų priežiūra dar labiau varžo valdininkų teises. Atsižvelgimas, besiplečiant verslamonėms į didėjančius derinimo sunkumus, veda prie reguliavimo, o drauge ir schematizavimo. Viešasis finansų ūkis spiria gauti kiek galint pastovias pajamas, o tuo pačiu stabilizuoti pelną. O visa tai aiškiai rodo, kad viešoji įmonė dar mažiau sugeba, kaip didžioji kapitalistinė bendrovė, sekti konjunktūros svyravimus ir išnaudoti tinkamą momentą. Drąsioji iniciatyva pakeičiama uždaviniais pagrįstu ir ištikimu esamų nuostatų prisilaikymu. Didesnis nepriklausomumas, kurio suteikia valdininkų padėjimas, ne visuomet užtikrina pilną visų pajėgų įtempimą, kuris, konkurencijos įtakoje ir gresiant nustoti vietos, dar labiau pasireiškia. Del to viešoji įmonė dirba brangiau, kaip pelno bendrovė, ir daug brangiau, kaip individualinė. Jai ribas nustato organizacijos savybės. Čia dažnai taip pat veikia politika, tuo tarpu privatinė verslamonė šių veiksnių greičiau išvengia. Viešųjų verslamonių sugebėjimas dirbti ypatingai pareina nuo jos vadovaujančios korporacijos rūšies ir, sprendžiant, ar valstybinė arba komunalinė įmonė yra vertesnė, dažnai nusveria ypatingos sąlygos. Be to, labai svarbus yra politinis korporacijos nusistatymas. Ir padariniai bus juo palankesni, juo geriau pavyks viešosios verslamonės organizaciją pritaikinti ypatingai atliktinų ūkiškųjų uždavinių savybei.

Naujaisiais laikais vis dažniau praktikuojama verslamonės forma yra maišyta verslamonė, kurią sudaro bendrai viešosios korporacijos ir atskiri asmens. Lėšas čia sudaro iš dalies

privatinis kapitalas, o verslamonės valdymas atiduodamas viešiesiems valdininkams arba, jei ji vedama privataus verslamonininko, ji suvaržoma viešųjų korporacijų dalyvavimu pelne ir kitomis koncesijos sąlygomis. Iš dalies kapitalą sudaro viešieji junginiai, o įmonė pavedama tam tikromis sąlygomis privatiniams verslamoninkams. Iš dalies kapitalą aprūpina viešosios instancijos kartu su privatiniais kapitalistais, ir daugiau gauna įtakos, turėdamos didesnę kapitalo dalį, viešieji junginiai. Šitos kombinacijos formos labai įvairios ir minėtais atsitikimais nėra pilnai nupasakotos. Tokio viešųjų ir privatinių reikalų sujungimo tikslas yra abiejų verslamonės formų teigiamų pusių išnaudojimas,— iš vienos pusės visuomenės reikalų apsauga, o iš antros,—privatinio ūkio įmonės vedimo technikos išnaudojimas.

56. Karteliai ir koncernai (sindikatai).

Karteliai yra, tos pačios pramonės šakos, savarankiškais paliekančių, verslamoninkų susijungimai, sureguliuoti konkurencijai ir užvaldyti rinkai. Tai gali būti įvesta palyginti lengvu būdu, formoj vadinamo kondicinio kartelio, kuris savo nariams nustato tik tam tikras pardavimo sąlygas. Labiausiai išsiplatinęs kartelio uždavinys yra kainų reguliavimas, t. y. nustatymas tam tikros žemiausios kainos, žemiau kurios nei vienas narys negali parduoti; arba sudaroma bendra pardavimo įstaiga — sindikatas, kuriam pristatomi gaunami gaminiai. Kadangi blogos kainos, bendrai imant, yra persigaminimo padarinys, tad eina kitas reikalavimas, būtent reguliuoti gamybą ir ją pritaikinti reikalavimams. Vietoj šitokio gamybos kontingentavimo gali, susidarius tam tikroms sąlygoms, įvykti pardavimo rajonų pasidalinimas (pardavimo kartelis). Pelno karteliavimu bandoma, paskirsčius atitinkamai pelną arba jame dalyvavimą, išlyginti operacijų vaisius.

Karteliai atsirado del pasireiškiančios tarp atskirų verslamonių konkurencijos, kuri, del dažno persigaminimo, taip pat del darbininkų organizacijos, su kuria kovoti buvo bendrai bandoma, numušdavo žalingai visiems kainas. Del to jie gali būti labai naudingi, ypatingai, jei jie, atitinkamai aprėžus kiekvieno nario gaminamų prekių kiekį, neleidžia persigaminimo. Pavojus glūdi galimume perdaug išnaudoti įgytąjį monopolį. Dažnai atsitinka, jog prekės pigiau parduodamos užsieniuose, kaip viduje. Tai

gali būti prie tam tikrų sąlygų visuomenės atžvilgiu tikslinga (vienodas įmonių darbu aprūpinimas, prekybos balanso pagerinimas), tačiau gali būti ir nuostolinga, jei išvežama žaliava arba pusiau pagaminti fabrikatai, kadangi užsieniniai fabrikantai, kurie tai perdirba, gali pasaulinėj rinkoj geriau pasistatyti, kaip vidaus fabrikantai. Esant prekių nepritekliui daugiau nukenčia vartotojas, o pasinaudoja gamintojas.

Karteliai gali būti naudingi tik ten, kur palyginti nedaugelis verslamonių, kurios dirba vienodose sąlygose ir lygiai yra suinteresuotos, turi savo rankose gamybą, vadinas, jie turi reikšmės ten, kur didžioji įmonė viešpatauja. Bendras kainų veikimas galimas tik tada, jei prekės yra vienodos, o ne kiekybiškai įvairios. Ši aplinkybė kartelių išsiplėtimą, ypatingai Vokietijoj, labai suvaržė. Jų išsiplėtimą bei stiprumą didina muitų tarifai, tačiau tik vienais muitais karteliai negali išsilaikyti. Panašios rūšies valstybinės verslamonės gali daug prisidėti prie monopolizacijos sutrukdymo.

Valstybinės priemonės Vokietijoje nebuvo taikomos prieš pačius kartelius, buvo norima tik juos, kaip priemones, išnaudoti privalomame ir bendriniame ūkyje. Jau 1910 m. privalomas sindikatas buvo įsteigtas kalio pramonėje, kuris, einant 1919 m. liepos mėn. 18 d. įstatymu, sudaro tam tikrą visuomeniškai ekonominės orientacijos kalio ūkio dalį. Bendriniais pagrindais sutvarkytas anglių ūkis nuo 1919 m. rugpiūčio 21 d. susideda iš anglių sindikatų ir 1 žibalinio kokso sindikato. Panašiai sutvarkytas geležies ir elektros ūkis. Prieš kartelių neigiamybes kovoti yra išleistos 1923 m lapkričio 2 d. tam tikros taisyklės.

Priešingai savarankiškais paliekančių verslamonininkų susivienijimui, ankštesnį junginį, kuris ūkiškai apima juridiškai savarankiškas verslamones ir jas atiduoda vienai vadovybei, vadinama koncernu. Ši organizacijos forma skiriasi nuo kartelių dar tuo, kad ji pirmoj eilėj sujungia verslamones, kurios gamina nevienodas prekes, bet viena kitą gamyboje papildo. Jie sudaro vertikalinę organizaciją, tuo tarpu karteliai, kaip panašios rūšies verslamonių kombinacijos, yra horizontalinė organizacija. Verslamonių kombinacijos į koncernus formos yra įvairios Čia svarbu yra susijungimo juridinė organizacija, be to, mastas koncentracijos, kuri siekia arba finansinio bendravimo arba ūkinio veikimo. Pastaroji susijungimo forma yra fuzija, absoliutus, taip pat nuosavybės bei teisių, junginys.

Finansinis ir ūkinis verslamonių susijungimas sudaro trestą. Ši amerikoniška forma turi ryšių su juridine „patikimųjų“ įstaiga (trustee), kuriai Anglijos teisė leidžia valdyti ir naudotis tuo ar kitu daiktu, tačiau ne jo nuosavybe. Vad. „trust companies“ gauna iš kitų verslamonių akcijas pasitikėjimo pagrindais (trustees). Uždraudimas trestus steigti davė vad. „holding company“, kontrolės bendroves: bendrovė įsigyja tam tikrų atskirų bendrovių visas arba akcijų daugumą, ir, turėdama akcijas, verslamones sujungia finansiškai.

Palaida kombinacijos forma yra interesų bendruomenė. Ji yra susitarimas tarp kai kurių, paprastai nedaugelio, verslamonių del pelno pasidalinimo. Daug glaudesnis verslamonių junginys įvairiais dalyvavimų būdais. Kaip jau buvo minėta, kalbant apie bankų koncentraciją, čia kartais pasitaiko komandistinis dalyvavimas. Tačiau dažniausiai čia būna vertenybių valdymo forma, akcijų įsigijimas iš kitos verslamonės. Šis veikimas yra juo stipresnis, juo didesnis akcijų valdymas visai įsigali, jei akcijų dauguma priklauso kitoms verslamonėms; kai verslamonė turi kitos verslamonės akcijų daugumą, tad sakoma, kad ši pastarąją kontroliuoja*).

---

*) Šių dienų gyvenimo praktikoj šis autoriaus kapitalistinės verslamonės junginių skirstymas į kartelius, koncernus ir trestus dažnai neatitinka tikrenybės. Pav., Lietuvoje nekalbama nei apie kartelius, nei apie koncernus, nei apie trestus, tačiau yra viešai žinomų ir slaptų junginių gana įvairiais uždaviniais ir įvairių formų, ir visa tai vadinama bendru vardu — sindikatais. Sindikatais panašius junginius vadina ir romaniškos tautos. Beveik visi autoriaus pavadinimai yra paimti iš vokiečių atitinkamos literatūros. *A. R.*

TREČIOJI DALIS.

Tautos ūkio gavinys.

Pirmasis skyrius.

Gavinio padalinimas.

57. Pajamos ir jų padalinimas.

Pajamomis vadinamos gėrybės, kurios su laiku tampa to ar kito asmens turtu ir gali būti jo suvartotos, visai nepabloginant jo ūkinio gyvenimo. Prisilaikant paprastai kalboje vartojamo žodžio sąvokos, pajamos gaunamos tam tikram laipsny reguliariškai. Ne visos pajamos priklauso pelno įplaukų, k. a. turto priaugimas iš paveldėjimo, loterijų, dovanų ir kitos nepaprastos vienkartinės pajamos. Pajamos gaunamos iš gavinio, kurį duoda ūkio verslamonės ūkyje valdomi objektai bei ūkiškas atskirų asmenų darbas. Sąvoka „gavinys“ (Ertrag) apima gėrybių kiekį ir produktyvius šaltinius, iš kurių jos gaunamos, vadinas, sudaro d a i k t i n į santykį; sąvoka „pajamos“ apima gėrybių kiekį santyky su a s m e n i u, kuris jas gauna. Tai, ką pramoninkas arba ūkininkas išleidžia įmonei varyti, trobesiams palaikyti ir t. t., reikia iš bendrojo gavinio išskirti ir prie pajamu nepriklauso, taip pat kaip nepriklauso procentai už paskolintą kapitalą. Tuo tarpu visa tai, ką jis išleidžia fabrikui išplėsti, inventoriui ir t. t., be to, melioracijoms, yra tai gautas iš pajamų kapitalas, vadinas, yra pajamų dalis.

Išorinėmis pajamų savybėmis pajamos skiriasi į naturalines ir pinigines. N a t u r a l i n ė s p a j a m o s yra tuo geresnės, kad jos labiau laiduoja gyvenimą, kaip piniginės pajamos, kurios, dėl nepastovios pinigų vertės, neleidžia vienodai naudotis gėrybėmis. Tačiau p i n i g i n ė s p a j a m o s duoda didesnės laisvės jomis naudotis. Mokesčių mokslui yra svarbu, iš vienos pusės, skirti l a i s v ą s i a s p a j a m a s n u o e g z i s t e n c i j o s m i n i m u m o, t. y. gavimo tų gėrybių, kurios reikalingos patenkinti būtiniems gyvenimo reikalavimams, o iš antros — nustatyti

fonduotąsias ir nefonduotąsias pajamas. Fonduotosios pajamos gaunamos iš turto išnaudojimo, nefonduotosios— tik iš darbo. Prisilaikant A. Smitho, pirmapradėmis pajamomis dažnai pažymima tai, kas tiesiog gaunama iš gamybos, o antrinėmis pajamomis—tai, ką gauna netiesioginai tautos ūkyje dirbantieji asmens, pav., valdininkai, mokytojai ir kiti. Žemiau pajamas skirsime jų gavimo būdais, iš kurių jos kyla. Sulig tuo, turto pajamos skiriasi nuo darbo pajamų ir nuo verslamoninkų pajamų, kurios susideda iš turto ir darbo. Turto pajamos susideda vėl iš žemės rentos ir kapitalo procentų.

Ekonominiu atžvilgiu nėra geras per didelis pajamų nelygumas, bet nėra geras nei jų lygumas. Tik, palyginti, maža gyventojų dalis pasižymi nepaprastais gabumais, gali pasiekti aukštesnio išsilavinimo ir naudotis žymesnėmis priemonėmis didesnėms verslamonėms remti. Panašūs prasimuša savo darbu, ir pamažu visa kita visuomenė eina jų užpakaly. Visiškas turto bei pajamų lygumas, bendrai imant, trukdo panašų atskirų asmenų priešaky ėjimą ir veda prie apsnūdimo. Atvirkščiai, perdidelis padalinimo nelygumas veda prie prabangos, o tai gėrybių gaminimą taip iškreipia, kad darbo bei kapitalo pajėgos negali būti naudingai išnaudotos. Ir tai yra juo blėdingiau, juo didesnis yra proletarijatas ir juo daugiau jis neturtingas.

Visuotinis valstybės pajamų padalinimo tvarkymas panaikintų individualinę laisvę ir vis dėlto nei teisėtumo nei patenkinimo nepasiektų. Nevaržomas pajamų pasiskirstymas sukelia daug neteisėtumų ir žiaurumų, tačiau visa tai, kaip bendrų sąlygų padarinys, lengviau pakeliama, kaip kad tai būtų pravesta valstybinėmis priemonėmis. Žinoma, valstybė, tvarkydama paveldėjimo teises, leisdama socialinius įstatymus, prižiūrėdama savo valdininkus, taip pat tvarkydama mokesčius, visa tai kiek veikia, tačiau, neišversdama ūkio bei visuomenės pagrindų, griežtu būdu veikti to pasiskirstymo ji negali.

Neaprėžtos, lygios vaikų paveldėjimo teisės ir lygus turto padalinimas, ypatingai tarp dukterų ir sūnų, klasikiškas lavinimas mokyklose, kuris pasiturinčius dažnai patraukia imtis tos ar kitos verslo šakos, kurios neduoda pagrindo tikėtis turtą priaugsiant, taip pat kiekvieną pramonės, prekybos verslamonę, o pastaraisiais laikais taip pat ir žemės ūkį lydintis rizikas, kuris reikalauja iš papėdininkų apsirūpinti paveldėjimo teisėmis turtą valdyti, —

savaime verčia vėl dalinti vienose rankose esamą turtą, o tuo pačiu ir pajamas, jei tai nekliudo kokios nors dirbtinės kliūtys (pav., fideikommisinės teisės [1]). Anglijoj per paskutinį šimtmetį vidurinis sluoksnis, turįs didesnių pajamų, žymiai padidėjo. Jungtinėse Amerikos Valstybėse jis yra daug gausingesnis, kaip Vokietijoj, o čia daug didesnis, kaip Rusijoje ir kitose atsilikusiose šalyse.

Visuomenės ūkio atžvilgiu pageidautina, kad platesnis vidurinis sluoksnis, kuris ne tik savo darbu vidutiniškai išsilaiko, bet taip pat turi kiek išteklių, darbą remtų (kapitalu) ir jį kvalifikuotų (prisiruošimu). Be to, pageidautina, kad kiekvienas juo daugiau padarytų, nes tik tai duoda gabesniems galimumo prasimušti. Proletarijatą charakterizuoja ne tik neturtas, bet, svarbiausia, neturėjimas vilties prasimušti į pasiturinčiųjų luomą. Pagaliau pageidautina, kad be darbo gautas iš turto pelnas, pav., kapitalo procentai ir žemės renta, nebūtų didelis, kad siekiantysis gamybos priemonių galėtų pigiai jų įsigyti. Naujausioji pažanga, bendrai imant, padidino darbo pajamas, sumažino kapitalo procentus, sulėtino kaimo žemės rentos kilimą. Karas sąlygas pakeitė įvairiomis kryptimis. Atsirado naujųjų turtų, senieji nustojo vertybėj o iš dalies susimažino, ypatingai nukentėjo vidurinysis sluoksnis, kuris prieš karą buvo žymiai išaugęs.

58. Žemės renta.

Paprastai žemės renta vadinama žemės savininko iš žemės gaunamos bendrosios pajamos. Tačiau visuomenės ūkio atžvilgiu ši sąvoka nėra teisinga. Gamybos veiksnys „dirva" pateikia gėrybių tik kartu su jo veiksniais „kapitalu" ir „darbu". Žemės renta gali būti tik ta pelno dalis, kuri, kaip gamybos veiksnys (žiūr. aukščiau 17), pagrįsta ne kapitalu ir darbu, bet ypatingomis dirvos savybėmis. Žemei įsigyti sunaudotų sumų procentai, į melioraciją ir inventorių įdėto kapitalo bei skolų procentai ir amortizacijos sumos, atlyginimas už darbą ir verslamoninko rizikas turi būti padengti iš žemės bendrųjų pajamų gavinio. Ir tai, kas nuo visa to atlieka, visuomenės ūkyje vadinama „žemės renta". Ji yra tik viena nuosavaus žemės ūkio gavinio dalis, kaip ir nuoma, ir žemės savininkas ją gauna be ypatingo darbo ir kapitalo

[1]) Pas mus, Lietuvoj, buvusios mojoratinės, lenų ir p. teisės.
A. R.

pridėjimo, o dėl žemės bei dirvos nepadauginimo ir iš to atsiradusio monopolio, bendrosios ūkio konjuktūros dėka.

Žemės rentos p a g r i n d u s sudaro: 1. padėties patogumai, palyginti su kitais žemės sklypais (statybos aikštės, žemės sklypai su geromis susisiekimo sąlygomis). Ši renta yra grynai p a d ė t i e s r e n t a, vadinas, tam tikras sklypo padėties įvertinimas duoda jam galimumo kitus pralenkti ir sudaro d i f e r e n c i n ę r e n t ą. Jei žemei išnaudoti miestuose yra ypatingi nuostatai, dėl kurių ji statybos atžvilgiu įvairiai vertinama, tai tie, kurie dėl statybos zonų santvarkos turi privilegijuotas žemes, gauna i n t e n s y v i š k u m o r e n t ą. 2. Panašiai, kaip tolumas nuo rinkos, didelės reikšmės turi taip pat, palyginti su kitomis tos vietos žemės rūšimis, dirvos našumas, kuris duoda galimumo, atsiteisus už darbą ir kapitalą, gauti pertekliaus. Gaminių kainos turi būti tokios, kad gaminimo išlaidas galima būtų padengti ir esant žemei nederlingai, iš kurios, be to, turi būti dar patenkinti savieji reikalavimai. Dėl gyventojų skaičiaus, visuomenės ūkiui kylant, padidėjimo, o kartu ir dėl maisto reikalavimų padidėjimo, vis daugiau kyla reikalo pritraukti ir mažesnius bei toliau esančius žemės plotus, — kadangi, 3. anksčiau ar vėliau bus laikas, kada, suvartojant tai pačiai dirvai daugiau darbo ir kapitalo, jos gamyba negalės atitinkamai didėti (mažėjančio žemės derlingumo dėsnis, pal. § 17).

Ricardo tuo yra pasitarnavęs, kad jis pirmas aiškiai nušvietė, kas tai yra žemės renta. Renta, sulig juo, nėra bendrojo žemės gavinio dalis, bet priklauso tam tikrų bei įvairių žemės sąlygų nevienodumo. Žemės renta nėra žemės gaminių kainos priežastimi (pal. § 26), o kainų plėtimosi padarinys. Tas pats yra su žemės naudojimo bei nuomos kainomis (pal. § 25).

Prie žemės esamų trobesių bei melioracijų k a p i t a l a s įgauna žemės kapitalo pobūdžio ir keičiasi kartu su žemės renta, nors dėl jo tiesiog gautasis didesnis gavinys nėra žemės renta. Laukus išdrenavus, gautajam didesniam gaviniui javų kainų pakilimas tiek pat reiškia, kaip ir visiems kitiems gaviniams. Bendras nuomos kainų pakilimas išeinà naudon kiekvienam namų aukštui.

K a i m o ž e m ė s r e n t o s r e i k š m ė aukštesnės kultūros šalyse yra labai nedidelė. Ji kyla čia tik pamažu, ilgesnį laiką gali palikti vienoda, o, pasitaikius didesnėms nelaimėms, ir visai išnykti. Naujų kraštų dalyvavimas ir jų gamybos pakėlimas importo šalyse žemės rentą dažnai visai sumažina. Dažnas

nuosavybės keitimas ir žemės dalinimas tik išimtinai kam nors gali būti daugiau pelningas; tuo skaldoma žemės rentos kilimo reikšmė, o tuo pačiu ji silpninama. Geriau išnaudoti menkesnę dirvą taip pat moko patyrimas, o vis didėjančių kapitalo priemonių vartojimas verčia net gamtą nusileisti. Be to, žemės rentos negalima niekuomet tiksliai nustatyti dar ir dėl to, kad kapitalo ir darbo ryšys su žeme vis labiau plečiasi. Atsilikusių sričių žemės renta didėja, gerinant susisiekimo priemones ir suartinus kraštą su pasauline rinka.

Daugiau įgauna reikšmės, didėjant gyventojų skaičiui, miestų žemės rentos pakilimas. Ji pabrangina miestuose visą gyvenimą. Žemę valdantieji gali priversti nuomos priklausančius miestų gyventojus tiesiog būti jų duoklininkais ir, nuomai didėjant, prisisavinti, kol monopolis pagerintomis susisiekimo priemonėmis nėra susilpnintas, didesnę visų dirbančiųjų gyventojų uždarbio dalį. Dar mažiau iškilusiose šalyse, dėl susisiekimo priemonių patobulinimo ir dėl imigracijos, taip pat kyla ir kaimo žemės renta.

Kaimo ir miesto žemės renta tuo skiriasi, kad pirmąją, bent Vokietijos sąlygose, [1]) galima tik darbu įsigyti, ir kad tik tie gali jos įsigyti, kurie žemės ūkį pažįsta. Dalyką pažinti turi taip pat ir nuomininkas. Atvirkščiai, mieste visa nusveria tik bendrosios sąlygos ir ypatinga savininko kvalifikacija čia nėra svarbi. Kaimo žemė yra gamybos priemonė, o miesto žemėje įdėtas turtas didžiumoj yra rentinis kapitalas.

Turint kapitalo galima, susidėjus palankiai bendrai konjunktūrai arba dėl ypatingo monopolio, taip pat pasipelnyti. Tik tiek tėra skirtumo, kad žemės renta, labai ankštai susijusi su bendru visuomenės ūkio išsiplėtimu, lygiai paliečia dideles gyventojų dalis ir, visuomenės ūkiui kylant, ilgesniais laikotarpiais ji nuolatos kyla. Tuo tarpu pasipelnymas iš kursų ir kapitalo pasitaiko tik atsitiktinai, yra praeinama ir palieka be bendros visuomenės ūkiui įtakos, kadangi konkurencija anksčiau ar vėliau visa išlygina, o turint žemės — tai nėra tokiam laipsny galima.

Žemės rentai daroma daugybė priekaištų, pasiūlymų ją susiaurinti, atimti iš atskirų savininkų ir bandyti ją naudingą padaryti visuomenei. Šios nevienodai toli siekiančios nuomonės vadinamos „žemės reforma“.

---

[1]) Taip pat ir Lietuvoj. *A. R.*

59. Kapitalo renta ir procentai.

Kadangi kapitalas žmogaus darbo vaisius gali padidinti daugiau, kaip jo vertybė savaime sumažėja (mašinų apsinešiojimas, trobesiai, naudojami gyvuliai), tad ta grynojo verslamonės gavinio dalis, kuri pareina iš kapitalo veikimo, vadinama kapitalo renta. Ją išskirti ir jos dydį nustatyti galima tik labai retai. Ji nėra tas pats, kas yra už paskolą mokami procentai. Atvirkščiai, ją tenka mokėti iš rentos arba savo naudojamo kapitalo sąskaiton įtraukti, vadinas, bendrai imant, ji turi būti mažesnė, kaip pati renta. Kapitalo renta yra tai, ką kapitalas duoda, o kapitalo procentai yra tai, ką jis kaštuoja. Vartojamojo kredito naudojimas daugiau vertinamas, kaip už tai mokėtini procentai. Bendrai imant, procentai yra duodamos paskolos kaina. Procentai apima, be atlyginimo už naudojimą, dar ir atlyginimą už paskolinimo operacijų darbą bei apdraudimo premiją, kuri, žiūrint riziko, gali būti įvairi, o dažnai net labai didelė. Sulig įvertinto kapitalo vidutiniu produktingumu nusistato vidutinių procentų riba, kurios jie negali viršyti, tačiau žemiau kurios, žiūrint pasiūlų bei paklausų santykio, gali kristi tol, kol nustoja buvęs akstinu taupyti ir kapitalą paskolinti.

Jei skolinamas kapitalas produktingai investuojamas, tad visai teisinga, kad skolintojas gaunamų procentų formoj dalyvauja darbo padariniuose ir tuo pačiu apmokamas už tai, ko jis nustoja, atsisakydamas nuo kapitalo asmeninio naudojimo. Panašus atsisakymas kapitalą produktingai naudoti bus ir tada, jei jis skolinamas vartojimo tikslams, šiuo atveju to kapitalo negalima produktingam naudojimui perleisti. Vadinas, yra visai teisinga, kad, dėl vartojamo kredito sukliudymo produktingai kapitalą išnaudoti, būtų koks nors pakaitalas. Jei pripažįstama privatinė kapitalistinė gamyba, tad reikia pripažinti ir procentus, kurie yra tik šitos ūkio santvarkos padarinys. Tačiau, be kapitalo rentos paskirstymo, palieka dar vad. ekonomiškai techninė problema apie kapitalo produktingumą. Net socialistiškai organizuotam ūky kapitalo vartojimas didina gavinį, tik kapitalo renta paliekama visuomenei ir netenka nei privatiniam verslamoninkui, nei procentų formoj turto savininkui.

Kapitalo pasiūlai pareina nuo tautos gerbūvio, be to, nuo skaičiaus asmenų, kurie valdo grynas turto vertybes, patys jų nevartodami. Kapitalo pasiūlas mažina jo išplaukimas į užsienius.

Paklausai pareina nuo tautos didumo, jos darbo pajėgų, nuo jos sugebėjimo verstis bei daryti išradimus, be to, nuo esamų gamtos pajėgų išsiplėtimo, krašto plotų, metalo turtų žemėje ir t. t.

Santykiuojančios šalys, taip pat įvairios kapitalų investacijos rūšys nuolatos stengiasi išlyginti procentus. Juo kultūros laipsnis yra žemesnis, juo procentai yra aukštesni, o tai yra, visų pirma, dėl menko saugumo, dėl kurio tenka didesnes apsidraudimo premijas mokėti, be to, dėl kapitalo, palyginti su nenaudojamomis gamtos pajėgomis, stokos. Juo kultūros laipsnis aukštesnis, juo kredito ūkis daugiau išsiplėtęs ir juo jis daugiau palaiko kapitalo vartojimą, juo visuotinesnis yra teisinis saugumas, — juo su mažesne apsidraudimo premija tenkinamasi, juo greičiau darosi kapitalas ir pasiskirsto kapitalo pasiūlai, ir juo didesnis atsiranda skaičius asmenų, kurie nenori patys kapitalo vartoti: dėl to mažėja ir procentai.

Žemi procentai, jei jie dar pakankamai skatina kapitalą taupyti, tiek ekonominiu, tiek socialiniu atžvilgiu gerai veikia kadangi neturintiems turto jie lengvina remti savo darbo pajėgas pigiomis paskolomis, o tai veikia labai gerai verslamones. Del to į procentų sumažinimą mūsų sąlygomis žiūrima kaip į ūkio pažangą.

13 ir 14 šimtmečiuose Anglijoj 20% nebuvo nieko nepaprasto; 16 šimtmety jis sudarė 10%, 18 šimt. pradžioje — 5%, jo vidury laikas nuo laiko tik — 3%, 19 šimt. pradžioje procentai pakilo, o antroje jo pusėje vėl nukrito. Rytų Prūsuose ypotekos procentai 19 šimt. pradžioje svyravo tarp 6 — 7%, laiduotų popierių procentai sudarė 5%. Praėjusio šimtmečio 30 metų gale jie nukrito ligi $3^1/_2$%, ligi 90 metų pradžios vėl pakilo ligi $4^1/_2$, 90 metų gale nukrito ligi $3^1/_2$ ir prieš karą pakilo ligi 4%.

60. Darbo atlyginimo rūšys.

Be turto pajamų, yra dar darbo pajamos, kurios gaunamos iš darbo pajėgų išnaudojimo. Darbo pajėgos gali būti sunaudotos savarankiškai savoj ūkio verslamonėj; čia bus darbo pajamos iš verslamoninko pajamų dalies; bet apie tai vėliau pakalbėsime. Be šitų verslamoninko pajamų, yra dar darbo pajamos tokių savarankiškų asmenų, kurie ūkio gamyboj tiesioginai nedalyvauja, o verčiasi laisvai. Šalia savarankiškų darbo pajamų yra dar pajamų, kurios gaunamos naudojant darbo pa-

jėgas patarnauti kitiems asmenims. Prie jų priklauso algos valdininkams, kurie dirba tarnaudami visuomenei, taip pat algos tarnautojams, kurie savo darbo pajėgas atiduoda privatinei verslamonei. Svarbiausią tarnaujančių kitiems asmenims grupę sudaro samdomi darbininkai.

Atlyginimas mokamas įvairiais būdais: daiktinėmis gerybėmis arba pinigais, taip pat sulig laiku ir atliktu darbu.

Natūralinio atlyginimo geroji pusė svarbiausia yra ta, kad darbininkas savo gyvenimui reikalingų dalykų gauna vienodai, nežiūrint į tai, kaip kainos būtų nepastovios ir vistiek, kokia būtų ekonominė konjunktūra, — jam nereikia tuo rūpintis, ir jo išsimaitinimas yra visuomet užtikrintas. Natūralinis atlyginimas galimas tik tada, jei įmonė, kurioje darbininkai dirba, gamina daiktines gėrybes. Mokant natūralinį atlyginimą taip pat sutaupomos apyvartos išlaidos.

Visai kitos reikšmės, kaip skirtumai tarp natūralinio ir piniginio atlyginimo, turi realinis ir nominalinis atlyginimas. Nominalinis atlyginimas yra pinigais išreikštas atlyginimo dydis. Realinis atlyginimas yra gerybių kiekis, kurį darbininkas, jam už tai atlyginus, gali įsigyti.

Pirmiau labai plačiai buvo vartojamas atlyginimas nuo laiko. Jis tinka tada, jei darbui išeikvojamas laikas gali būti pakankamu atlikto darbo mastu arba jei atitinkamas darbo pajėgų išnaudojamas gali būti prižiūrimas ir kontroliuojamas. Naujaisiais laikais, išsiplėtus mašinų darbui, vis dažniau vartojamas vienetinis, arba akordinis, atlyginimas, kuris darbininkams išmokamas sulig jų atliktu darbu. Jis yra pritaikintas tik ten, kur, esant darbo padalinimui, dauguma darbų gali būti paskirstyta į visą eilę vienetinių darbų, kuriuos galima lengvai izoliuoti ir išmatuoti. Be to, turi būti vienodai ir lengvai prižiūrima taip pat darbo kokybė. Gerai kokybei palaikyti pasirodė gana praktiškas grupinis akordas, kai atlyginimo mastu yra ne atskiras vienetas, bet visos darbininkų grupės bendrai atliktas darbas. Jei darbą atlikti pavedama vienam darbininkui, leidžiant jam pasiieškoti padėjėjų ir jiems atlyginti, tai yra *meisterinė akordo sistema.*

Kad paskatintų daugiau darbu susidomėti, dažnai buvo praktikuojama, išmokant atlyginimą, suteikti už ypatingus darbus premijas, atsižvelgiant ne tik į atlikto darbo kiekį, bet ir jo

gerą atlikimą (*kiekybines ir kokybines premijas*). Be to, naujaisiais laikais buvo įvairiais būdais bandoma, vartojant premijų sistemą, kreipti dėmesio tiek į praleistą dirbant laiką, tiek į darbo atlikimą. Be atlyginimo už sunaudotą laiką mokama dar viena nustatyto atlyginimo dalis už sutaupytą, palyginti su sutaupytu normaliu laiku, laiką. Be to, yra dar kintamoji skalė, pagal kurią atlyginimo dydis nustatomas, atsižvelgiant į pagamintos prekės kainą, o tuo pačiu į darbo davėjo pelną. Bet tai yra galima tik tada, jei gamybos sąlygos yra vienodos, be to, jei prekės yra vienodos ir galima lengvai nustatyti kainas.

Be darbo atlyginimo, kuris vadovaujasi tik ekonominiais sumetimais, yra dar socialinis atlyginimas, kuris pareina iš darbininko reikalavimų ir bandomas įgyvendinti, išmokant darbininkams senatvės, šeimynos ir pabrangimo priedėlius. Pirmu atsitikimu norima darbininką pririšti prie verslamonės ir senatvėj palengvinti jo gyvenimą. Antroji priemonė nori palengvinti darbininkui gyvenimą, turint didesnę šeimyną.

Privatiniam ūky svarbiausioji forma yra atlyginimas sulig atliktu darbu. Tačiau pinigų vertės kritimo laikais tai labai skaudžiai veikia darbininkus su jų šeimynomis, kuriems pragyventi šio atlyginimo dažnai nepakanka. Bet išeinant iš šių socialinių sumetimų, mokamas atlyginimas turi vėl savus ūkiškus neigiamumus. Žemesnieji atlyginimo laipsniai, palyginti su aukštesniaisiais, perdaug keliami ir niveliuojamas atlyginimas. Tai atima norą darbo kokybę kelti. Be to, atlyginimo išskaičiavimas negali būti daromas, neatsižvelgus į ūkišką verslamonės ir visos ūkio šakos padėjimą. Atlyginimo dydžio gyvenimo išlaidoms taikinimas iš dalies vyksta kintamąja skale.

Turint galvoje didelių darbininkų masių uždavinius, tinkamiausia atlyginimo forma yra užmokestis pastoviais kiekiais, ir, be to, darbininko atskyrimas nuo jo gaminio, kuris palieka tolimesniam verslamoninko išnaudojimui. Verslamoninkas pats vienas rizikuoja, tad jis turi teisės pats vienas ir pelnu naudotis. Darbininkų dalyvavimo grynąme pelne, kaip priedėlį prie atlyginimo, visuotinai pravesti nėra galima. Suteikti darbininkams pelno dalį, kaip priedėlį prie atlyginimo, galima, konkuruojant įvairioms tos pat rūšies įmonėms, tik ten, kur del geresnio darbininkų darbo atlikimo gaunamas didesnis pelnas. Tačiau tai yra galima įgyvendyti, esant darbininkams labiau inteligentiškiems, kurie supranta visas aplinkybes ir patys

stengiasi daugiau dirbti, be to, turi būti didelis verslamoninko autoritetas; o šiais laikais viso to dar gana dažnai trūksta. Iš antros pusės, dalyvavimas pelne gali p a k e i s t i patį a t l y g i n i m ą. Bet tada yra pavojaus, kad darbininkas gali nukentėti del riziko, o nesant pastovių pajamų, jo gyvenimas gali būti labai apsunkintas.

61. Atlyginimo dydis ir tvarkymas.

A t l y g i n i m o d y d i s gali būti svarstomas įvairiais atžvilgiais: visų pirma d a r b i n i n k o ir jo padarytos aukos atžvilgiu; ši auka, žiūrint fizinio ir dvasinio įtempimo, pavojaus, darbo nemalonumų arba ypatingų jo malonumų, gali būti labai įvairi. Atitinkamai yra nevienodas ir atlyginimas. Už proto arba meno darbus, darbininko atžvilgiu, tegali būti mažiau reikalaujama, kaip už grynai mechaninį rankų darbą. Atsisakant nuo asmens laisvės (tarnai), perimant didelę atsakomybę už sveikatai kenkiantį darbą brangiau mokama.

Tačiau atlyginimas gali būti svarstomas ir santyky su atliktu darbu, vadinas, d a r b o d a v ė j o a t ž v i l g i u; tas pats atlyginimas darbo vedėjui gali atrodyti dideliu, o darbininkui mažu, pagaliau, žiūrint, kaip darbininkas dirba. Didelis atlyginimas dažniausiai didina darbininkų uolumą ir jų darbštumą, o taip pat darbo pajėgų ištobulinimą bei jų išnaudojimą.

Trečia, galima dar kreipti dėmesio į darbininko gyvenimo reikalavimus ir bendrąjį tautos gyvenimą — tai bus ekonomisto s u m e t i m a i. Einant šiais sumetimais stengiamasi mokėti atlyginimą, kad palaikytų žemutiniųjų klasių sveikatą ir tinkamumą dirbti ir jas pakeltų dvasiniu ir moraliniu atžvilgiais. Didelis uždarbis ir, drauge su tuo, didelė plačiųjų masių perkamoji galia yra kiekvieno pažangaus visuomenės ūkio pagrindas. Geriausia priemonė jį kelti yra, kiek tai leidžia tarptautinė konkurencija, atlyginimo pakėlimas.

Darbininko žemutinę atlyginimo ribą sudaro visuotinai priimta gyvenimo norma, kurios pakanka ne tik patį darbininką ir jo šeimyną nuolatos maitinti, bet taip pat vaikams atitinkamą išauklėjimą duoti. Atlyginimas tik tuomet laikomas pakankamu, jei jis ne tik duoda galimumo gyventi, bet taip pat apdraudžia nustojus tinkamumo dirbti ir kartais visai be darbininko kaltės netekus darbo.

Atlyginimo norma, o drauge ir gyvenimo reikalavimai, įvairiose vietose ir atskirose verslų klasėse, žiūrint pasiruošimo ir kultūros laipsnio, nėra vienodi. Juo gyvenimo reikalavimai labiau didėja, juo vėliau, nesikeičiant atlyginimo sąlygoms, pradedama rūpintis šeimynos sukūrimu bei priaugimu, kad atitinkamų verslo dalyvių daugėjimas susitrukdytų ligi pakils atlyginimas.

Del to darbininkai atlyginimo sąlygų pagerinimą iš dalies turi savo rankose. Vis delto jie negali panašiai elgtis atsitiktinai, ir gyvenimo reikalavimai yra visos tautos kultūros išsiplėtimo padarinys. Atvirkščiai, valstybės valdžia, plėsdama mokyklų tinklą, leisdama darbininkus apsaugojančius įstatymus, versdama apsidrausti ir t. t., atitinkamai brangiai atlygindama savo samdomus tarnautojus, gali atlyginimo kilimą paveikti. Atlyginimo aukštumą dideliai veikia darbininkų organizacijos, streikai ir t.t.

Nuolatinių gyvenimui reikalingų gėrybų kainų kilimas turi kelti ir atlyginimo dydį, tačiau paprastai tai įvyksta kiek vėliau ir po kovų. Laikinis pabrangimas net gali, jei ūkio reikalai susitrukdo, atlyginimą sumažinti. Dar sunkiau yra sumažint atlyginimą kainoms nukritus. Gyvenimo pabrangimas, reikalų augimas ir įmonių gamybos didėjimas skatina siekt didesnio atlyginimo. Tačiau kiekvienu atveju darbo rinkoje veikia pasiūlai ir paklausai. Visuotinis atlyginimo pakėlimas taip pat didina ir gamybos išlaidas, o tuo pačiu veda prie dirbinių kainos kilimo.

Viršutinė atlyginimo riba nusistato darbininko darbo dydyje ir jo padarytų gaminių kainoje. Atlyginimo negalima mokėti daugiau, kaip galima už padengtą darbą išrinkti. Tačiau atlyginimas gali būti pakeltas kitų veiksnių sąskaiton. Prieš karą procentai ir žemės renta buvo sumažėję, o atlyginimas pakilęs, nors darbininko gyvenimo reikmenims kainos tiek daug pakilusios nebuvo.

Pasiūlai ir paklausai tam tikrose ribose sukelia žymių svyravimų. Kaimuose vasarą atlyginimas būna žymiai didesnis ne žiemą. Tačiau konjunktūros sąlygoms dažnai duodama perdidelės reikšmės; taip pat moralinė įtaka dažnai padaro daugiau, kaip pasiūlų ir paklausų kitėjimai. Atsižvelgdamas į visuomenės nuomonę, verslamoninkas dažnai savo visos galios atlyginimui sumažint nepanaudoja.

Ar atlyginimo padidėjimas iškelia, kaip Malhus manė, gyventojų skaičiaus padidėjimą ir perdidelius darbo pasiūlus, ar tai, pagaliau, veda prie darbingumo sumažėjimo, arba nuolatinio gyvenimo reikalavimų didėjimo, o tuo pačiu ir dirbančiųjų klasių

padėties pagerėjimo, — visa tai pareina nuo moralinio tautos pribrendimo ir jos apsišvietimo. Ricardo mano, kad pasiūlų lemiamoji darbo rinkos kaina nuolatos seka natūralinę kainą, t. y. reikalingą darbininkams išlaikyti kultūrinį gyvenimo minimumą; tačiau šios pažiūros nei jis pats galutinai neįrodė, nei ji atitiko davinius. Kad didesnis atlyginimas būtinai didina gyventojų skaičių, o tuo pačiu ir pasiūlas, pripažinti negalima. Ši įtaka tegali pasireikšti tik po ilgesnio laiko, kai pasikeičia darbo rinkos sąlygos. Ricardo ima pavyzdžiu atskirą izoliuotą darbininką, tačiau darbininkų organizacija šią salygą senai pakeitė. Lassallio vad. geležinis atlyginimo dėsnis, sulig kuriuo atlyginimas už darbą, esant ūkiškai laisvei, nuolatos turįs būti aprėžtas ekzistencijai palaikyti būtinais dalykais, Ricardo nuomonę dar labiau perdeda, nes Ricardo, turėdamas galvoje vis augantį ūkio plėtimąsi, pripažindavo, kad jo nustatytas atlyginimo dėsnis gali turėti ir išimčių. Didėją darbo pajėgų paklausai gali gyventojų skaičiaus padidėjimui būti lygūs arba jį prašokti. Šis pastarasis reiškinys gali būti padarinys verslamonės ūpo pakilimo, kapitalo padidėjimo ir jo organizacijos, vidaus reikalų, o tuo pačiu ir reikalavimų padidėjimo, padidėjusio rūpesčio praplėsti eksportą; o visa tai neturi ribų. Taip pat nėra teisinga sena J. St. Millio atlyginimo fondo teorija, pagal kurią atlyginimas turįs būti mokamas iš kapitalo pačios verslamonės, kuriai priklausanti tik tam tikra tautos gavinio dalis, taip kad esamas darbininkų skaičius turi joje esamu kapitalu dalintis: juo didesnis jų skaičius, juo mažesnė esanti priklausanti atskiram darbininkui dalis. Čia tenka pastebėti, kad pats darbininkas nuolatos gamina naujas vertybes, kuriomis atlyginamas verslamoninkas ir palaikomas atlyginimo fondas. Tačiau šis fondas nėra aiškiai aprėžtas.

Plečiantis kultūrai, dirbančiųjų klasių padėjimas, nežiūrint į visa, gali nuolatos gerėti, ir tai per paskutinius 50 metų faktinai yra įvykę. Moderninių darbininkų judėjimas ir didėjanti organizuotų darbininkų pajėga davė galimumo žemesniesiems sluoksniams, bekovojant už atlyginimą, daugiau iš tautos pajamų gauti.

62. Verslamoninko pelnas.

Verslamoninko pelnas yra ta grynojo gavinio dalis, kuri atlieka, atskaičius verslamonės apyvartoj esamo kapitalo procentus, nežiūrint, ar jis priklauso pačiam verslamoninkui ar ne, ir atlyginimą už darbą, kurį verslamoninkas, pats dirbdamas,

turi teisės sau atskaityti. Del to verslamoninko pelnas sudaro tik vieną dalį verslamoninko pajamų, kurios kartu apima ir aukščiau minimas pajamas, jei jos palieka verslamoninkui ir nereikia jomis mokėti skolų. Verslamonės pelnas gaunamas ne iš visų verslamonių; atvirkščiai, daugumas jų, konkurencijos spaudžiamos, gali mokėti už kapitalą tik labai nedidelius procentus ir atlyginimą už darbą. Net tokiose verslamonėse, kuriose atskirais metais gaunama, išmokėjus procentus už kapitalą ir atlyginimą už darbą, perteklius, šis pastarasis dažniausiai tenka sunaudoti kitų sričių nuostoliams padengti taip, kad bendrai imant pertekliaus nepalieka. Pertekliaus gaunama tik del nepaprasto darbo pasisekimo arba ypatingoms išorinėms sąlygoms susidarius. Tai yra atlyginimas už verslamonės organizaciją ir jos vedimą, už pakeltus del to sunkumus ir rūpesčius, kurių būna rizikuojant operacijų metu, vadinas, pirmoj eilėj paties riziko apdraudimo premija.

Verslamoninko pelnas yra tai lyg kapitalo ir darbo rentos junginys. Kadangi kapitalo renta yra didesnė, kaip iš jos mokami kapitalo procentai, tai jie sudaro verslamoninko pelno šaltinį. Be to, kadangi verslamoninko pelnas remiasi ypatingai kvalifikuotu verslamoninko veikimu, tad pelnas pareina taip pat ir nuo darbo rentos. Proporcija, kuria kapitalas ir darbas verslamonės pelne dalyvauja, labai nevienoda.

Verslamoninko pelnas yra tuomet teisėtas, jei tas pats kapitalas, tas pats darbas, toje pačioje verslamonės šakoje, tomis pačiomis sąlygomis, žiūrint verslamoninko gabumų ir jo darbštumų, pelno duoda nevienodai. Juo didesnė ir painesnė verslamonė, — juo didesnių reikalavimų statoma vadovų gabumams ir jų energijai. Nepaprasti dvasiniai verslamoninkų gabumai, kurie darbo pajėgoms duoda teisingą kryptį, tobulindami organizaciją, daro pasisekimą ir tuo padaro organizaciją ekonomiškai labiau produktingą, — ir tai daugiausia nulėmė paskutinio šimtmečio gerovės eigą. Vis delto kiekvieną verslamoninko pelną negalima aiškinti tik ypatingais jo gabumais; iš antros pusės, šis pelnas dažnai praneša net pačią riziko premiją. Didelis verslamoninkų pelnas kartais gaunamas taip pat del žemo atlyginimo, vadinas, darbininko sąskaiton, ir del monopolinių sąlygų, vadinas, vartotojų sąskaiton. Kartais vėl verslamoninkas atsitiktinai pasipelno del patogios konjunktūros. Del to atsakyti į klausimą, kiek verslamoninko pelnas yra teisėtas, tikrai negalima, ir tenka kreipti dėmesio į ypatingas sąlygas.

Antrasis skyrius.

Kriziai.

63. Kriziai, jų rūšys ir reikšmė.

Ekonominiai kriziai yra tam tikras praeinamas, visuotinis visuomenės ūkio gyvenimo apsnūdimas, kuris pasireiškia reakcijoj po ypatingai gyvo ir pelningo veikimo.

Krizių priežastimi gali būti grynai biržų kriziai, perdidelės biržų spekuliacijos, kai akcijų ir šiaip jau vertybinių popierių kursas dirbtinai išpučiamas, o po to staiga prasideda, atitinkąs pramonės rentabilingumą arba visuotinos panikos palaikomas, staigus kurso kritimas. Tai padaro labai didelių nuostolių, del kurių pirmoj eilėj ypatingai nukenčia didelis biržos spekuliantų skaičius, o kartu ir kiti vertelgos. Tokių krizių pavyzdžiais yra tulpiamonijos krizis Olandijoj nuo 1634—38, Prancūzijoj nuo 1715—20 po John Law spekuliacijų, Wienos krachas 1873 m. gegužės mėnesį.

Biržų kriziai iš dalies sukelia visuotinius k r e d i t o k r i z i u s, kai prie labai išsiplėtusios spekuliacijos atsiranda visuotinis nepasitikėjimas. Taip pat gali būti kredito kriziai, kai perdaug padidėja apyvartos priemonės ir pradeda staiga kristi jų vertybė, pav., po revoliucijai 1794—96 m. del perdidelės asignacijų emisijos Prancūzijoje, be to, del didelių bankų susibankrutavimo Amerikos Jungtinėse Valstybėse 1837 ir 1839, Londone 1866 ir Hamburge 1763 ir 1799 metais.

Kredito krizius dažnai seka p r e k y b o s k r i z i a i, kai prekybai ir pramonei trukdo veikti sumažėjęs arba pabrangęs paskolų gavimas, kaip kad dabar visur pastebiama. Vis delto paprastai prekybos kriziai įvyksta del prekių pardavimo susiaurėjimo, o tai iškelia perdaug padidėjusi gamyba, pav., po perdaug didelio naujų įmonių pristeigimo, kaip 1857 ir 1873—78 m. Infliacijos metu gamybos atsargą bei gamybos priemones labai padidino palinkimas prie daiktinių gėrybių. Rinkų kriziai yra ne tik persigaminimo kriziai, bet atsitiktinai ir sumažėjusio vartojimo kriziai, jei, pav., del karo sumažina krašto pirkimo galią susisiekimo netobulumai ir nederliai. Palyginti su gamybos patobulinimu, Vokietijos vidaus perkamoji galia ir eksporto galimumai yra sumažėję. Rinkų kriziai juo dažniau pasitaiko ir juo jie yra gilesni, juo daugiau išsiplėtusi yra tarptautinė prekyba ir juo di-

desnis darbo padalinimas. Rinkų krizius dažniausiai seka kredito kriziai. Rinkų kriziai per paskutinį 100 metų pasikartojo reguliariais laikotarpiais, tačiau nuo 1873 metų pasikeitė, palyginti su aštriais ir intensyviais praėjusių laikų kriziais, į iš karto ilgesnes, toliau trumpesnes depresijas (nuo 1872—78, 1887—88, 1890—94, 1901—2).

19 šimtmečio dvidešimtų metų agrariniai kriziai ištiko del perdidelio žemdirbystės išsiplėtimo ir del visos labai derlingų metų eilės. Sunki žemės ūkio padėtis praėjusio šimtmečio aštuoniasdešimtaisiais ir devyniasdešimtų metų pradžioj yra javų kainų kritimo padarinys, kuris įvyko del naujai pradėjusių gamyboj dalyvauti šalių, pagerinus joms susisiekimo priemones ir išplėtus ūkio kultūrą. Tačiau to negalima pavadinti kriziu ir tai yra daugiau ūkio eigos apstojimas.

Biržų krizių padariniai arba perdaug arba permažai vertinami. Jų nuostoliai, palyginti, nėra visuomenės ūkiui tiek dideli, kaip gali atrodyti sprendžiant iš nukritimo. Nes kaip kursų pakilimai, kylą iš perdidelio verslamonės pelningumo įvertinimo, nėra atitinkamas turto priaugimas, taip ir kursų kritimai nėra visuomenės ūkio nuostolis. Kriziai, staiga jiems pasireiškus, gerai veikia, kadangi jie sušvelnina ilgesniam laikui spekuliaciją ir dažnai ją sutrukdo. Vis delto tos žaizdos, kurių jie padaro, labai nusilpnina šalį, kadangi jų nuostoliai paliečia tiek gamintojus, tiek verslamoninkus bei darbininkus, ir ūkio apsnūdimas ilgiau pasilieka ir giliau paliečia.

Žinoma, vienodesnis pajamų padalinimas ir atlyginimo pakėlimas krizius sušvelnina, bet jokiu būdu nesugeba pašalinti, kaip tikrina socializmo atstovai (Rodbertus, Flürscheim), kurie mano, kad dirbančioji klasė daugiau gėrybių gamina, kaip gali jų už savo algą nusipirkti. Svarbiausia panašaus prekių pardavimo apsnūdimo priežastis yra ta, kad negalima jokiu būdu numatyti reikalavimų, apskaičiuoti laukiamą gamybą ir sulig tuo susitvarkyti. Tiek kredito ūkis, tiek techniškų padedamųjų priemonių ištobulinimas ir darbo stambioj įmonėj padalinimas duoda galimumo šiais laikais daugelyje verslų trumpesniu laiku praplėsti gamybą daugiau, kaip yra reikalavimų, ar bent daugiau, kaip vartotojai tuo metu gali mokėti. Tiesa, tokį galėjimą mokėti, bendrai imant, negalima visuose versluose lygioj proporcijoj su gamyba išlaikyti. Darbininkų klasės perkamosios galios pakėlimas paliečia tik kai kuriuos verslus ir mažiausia tuos, kur

kriziai ypatingai dažnai kartojasi (stambioji pramonė, kalnų pramonė). Persigaminimas visuomet duoda didelį kainų kritimą, o drauge ir darbininkų atleidimą, verslamonių sustojimą ir jų žlugimą.

Valstybė ir bendruomenės, norėdamos palengvinti krizių padarinius darbininkams, gali žemesniesiems gyventojų sluoksniams padėti, kiek galint atidėdama savo verslamonių, k. a. gatvių grindimus ir kitą statybą, melioracijos ir t.t. darbus tiems laikams, kai sumažėja privatiniai uždarbiai ir prasideda nedarbas. Iš antros pusės, atrodo, kad naujaisiais laikais vis daugiau pradedama išmokti, naudojantis moderniškomis padedamomis priemonėmis, geriau numatyti reikalavimus ir jiems pritaikinti gamybą. Prie to daug prisidėjo ir karteliai. Be to, prieš persigaminimą gali taip pat veikti diskonto politika, kuri spekuliacijos išsiplėtimo laikais kaip ir duoda įspėjimo ženklus, keldama diskontą. Del to paskutinieji prieškarinių laikų kriziai buvo lengvesni ir trumpesni, kaip senesnieji.

KETVIRTOJI DALIS.

Politinės ekonomijos istorija.

Pirmasis skyrius.

Merkantilizmas.

64. Pagrindinės merkantilizmo mintys.

Nors klasikinėj senovėj visuomenės ūkis buvo taip pat jau pažangėjęs, vis delto ekonominių klausimų teoretiškai tuomet, kaip ir viduramžy, dar nebuvo pratę tyrinėti. Senovės mokslas domėjosi daugiau abstraktiniais, kaip praktikos, uždaviniais, ir kadangi ūkio darbas buvo laikomas antraeiliu dalyku, o verslinis darbas laisvam žmogui atrodė kažkuo žeminančiu, tad palinkimo nagrinėti ūkinio darbo klausimus tuomet nebuvo. Taip pat viduramžiuose mokslas buvo grynai spekuliatyvinis. Ir nors darbas, kaip toksai, tada nebuvo niekinamas, vis delto tuo metu viešpataujanti Bažnyčia uždarbį laikė tokiu menku dalyku, kad tik kai kurie ūkio uždaviniai sugebėjo mokslą sudominti. Tik milžiniškos valstybinės ir ūkiškosios 16 šimtmečio atmainos paskatino pagaminti vieną kitą, nors ir menkesnį mokslo atžvilgiu, veikalą svarbesniais visuomenės ūkio klausimais, kurie per 17 šimt. išsiplėtė į visuomenės ūkio sistemą, vadinamą merkantilistine sistema. Šios sistemos faktinai neatstovauja nei vienas rašytojas, ir ji nėra griežtai įgyvendyta nei vieno valstybės vyro. Ji yra tik pagrindinė tų laikų pažiūra ir daugiau įgavo reikšmės praktikoje, kaip teorijos nušvietime. Ūkio ir valstybės atmainos, kurios paskatino imtis tyrinėti politinės ekonomijos klausimus, yra: 1) absoliutinis monarchijos ir valdininkų luomo atsiradimas, 2) visuotinis pinigų ūkio įsigyvenimas, 3) didėjantis valstybės finansų reikalavimas, ypatingai dėl samdomos kariuomenės išlaikymo, 4) kainų santykio perversmas dėl staigaus brangiųjų metalų, atradus Ameriką, plaukimo.

Pagrindiniai merkantilistinės sistemos dėsniai yra: 1) Kiekvienos valstybės vyriausybė gali vesti ir tvarkyti visuomenės ūkį, ir jos uždavinys yra rūpintis visomis sritimis, kad pakeltų visuomenės ūkį. 2) Kaip privatinis asmuo yra juo turtingesnis, juo daugiau jis turi pinigų, taip pat ir vyriausybė turi dauginti reikale ir dirbtinai pinigus, kaip būtiną mainų ir taupymo priemonę, ir juos išlaikyti šalyje. 3) Geriausia šiam tikslui pasiekti priemonė laikoma su palankiu balansu užsienių prekyba, t. y. toks prekybinis santykiavimas, kuriame daugiau gėrybių ir vertybinių prekių eksportuojama, kaip importuojama, ir už tai daugiau pinigų gaunama, kaip išleidžiama. 4) Palankiam prekybos balansui gauti būtinu dalyku laikomas pramonės kėlimas ir, be to, politinei galiai sustiprinti gyventojų skaičiaus padidėjimas. 5) Pramonei palaikyti įvedama griežta verslinio darbo tvarka, ji papildoma ir remiama premijomis ir privilegijomis. Šitos priemonės gali pilnai veikti tik savarankišką ir aiškiai aprėžtą kraštą. Dėl to reikalaujama 6) Šalies aprėžimo muitų siena, kad būtų galima tvarkyt eksportą ir importą ir apsunkint arba visai sutrukdyt gatavų dirbinių išvežimą, o žaliavos įvežimą.

Markantilistai siekia įgyvendyt uždarą tautinį ūkį, į kurį jie žiūri kaip į didelį privatinį ūkį. Iš to aiškėja vienašališka į pinigus, kaip į gerovės veiksnį, pažiūra ir nuomonė, kad tarptautiniam santykiavime vienos šalies pelnas yra paremtas tik kitos šalies nuostoliu. Ir nors merkantilistai užsieninių gaminių prabangą laiko blėdingu dalyku, tačiau jų vartojimą, kuris didina pinigų apyvartą, laiko esant reikalingą.

65. Merkantilizmo mokslo atstovai.

Pirmuosius politinės ekonomijos rašytojus merkantilistų periode sutinkame Italijoj, tarp jų pirmoj eilėj Antonio Serra, kuris 1613 m. vienam savo rašinyj nušvietė visuomeninės gerovės sąlygas, pramonės ir prekybos reikšmę ir bandė atsakyti į klausimą, kokiu būdu šios ūkio šakos gali duoti šaliai aukso ir sidabro, — ir čia jis duoda ypatingos svarbos meno dalykų gamybai. Tačiau jis visai teisingai įvertina žmogaus darbo svarbą ir yra priešingas draudimui pinigus išvežti ir kitiems panašiems, santykiavimą trukdantiems, suvaržymams. Be to, reikia paminėti taip pat Antonio Broggia 1743 m. ir Antonio Genevesi 1760 m. raštus.

Anglijoj, be Bacono iš Verulamo, tenka ypatingai paminėti taip pat merkantilistinio prekybos balanso mokslo šalininką ir plataus ekonominiam gyvenime valstybės veikimo šalininką Thomas Mun su savo rašiniais: „A discourse of trade from England into the East India", 1609, 2 laida 1621, ir „Englands treasure by foreign trade or the balanse of our foreign trade is the rule of our treasure", 1641 (išverstas į vokiečių kalbą Biacho, Wien und Leipzig). Jis gina Rytų Indijos Prekybos Kompanijos (Ostindische Handelskompagnie) veikimą ir bando įrodyti, kad ji daug prisideda prie palankaus Anglijos prekybos balanso. Jis pateisina Heinricho VIII „statute of employment", kuris vertė svetimtaučius pirklius išsivežti už parduotas viduje prekes ne pinigus, bet gatavus dirbinius. Vėlyvesniam rašiny tarp kitko jis smerkia akylesnį policijos prižiūrėjimą kai kurių prekybos aktų. Jis stovi už palankaus prekybos balanso išlaikymą: „pinigai gimdo prekybą, o prekyba daugina pinigus". Be to, reikia paminėti dar Josiah Child su jo rašiniais iš 1668 ir 1690 metų ir William Temple su jo darbu iš 1672 m.

Prancūzijoj yra minėtini: Français Mélon „Essais polit. sur le commerce", 1731 (vokiškai išversta: Jena 1840); *L. Forbonnais* „Élements du commerce", 1754 m. ir „Principes et observations économiques" 1767 m.

Vokietijoj minėtini: Kaspar Klock, „Tractatus Economicopoliticus de contributionibus", 1634; Veit Ludw. v. Seckendorff „Teutscher Fürstenstaat", 1656 ir vėliau 1754; Johann Joachim Becker, „Politischer Discurs von den eingentlichen Ursachen des Auf- und Abnehmens der Städte, Länder usw." 1668; W. v. Schröder, „Fürstliche Schatz — und Rentkammer" 1686.

Merkantilistų mokslas praktikuojamas per ištisus 17 ir 18 šimtmečius ne vienpusiškai ypatingai prie Colbert (1619 - 87), labai ryškiai prie Cromwell, taip pat Friedrcho I, Friedricho Didžiojo ir kitų kunigaikščių laikais. Valstybė savo kišimusi bandė kelti ne tik žemės ūkį, bet ir prekybos išsiplėtimą, žinoma, ir tokias šakas, kurios visai neatitiko krašto sąlygų, pav., Prūsijoj šilko kultūra. Griežtai apsaugojamieji muitai turėjo palankiai veikti santykiavimą su užsieniais. Vedybas ir gimdymus buvo bandoma kelti premijų keliu. Emigracija buvo griežtai draudžiama, atvirkščiai, apsišvietusių gyventojų imigracija buvo palaikoma.

Antrasis skyrius.

Liberalizmas.

66. Fiziokratinė sistema.

Vienapusiškumas, kuris ypatingai pasireiškė merkantilistinėj praktikoj, sukėlė 18 šimtmetyje esminį nuomonių pasikeitimą. Buvo prieita išvada, kad prekybos ir pramonės privilegijavimas yra naudingas tik atskiriems asmenims, kad žemės ūkis kenčia dėl draudimo išvežti žaliavą, nežiūrint į tai, kad pramonė tuo nėra taip pat tinkamai keliama. Valdžios kišimasis į visuomenės ir privatinio ūkio smulkmenas dažnai duodavo progos apsirikti, o asmenų mainymas dažnai buvo politikos pasikeitimas. Vienašališka prekybos politika privertė atskiras šalis viena nuo kitos užsidaryti. Ispanijoj merkantilistinė pinigų politika privedė prie galutinės suirutės, o perdidelis brangiųjų metalų prisirinkimas pakėlė visuotinai kainas. Prie šių išorinių motyvų prisidėjo dar teoretinės sąvokos: racionalizmas, kuris visa stengėsi išaiškinti grynu protu, ir prigimtinės teisės mokslas, kuris, priešingai nustatytoms teisės normoms, siekė naturalinės, plotą ir laiką viršijančios, visuomenės santvarkos, kuri galėtų įsigyventi, jei tik tai netrukdytų valstybiniai įstatymai. Taip iš pasipriešinimo išoriniam globojimui ir visuotinių pagrindinių pažiūrų pasikeitimo atsirado naujas fiziokratinis mokslas, dėl to taip pavadintas, kad, jo atstovų nuomone, ūkio gyvenimas taip pat esąs visiškai prigimties įstatymų valdomas, kurių laisvas pasireiškimas geriausiai galįs visuomenės ūkį kelti.

Fiziokratai, tarp jų pirmoj eilėj François Quesnay, asmeninis Liudviko XV gydytojas, savo rašiny „Tableau economique“ Versailles 1757 m.. šiaip savo principus nušviečia: 1) Tik žemės kultūra sugebanti dauginti visuomenės turtą. 2) Prekyba ir pramonė didina žaliavos vertybę tik tiek, kiek kaštuoja tam sunaudotas darbas; jos nepagamina jokio pertekliaus ir dėl to nėra produktingos. 3) Kadangi tik vienas žemės ūkis gamina perteklių, produit net, tad jis turi pakelti ir visus mokesčius; dėl to siūlomas vienatinis žemės ūkio mokestis nuo pelno. 4) Dirbtinis, perdidelis pinigų šalyje dauginimas vedąs tik prie jų vertybės kritimo ir visuomenės ūkiui neduodąs jokios naudos. 5) Kadangi visuomenės ūkis priklauso visuotinių tvirtų prigimties įstatymų, tad jiems priešingas vyriausybės kišimasis gali tik blė-

dingai paveikti, nuo to pareina fiziokrato Gournay valdžiai taikomas posakis: Laissez faire, laissez passer. Vyriausybės veikimas turįs būti tik saugumo sudarymas ir ekonominių kliūčių pašalinimas. Fiziokratai reikalauja: panaikinti visokius muitų suvaržymus ir monopolius, įvairias lažas ir šiaip jau feudalizmo naštas, kad viduje būtų įgyvendyta ekonominė laisvė. Jie reikalauja taip pat pašalinti atskirų šalių užsidarymą. Tuo būdu jie padėjo pirmuosius laisvo darbo pagrindus ir bandė sušvelninti tautų priešingumus.

Šios kripties atstovai Prancūzijoj buvo: Senesnysis Mirabeau, Dupont de Nemours ir kiti; Vokietijoj: Schlettwein, Fulda, Schmalz, šveicarietis Isaak Iselin; Anglijoj: Tucker. Žymiausias šio mokslo šalininkas, kuris visus kitus toli paliko ir kuris išvengė jų didesnių vienapusiškumų, yra Turgot, išdėstęs savo pažiūras rašiny „Reflexion sur la formation et le distribution des richesses", 1766.

67. Adam Smith.

Nepaprastas Anglijos prekybos ir pramonės antrojoj 18 šimtmečio pusėj žydėjimas ir iš to einąs matomas šalies gerovės didėjimas buvo akstinu pažiūroms į ūkį dar kartą pakeisti. Šotlandietis, Adam *Smith*, gimęs 1723 m. Kirkaldy, miręs 1790 m., savo 1776 m. išleistam epochiniam veikale „An inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations" sukūrė naują sistemą. Savo moksle jis dažnai remiasi Dav. Hume (1752 m. Political discourses; į vokiečių kalbą išvertė 1800 m. *Krausas*, 1876 v. *Niedermüller*; ir Essays and treatises on several subjects, 1753—1754) ir yra artimas Turgot, bet abu jis pralenkia.

Ad. Smith iš fiziokratų paėmė bendrųjų ūkio prigimties įstatymų mintį. Jis mano, kad, bendrai imant, ūkiškas veikimas, kurio tikslas pirmoj eilėj patenkinti privatinius reikalus, savaime gerovę geriausiai kelia, kadangi toks veikimas, viešpataujant ūkio laisvei, į tikrąjį kelią įvedamas konkurencijos pagalba. Vartotojų reikalus jis laiko svarbesniais už gamintojų, o tais laikais tai jau reiškė didelę pažangą. Bendrai, jis laiko atskiro asmens gerovę aukščiau valstybės ir visumos gerovės ir reikalauja iš valstybės pašalinti visas kliūtis ir žiūrėti, kad kiekvienas atskiras asmuo galėtų kiek galint daugiau tobulinti savo pajėgas. Dėl to jo sistema visai teisingai vadinama „individualistine".

Jis reikalauja, kaip ir fiziokratai, pašalinti monopolius, fideikomisus ir t. t., įvesti prekybos ir verslų laisvę. Jis pripažįsta įšimtis, kaip navigacijos aktai, karo reikalavimų aprūpinimas, priemonės iš politinių motyvų ir t. t. Jis yra fiziokratų priešas, kadangi jis pripažįsta, kad prekyba ir pramonė gali taip pat didinti tautos turtą; vertybės kėlimas esąs vienatinis ūkiško veikimo tikslas ir, jo nuomone, jis pasiekiamas žmogaus darbo pagalba visuose versluose. Tik viršijąs vartojimą gamybos perteklius keliąs tautos gerovę. Dėl to ši pastaroji galinti būti keliama tik didinant ir tobulinant patį darbą (darbo padalinimo keliu), arba mažinant reikalavimus ir neproduktingus gyventojus. Žmogaus darbas, sulig Smithu, esąs taip pat geriausias gėrybių vertybės mastas, nustatomas sulig darbo dydžiu, kurio galima įsigyti už kurią nors gėrybę. Pirmiau, jo nuomone, prekių kaina buvusi tik tiek aukšta, kiek buvo jos gaminimui suvartota darbo. Išsiplėtus privatinei nuosavybei, prekių kaina apimanti paprastai taip pat kapitalo ir žemės rentą.

Ad. Smithas iš pradžių būdavo dažnai perdaug aukštinamas, o vėliau kritika jį permažai įvertindavo. Jo reikšmė glūdi tame, kad jis pirmesniųjų pakraipų nuomones atpalaidavo nuo jų vienapusiškumo ir sujungė į vieną aiškią sistemą, be to, šiai sistemai davė formą, kuri ūkio klausimais sudomino plačiausius sluoksnius.

68. Malthus ir Ricardo.

Anglas Robertas Malthus (1766—1834) savo rašiny „An essay on the principle of population“ 1803 m. pateikia visai priešingą pirmiau vyraujančioms pažiūroms gyventojų mokslą. Jo svarbiausios mintys yra: 1. žmonės, kaip ir gyvuliai, turi palinkimų ir gabumų daugintis greičiau, kaip tai leidžia reikalingos išsilaikyti gyvenimo priemonės. 2. Dėl to, sulig tam tikru prigimties įstatymu, kol žmogus vadovausis savo palinkimais, neįvertins pavojaus ir jo nevengs protingu susivaldymu, nuolatos gresia gyventojų pertekliaus pavojus. 3. Epidemijos, karai ir kitos priverstinos dauginimosi kliūtys yra būtini šių sąlygų padariniai.

Malthus daro iš to išvadą, kad kiekvienas dirbtinis gyventojų skaičiaus dauginimas esąs nereikalingas ir galįs tik blogai veikti. Taip pat esanti blėdinga plati žmoniška vargšų globa, kuri mažinanti žmonėse rūpestį pasirūpinti savo ateitimi. Tik visiškas kiekvieno už save atsakingumas, aiškus sąlygų pažinimas ir mo-

ralinė tautos pajėga gali pašalinti minimus blogumus. Tačiau turi maža vilties, kad tai gali būti pasiekta. Jis permažai kreipia dėmesio į kultūros išsiplėtimo reikšmę ir žemės kultūros išsiplėtimo ir pakėlimo galimumus, be to, perdaug vertina maisto priemonių atsargos gyventojų judėjimui įtaką ir permažai vertina išsiplėtusio visuomenės ūkio priemones padidint darbo paklausus ir jo vaisius. Jis gyventojus ir gyvenimo priemones stato vienas prieš kitą, tuo tarpu tarp jų yra įsispraudusi nuosavybės teisė, ir tokiu būdu įgauna reikšmės gyventojų perkamoji galia ir gyvenimo gėrybių kainų susidarymas. Ne patsai Malthus, bet jo mokiniai pareikalavo iš valdžios gyventojų dirbtinį dauginimąsi varžyti (vedybų suvaržymai, emigracijos organizacija ir tt.), ir tuo jie sukėlė nepasitikėjimo Malthuso teorija. Jų pagrindines pažiūras, nors būtų įvairios kraštų kultūros, žiūrint jų ploto, laiko, verslų padalinimo, apsigyvenimo sąlygų ir pasiturėjimo sąlygų, — reikia, bendrai imant, pripažinti teisingomis. Vis dėlto jų formulavimas sukelia gana didelių abejojimų.

David Ricardo (1772—1823) 1817 m. išleistame veikale: „On the principles of political economy and taxation“ savarankiškai pareiškia pirmoj eilėj šiuos dėsnius: 1. Gėrybės mainomoji vertybė nesivadovauja darbu, kuriuo, Ad. Smitho nuomone, už jas santykiavime perkama, bet iš dalies gerybės retenybe, o iš dalies, ir tai pirmoj eilėj, darbu, kuris reikalingas gėrybei pagaminti. Kapitalas yra sutaupytas darbas. 2. Ne kiekviena dirva gali duoti žemės rentą. Dėl to ji nėra būtina gyvenimo priemonių kainos dalis. Ji dažniau atsiranda gyventojų skaičiui padidėjus tiek, kad reikalavimams patenkinti tenka naudotis menkesnėmis vertybėmis, taip pat nepatogiai gulinčiais žemės plotais ir gamybai daugiau išleisti. Nepalankiausiose sąlygose apdirbamų žemės plotų lėšos nustato gaminių kainas. Ir tai, kas palieka iš gavinio (bendrųjų pajamų), atskaičius gamybos išlaidas ir apmokėjus sunaudotą kapitalą, geresnėse sąlygose esantiems ūkiams yra žemės renta (pal. aukščiau 58). Prie šitos sąvokos privedė jį taip pat jo mokslas apie mažėjantį dirvos pelningumą, būtent, kad juo toliau, juo mažiau duoda pelno į tą pačią dirvą įdedamas darbas ir kapitalas, nors patsai bendrųjų pajamų gavinys didėja.

Ricardo, prisilaikydamas Malthuso, mano, kad į žmogaus darbo pajėgas reikia žiūrėti, kaip į prekę, kurios kaina tvarkoma pasiūlų ir paklausų santykiu. Jis turi naturalinę ir rinkos kainą. Rinkos kaina yra atlyginimas, kuris iš tikrųjų užmokamas,

naturalinė kaina yra tam tikras gėrybių kiekis, kurio kaip tik pakanka išlaikyti, atitinkamai kultūros laipsniui, darbininką ir jo šeimyną. Einant tam tikru prigimties įstatymu, faktinasis atlyginimas nuolatos seka naturalinį atlyginimą. Jis negali ilgesnį laiką aukščiau pastarojo išsilaikyti, nes jis sudaro perdidelį gyventojų ir darbininkų skaičiaus padidėjimą, o tuo pačiu darbo jėgų pasiūlų padidėjimą ir atlyginimo sumažėjimą. Taip pat darbo rinkos kaina negali nuolatos būti žemesnė už naturalinį atlyginimą, kadangi darbininkai pradeda emigruoti, tik pavėluotai gali įkurti šeimyną, save ir savo šeimyną blogai maitina ir prieš laiką miršta, — o tai sumažina jų skaičių, o drauge ir darbo pajėgų pasiūlus, kol vėl atitinkamai pakyla atlyginimas (pal. aukščiau 61). Ricardo tuo būdu pripažino prigimties įstatymais paremtą tarp kapitalistų ir darbininkų kovą, kuri reguliuoja atlyginimą. Tačiau jis pats atkreipė dėmesį į tai, kad darbininkų klasė gali kelti savo „Standard of life", o tuo pačiu ir atlyginimą tiek, kiek yra tam palankus ūkio plėtimasis, taip pat, kad nuolatos didėją darbininkų paklausai gali panašaus darbininkų pasiūlų padidėjimo įtaką išlyginti taip, kad darbo rinkos kaina gali išsilaikyti ilgesnį laiką aukščiau naturalinio atlyginimo. Žinoma, jis nepastebi, kad žmogus, kaip darbo pajėgų nešėjas, įgiję aukštesnį kultūros laipsnį, nesiduoda su savim elgtis kaip su preke, o tuo pačiu trukdo įstatymais paremtą atlyginimo santvarką. Be to, jis vis dar permažai vertina galimumą, esant aukštesniam kultūros laipsniui, padidinti progą dirbti daugiau, kaip didėja darbininkų skaičius, keliant gyvenimo reikalavimus ir gamybą pasaulinei rinkai.

Iš klasinės politinės ekonomijos atstovų Anglijoj tenka dar paminėti J. St. Mill, iš kurio raštų ypatingai pažymėtinas 1848 m. išleistasis „Principles of political Economy".

69. Optimistai.

Priešingi Malthuso ir Ricardo pesimistiniams evoliucijos aiškinimams yra amerikietis Carey, 1793—1879, ir prancūzas Bastiat, 1810—1850. Abudu reikia laikyti Adomo Smitho mokiniais. Taip pat abu jie taria esant bendriems visuomenės ūkio prigimties dėsniams, tam tikrai pasaulinei santvarkai, kuri, sulig Bastiat, niekeno nevedama siekia visuotinės harmonijos. Sulig Bastiat, vertybė nėra kas kita, kaip santykis tarp mainomųjų patarnavimo veiksnių. Ji matuojama tuo įtempimu, kuris susitaupo gavėjui

įsigyjant daiktą arba patarnavimą. Sulig Carey, darbas esąs taip pat vienatinis ir visur pastebimas pagrindas vertei nustatyti, tačiau čia nulemia ne produkcijos, o reprodukcijos išlaidos. Kadangi, kultūrai siaurėjant, tos išlaidos mažėja, tad turi taip pat nukristi ir prekių vertė. Kultūrai kylant, darbininko naudojimasis gaminiu sumažėja ne tik absoliutiškai, bet, palyginti su kapitalu, taip pat reliatyviškai, kadangi didėjantis kapitalas reikalingas darbininkų jį išnaudoti, taip kad darbininko reikšmė ūkio gyvenime nuolatos kyla.

Abudu nepripažįsta, priešingai Ricardo, žemės rentos, taip pat pagrindinio skirtumo tarp žemės ir kapitalo, be to, priešingi Malthusui, nepripažįsta ir gyventojų pertekliaus pavojaus. Kultūrai pažangėjant (Carey), dirva tapo iš lengvo geresnė, ir taip pat sumažėjo laukų vaisių gamybos lėšos. Gyventojų skaičiaus padidėjimas lengvinąs darbo susijungimą ir tokiu būdu duodąs galimumo kiekvienai atskirai ‚darbo jėgai daugiau nuveikti. Tada žmogus, kapitalo padedamas, galįs lengviau ir geriau gamtą nugalėti, taip kad kiekvienas vis daugiau galįs turėti malonumų, ir tautos turtas galįs būti didinamas neaprėžtai. Del to visi pasaulio blogumai einą arba iš žmonių nesusipratimo, kurie nemoką gamtos išnaudoti, arba yra dirbtinių kliūčių. Carey tuo būdu apibendrina tam tikrose naujai ir greitai besiplečiančios šalies sąlygose pasitaikiusius stebėjimus. Bastiat kovoja su pesimistais ir socialistais ir yra besąlyginės laisvės šalininkas, tuo tarpu Carey nori įvairiomis priemonėmis, ypatingai apsaugojamaisiais muitais, tik sudaryti sveikas sąlygas, kad visuomenės ūkis laisvai pribręstų.

Nusistatymas prieš javų muitus Anglijoje praėjusio šimtmečio trisdešimtaisiais metais davė progos įkurti vadinamą Laisvos Prekybos Lygą, vadovaujant Cobdenui, kurio vedamas komitetas savo buveinę turėjo Manchestery (Manchesterio partija). Vokietijoj praėjusio šimtmečio keturiasdešimtaisiais ir penkiasdešimtaisiais metais įsikūrė Prekybos Laisvės Partija (ekonominis kongresas, Prince-Smith, Faucher, Michaelis, Wirth), kuri bandė Bastiat teorijas praktiškai įgyvendyti. Jo atstovai matė vienatinį išganymą besąlyginėj verslų ir prekybos laisvėj. Jie atmetė „socialinius klausimus“ ir dirbo, žinoma, vienapusiškai, vaduodamies pasiturinčiųjų luomų reikalais, nors jų veikimas, kovojant prieš laikui neatitinkamus suvaržymus, tenka pripažinti labai vertingu ir buvo gana naudingas. Jų klaida yra ta, kad jie manė, jog pašalindami suvaržymus pasieks tikslo, tuo tarpu verslų

laisvėje pasireiškė naujų blogumų ir tuo pateikė mokslui naujų uždavinių.

Prancūzijoj *Jean Baptiste Say*, ypatingai savo 1803 m. išėjusiam veikale „Traité d'economie politique", Adomo Smitho teorijas dar daugiau praplėtė, išaiškino ir supopuliarizavo.

70. Johann Heinrich von Thünen.

Žymiausias vokiečių klasikinių laikų ekonomistas ir, svarbiausia, pirmasis tikras vokiečių šioje srityje tyrinėtojas yra H. von Thünen, Tellowo, Meklenburgo apylinkėj, dvarininkas (1783—1850). Jo svarbiausias veikalas yra „Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie", pirmoji laida Rostock 1826, antroji — 1842 m.

H. v. Thünen yra mokinys ir šalininkas Adomo Smitho ir Albrechto Thaero, tuo tarpu Ricardo, su kuriuo jis susiduria, kalbėdamas apie žemės rentą, jis kiek vėliau pažino. Ypatingos svarbos turi jo metodas: jis išeina iš tam tikrų vietos sąlygų ir, izoliuodamas atskirų ūkio faktorių veikimą ir tuo darydamas juos aiškiai pastebimais, jis naudoja iš tų sąlygų paimtus skaičius abstraktiškai. Be to, pačius davinius jis bando ko aiškiausiai išreikšti matematikos formulėmis. Tam tikroje, iš visų pusių tyrais atidalintoje, agrarinėj valstybėj, su tomis pačiomis naturalinėmis sąlygomis izoliuotoj valstybėj, kurios viduryje stovi miestas, jis nustato rinkos tolumo veikimą įvairių apylinkių ūkio sistemai, o tuo pačiu ir relatyvų ūkio sistemų naudingumą. Jis prieina išvadą, kad labai intensyvinė įmonė apsimoka tik artimose miesto apylinkėse; juo jos vieta yra labiau atitolinta, juo ekstensyviau turi būti vedamas joje ūkis, kąd gautų kiek galint didesnio pelno. Be to, jis studijuoja žemės rentos išsiplėtimą, žemės ūkio gaminių kainų susidarymą, mokesčių, fabrikų, susisiekimo priemonių ir tt. veikimą.

Kapitalo procentai, jo nuomone, nustatomi sulig vėliausiai įdėtos kapitalo dalies išnaudojimu, o atlyginimas už darbą sulig didesne paskiausiai įmonėje pasamdyto darbininko gamyba. Jau 1826 m. jis skundžiasi savo „Rimto turinio sapne" („Traum ernsten Inhalts") dėl žemės atlyginimo už darbą. Vėliau jis išveda vieną formulą, sulig kuria atitinkamas naturališkas atlyginimas už darbą (t. y., kiek, atlikus darbą, gauni naudotis jo duotu pelnu) galima išskaičiuoti kiekvienoje įmonėje ($\sqrt{AP}$, kur A = būtinai reikalingas darbas, P = kapitalo ir darbo vaisiai), tačiau pritarimo jis tam

nerado. Darbas, o tuo pačiu ir nudirbto darbo dalyvavimas, bendroje gaminių vertybėje perdaug diferencijuojami, kad šią formulę galima būtų visur pritaikinti. Tačiau Thüneno reikšmė glūdi ne tiek jo mokslo vaisiuose, kiek jo metode studijuoti, o tam yra charakteringas jo duotas izoliuotosios valstybės vaizdas.

Trečiasis skyrius.

Socializmas.

71. Socializmas, komunizmas ir anarchizmas.

Socializmas yra visai priešingas Adomo Smitho mokslui apie individualizmą ir atmeta šio pastarojo padėtą privatinės gamybos priemonių nuosavybės pagrindą. Jis turi galvoje tam tikrą visuomenės ūkio santvarką tvirtai organizuotoj valstybėj, kur, aprėžus arba panaikinus laisvąją konkurenciją, vietoj privatinės įmonės būtų įgyvendyta valstybės arba visuomenės organizuota įmonė. Į dabartinį gerybių padalinimą jis žiūri kaip į neteisėtą dalyką, kadangi jis verčiąs dideles gyventojų mases vargą vargti ir duodąs galimumo „žmogui žmogų išnaudoti“.

Senesnioji socializmo srovė mano, kad dabartinė santvarka yra įtaisyta viešpataujančių klasių jų pačių naudai. Jaunesnioji jo kryptis žiūri į ją, kaip į būtinai vykstančio plėtimosi padarinį (materialistinis istorijos supratimas). Del to pirmoji srovė nori sąlygas pakeisti prievartos keliu ir didžiųjų masių pagalba, arba bando padaryti naujos valstybės planą ir stengiasi pritraukti prijaučiančias pajėgas jam įgyvendyti. Atvirkščiai, materialistinis socializmas laukia perversmo savaime įvykstant ir tik nori tiems naujiems laikams prisiruošti.

Panaikinus privatinį gerybių gaminimą, asmens reikalas, kaip varomoji ūkinio darbo jėga, atpuola ir turi būti, jei neskatina badas, verčiama dirbti. Tokiu būdu, einant socializmo dėsniais, turi būti visi verčiami dirbti. Tačiau svarbiausia, kad kiekvienas dirba visuomenei.

Komunizmas siekia, kad gerybėmis naudotųsi visi bendrai, kad visos gerybės būtų bendra nuosavybė, dėl to jis ir yra kraštutinis socialistinės organizacijos reiškinys. Anarchizmas siekia bendrai panaikinti valdžią, iš dalies ją visai pašalinti, iš dalies

ligi minimumui aprėžti visas teisės institucijas, ir mano tvarką palaikyti tik privatinėmis sutartimis. Tuo jis skiriasi nuo socializmo.

Šis griežtas socializmo, komunizmo ir anarchizmo sąvokų skirtumas atsirado tik pamažu. Pav., kai kurie senesnieji socialistai pripažįsta privatinio kapitalo dalyvavimą gamyboje. Taip pat iš pradžių nebuvo griežtai reikalaujama, kad per tam tikrą vieningą suvisuomenintą vadovybę visuomenės naudai būtų prievarta tvarkoma gerybių gamyba. Be to, iš karto nebuvo aiškiai pastebimas skirtumas tarp socializmo ir komunizmo, ir senesnėje socialistinėj literatūroj iš dalies jau kalbama ir apie komunistinę gyvenimo santvarką. Pirmieji priešingumai pasireiškė tarp socialistinių ir anarchistinių pažiūrų apie 19 šimtmečio vidurį. Kaip pamažu plėtėsi visos gamybos suvisuomeninimo mintis, taip tik vėliau buvo pastebėtas šitos socialistinės organizacijos prievartinis charakteris, kuris dar ir šiandien nėra visuotinai įsisąmonėjęs.

Ypatingą vietą užima agrariniai socialistai, kurie reikalauja pašalinti tik *privatinę žemės* nuosavybę. Atvirkščiai agrariniams socialistams, yra dar žemės ūkio reformatoriai, kurie pripažįsta žemės nuosavybę ir tik reikalauja pašalinti privatinį žemės rentos naudojimą.

72. Valstybiniai romanai ir prancūzų socializmas.

Pirmas sistematinis socialistinių, ypatingai komunistinių, idėjų nušvietimas galima rasti vadinamuose valstybiniuose romanuose.

Pirmu pavyzdžiu yra Platono „Valstybė“, kurioje jis kalba, kaip geriausiai galima paruošti viešpataujančių piliečių luomą valstybei vadovauti ir šaliai ginti. Platonas mano, kad to galima pasiekti įvedus visišką komunizmą, pašalinus moterystę, auklėjant visus drauge numatytam tikslui vaikus, kurie fiziškai turi būt visai tobuli. Tačiau čia turimos galvoje tik mažos valstybėlės, o antra, ūkio uždavinius turi atlikti žemesnieji sluoksniai, pirmoj eilėj vergai.

1516 m. pasirodė Thomo Morus, Heinricho VIII kanclerio, rašinys, pavadintas „De nova insula Utopija“, kuriame jis taip pat kalba apie komunistinės valstybės idealą; sulig juo, valstybė turinti būti padalinta į lygaus didumo provincijos miestus. Kiekvieną iš šitų miestų turi valdyti jų pačių renkami vadai;

kiekvienam iš jų turi būti nurodytas darbas; kuris, kaip ir gerybių vartojimas, daugiausia turįs būti bendrai atliekamas. Gerybių gaminimo ir padalinimo tvarkymas turįs būti centralizuotas; moterystę, priešingai Platonui, jis pripažįsta šeimynos pagrindu. Visai panašiai, ir tik pastaruoju klausimu kiek kitoniškai, mano Campanellas savo 1630 m. išėjusiam veikale „Civitas solis". 18 šimtmety tokių utopijų priskaitoma ligi 12, tačiau jos nėra vertos plačiau minėti. Iš 19 šimtmečio prie jų priklauso Bellamy „Looking bacward", Naujorkas 1888 m. *)

Komunistinių bendruomenių organizaciją praktiškai įvesti buvo bandoma dar pirmaisiais krikščionybės šimtmečiais. Panašius bandymus viduramžių gale darė taip pat perkrikštai (anabaptistai). Tačiau jų bandytos įgyvendyti idėjos didesnės įtakos nepadarė.

Moderniškasis socialistinis judėjimas prasideda nuo rašytojo J. J. Rousseau ir jo 1753 m. pasirodžiusio premijinio rašinio „Traité sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes", kuriame privatinę nuosavybę jis laiko esamos nelygybės ir svarbiausių socialinių ir politinių blogybių pagrindu. Toks privatinės nuosavybės užpuolimas padarė labai didelio įspūdžio ir paskatino Rousseau mintis pakritikuoti. Vis delto patsai Rousseau nėra socialistas, ir privatinę nuosavybę jis laiko lygią kitoms bendroms žmogaus teisėms. Panašaus ūpo pagautas yra ir 1776 m. pasirodęs Abbé Mably rašinys „De la législation ou du principe des lois". Prancūzų revoliucijos metu Grachus Babeuf įrodinėjo komunistinės valstybės organizacijos būtinumą ir rado šiek tiek pritarimo.

Didesnės reikšmės įgavo grafas Saint-Simon, ypatingai savo rašiniu „Nouveau Christianisme", Paryžius, 1825 m. Jis bando įrodyti, kad didžiausios svarbos turįs valstybėje produktingasis luomas, kaip žemdirbiai, pirkliai ir fabrikantai, kuriems turėtų priklausyti ir valstybės vadovybė, kurios jiems dabar faktinai netenka. Jis stengiasi išaukštinti vėl krikščionybės principą, kad žmonės mylėtųsi, kaip broliai, ir įrodyti, kad reikia įkurti naują valstybę, kuri kreiptų dėmesio tiek į vidujinius, tiek į išorinius žmonių reikalus, tuo tarpu krikščionybė rūpintųsi tik dvasiniais dalykais. Valstybė ir Bažnyčia turinčios sudaryti vieną valdžią. Du jo mokiniai, Bazard ir Enfantin, bandė jo mokslą

*) Šis romanas yra ir lietuvių kalbos vertime („Pažvelgus atgal). *A. R.*

apibendrinti ir kiek galint išplatinti, ir tai yra žinoma kaip Saint-Simonizmas (Bazard, Exposition de la doctrine de Saint-Simon, Paryžius 1830). Ypatingos įtakos turėjo mokymas, kad „savimeilei, arba individualizmui, reikia priešpastatyti asociaciją". Drauge buvo reikalaujama pašalinti paveldėjimo teisę ir „darbą emancipuoti nuo nuosavybės"; o apie tai Saint-Simon dar visai negalvojo.

Charles Fourier (1772—1837) kiek panašus į Saint-Simoną ir taip pat prikiša krikščionybei, kad ji nekreipianti dėmesio į žmogaus prigimties palinkimus, kuriuos jam patsai Dievas yra davęs ir kurie del to esą teisėti, ir į harmoniją, kuri jam yra būtina, kad sėkmingai gyventų. Del to jis mėgina komunistiniais pagrindais sudaryti valstybinę organizaciją, kurios darbo pagrindą turėtų sudaryti aistrų harmonija, t. y. duoti galimumo kiekvienos 1800 — 2000 asmenų bendruomenės (Phalanges) nariui tai dirbti, kas jam ypatingai patinka. Jo mokinys Considérant pastarojo mokslą susistematizavo ir bandė jo planus praktiškai įgyvendyti, tačiau jam tai nepasisekė.

Nei valstybės romanai, nei čia minėtos teorijos nesugebėjo giliau paliesti gyventojų masių. Jas sujudinti galėjo tik tiesioginiai praktiški tikslai, duodami galimumo tikėtis greitos, bent numatomos, naudos. Tokiu tikslu yra gamybos asociacijos. Jau Bouchez (1796 — 1865) šią mintį išrodinėjo ir bandė įgyvendyti. Didesnės reikšmės turėjo Louis Blanc, praktiškai dirbdamas 1848 m. provizorinės vyriausybės ir komisijos darbams organizuoti nariu ir savo raštais, ypatingai „Organisation du travail", 1839. Jis yra sugalvojęs „Ateliers sociaux", kuriuos taip pat buvo bandoma Paryžiuj įgyvendyti. Jis stovi už valstybinės pagalbos principą. Valstybė turinti pamažu perimti viena po kitai visas gamybos šakas ir, pirkdama senas arba steigdama naujas įmones, suvalstybinti kasyklas, geležinkelius. Iš to gaunamas pelnas turįs būti sunaudotas produktingoms darbininkų draugijoms steigti, tačiau valstybės jos prižiūrimos ir vadovaujamos. Kad pašalintų tarp šių produktingų draugijų konkurenciją ir užkirstų kelią kriziams, tų pačių verslų grupių draugijas reikia jungti į centralines įmonių įstaigas, kurias turėtų prižiūrėti, kaip visų produktingų žemės ūkio ir verslų asociacijų viršūnė, vyriausioji taryba.

73. Socializmo išsiplėtimas, išskyrus Prancūziją, ligi Markso laikų.

Į Fourier'o mokslą daugeliu atžvilgiu panašūs anglo Roberto Oweno veikalai „A new view of society", 1812 ir „Book of the new moral world", 1820. Jis žiūri į užaugusį žmogų tik kaip į aplinkos, kurioje jis yra užaugęs, produktą. Už žmogaus blogybes nėsąs atsakingas kiekvienas atskiras asmuo, bet visa visuomenė. Del to valstybė turinti pasirūpinti auklėjimu ir suteikti galimumo, kad visi būtų kiek galint vienodai išauklėti. O tuomet kiekvienas galįs patsai savimi rūpintis, tačiau kiekvienas turįs būti verčiamas dirbti ir turįs turėti teisės dirbti. Jo padėjimą visuomenėje nulemia tik tai, kiek jis gali dirbti. Tinkamai žadinant visų gyventojų palinkimą dirbti ir gerai darbą suorganizavus, esą galima pakelti gamybą tiek, kad ne tik išnyktų skurdas ir ūkio kriziai, bet nebūtų reikalinga ir privatinė nuosavybė. Jis įkūrė kelias kolonijas ir pradėjo jas tvarkyti sulig savo rekomenduojama organizacija; tačiau po kiek laiko jos išnyko ligi vienai. Bet už tat Robertas Owenas turėjo didelės reikšmės pavyzdingomis savo įmonėse priemonėmis darbo apsaugos išsiplėtimui ir labdarybės įstaigoms.

Vokietijoj 19 šimtmečio pradžioje buvo garsus filosofas Johann Gottlieb Fichte, ypatingai savo rašiniu „Der geschlossene Handelsstaat", Wien, 1801. Jo moksle svarbiausia yra tai, kad jis žiūri į nuosavybę ne kaip į teisę valdyti kurį nors daiktą, bet kaip į teisę imtis to ar kito laisvo darbo, ir mano, kad kiekvienas pilietis galįs visai teisėtai reikalauti galimumo dirbti ir priemonių savo pajėgas išnaudoti. Be to, vėliau visai aiškiai pasisako, kad, žiūrint atliekamo darbo ir padėjimo gyvenime, pateisinami visi žmogaus reikalavimai. Valstybės uždavinys yra kiekvienam padėti įsigyti turto, kurio jis yra reikalingas išlaikyti savarankiškumui ir patenkinti savo darbo jėgoms. Bet už tat Fichte sako: „Kas nedirba, tas neturi jokios teisės reikalauti maisto. Jis neturi teisės naudotis kitų pajėgomis". Fichte prieina toliau išvadą, kad valstybė šitą uždavinį galinti atlikti tik kaip nuo išorinio pasaulio griežtai užsidariusi prekybos valstybė, kurioje, kol kiti žmonės skursta, niekas neturi teisės ištaigauti, pertekliuose gyventi. Fichtės tikslas yra racionalistinė (protingai tvarkoma) socialistinio pobūdžio valstybė.

Aukščiau paminėti socializmo atstovai svarbiausia turėjo reikšmės kaip rašytojai, ir savo idėjomis darbininkų klasės giliau

nepalietė. Tuo tarpu Ferdinandas Lassalle bandė Vokietijoj, kaip ir Louis Blanc Prancūzijoje („Offenes Antwortschreiben an das Zentralkomitet zur Berufung eines allgemeinen deutschen Arbeiterkongresses in Leipzig", Zürich 1863 ir „Herr Bastiat Schulze von Delitzsch", Berlin 1864), kaip agitatorius, sujudinti darbininkų mases, nustatydamas jų tiesioginius uždavinius socialistinėj dvasioj. Jis pripažįsta teisę dirbti ir reikalą darbą organizuoti valstybės pagalba. Lassale reikalavo iš valstybės suteikti darbininkų klasei didelę valstybinę paskolą kurti gamybos asociacijoms, kurios pamažu turėtų visiškai nustumti privatinius verslamoninkus, ir tikėjosi to pasieksiąs per Hohenzollernus Hohenzollernų valstybėje. Jis tiek pasiekė, kad nuo to laiko prasidėjo bendras su socialistinėmis tendencijomis darbininkų judėjimas, kuris ligi paskutinių laikų įgavo visai didelės reikšmės

74. Rodbertus, Karl Marks ir dabartis.

K. Rodbertus (Sociale Briefe an v. Kirchmann, Berlin 1850, 1851) ir K. Marksas (Das Kapital, 3 tom. Hamburg 1867, 85, 94) bando socializmą moksliškai pagrįsti. Panašiai kaip Ricardo, jie abudu mano, kad ekonomiškai visos gerybės esančios tik darbo vaisius ir kaštuojąs tik vienas darbas. Padedamosios priemonės dirbti taip pat gaunamos tik iš darbo. Rodbertus turi galvoje tik tokį naudojimą, kuris reikalingas tikrų išlaidų ir kuris nėra galimas pakartoti; bet, jo nuomone, tai taikintina tik materialiniam darbui; del to tik šios rūšies darbas gamina vertybes ir gali būti nuosavybės pagrindu. Tuo tarpu Marksas pripažįsta, kad dvasinis darbas tam tikram laipsny, nors aprėžtai, taip pat galįs būti produktingas. Jų abiejų nuomone, darbininkas gauna tokį atlyginimą, kurio vos pakanka jo gyvybei palaikyti, nors jisai pagamina daugiau. Šią „daugiovertę" (Mehrwert), Markso nuomone, pasisavina kapitalistas ir verslamonininkas, nors iš tikrųjų ji priklauso darbininkui, kuris tuo būdu negali tinkamai prisidėti prie laiko pažangos. Rodbertus laikosi vadinamojo „mažėjančio atlyginimo dydžio" dėsnio, sulig kuriuo, kylant visuomeninio darbo produktingumui, darbininkui tenka maždaug tie patys kiekiai, vadinas, jis vis mažiau del produktingumo pelni, tuo tarpu žemės savininkai ir kapitalistai vis daugiau del jo pelni. Marksas taip pat mano, jog kol viešpataus ekonominė laisvė, tol dėsningai vyksiąs plėtojimasis būtinai vesiąs prie didesnio skurdo, o tuo pačiu prie didėjančio darbininko būties netikrumo. Įvedus maši-

nas ir jas vis dauginant, Markso nuomone, vis didesnė darbininkų dalis netenka darbo, vis labiau nustoja reikšmės smulkiųjų amatininkų luomas, smulkiąją įmonę vis labiau nugali stambioji (įmonių koncentracija). „Bedarbių rezervo armija", nuolatos ieškodama darbo, vis labiau mažina atlyginimą, tuo tarpu kapitalu naudojasi tik mažuma. Kitas kapitalistinis gamybos padarinys yra pasikartojančios „persigaminimo epidemijos", kurios buržuazinei visuomenei darosi vis labiau pavojingos. Sulig Rodbertu, svarbiausi mažėjančio atlyginimo padariniai esą taip pat pauperizmas ir prekybos kriziai, darbo klasių nuskurdimas ir jų nesugebėjimas nusipirkti jų pačių jėgomis pagamintų gerybių.

Filiosofinis Markso mokslo pagrindas yra ekonominis materializmas. Materialinio gyvenimo sąlygose praktikuojami gamybos būdai, bendrai imant, veikia socialinį, politinį ir dvasinį gyvenimo procesą, ir „kiekviena ekonominė visuomenės struktūra yra realiu pagrindu, kuriuo remiantis tenka aiškinti kiekvieno istorinio laikotarpio teisės ir politikos institucijų santvarką, taip pat tikybinio, filiosofinio ir šiaip jau protavimo būdą". Tačiau ekonominis pagrindas gali nuolatos keistis, o tai įvyksta ne atsitiktinai, bet imanentiniais įstatymais. Jei del imanentinių įstatymų kitėjimo keičiasi ekonominės sąlygos, tad turi keistis taip pat jų idėjiniai refleksai, teisės ir politikos institucijos. Tačiau panašus teisių ir politikos idėjų pritaikinimas labai sunkiai įvykinamas. Teisės eina tik pamažu; tarp teisės ir ūkio atsiranda antagonizmo. Taip pat ir kitos idejos lengvai neprisitaiko, būtent: politinės idėjos. Senųjų sąlygų šalininkai nesiduoda naujųjų minčių nugalimi, iš to prasideda, kaip neišvengiami perėjimai prie naujų visuomenės formų, klasių kovos.

Naujaisiais laikais visa socialistinių rašytojų eilė šiuos išvedžiojimus iškritikavo ir ėmėsi socializmo mokslo pagrindus peržiūrėti — reviduoti (revizionizmas). Šitoj kritikoj nurodomi ne tik filiosofino pagrindimo vienapusiškumai, bet ir teorijos trūkumai, be to, patiekiama davinių ir motyvų, kurie nulemia taip pat ekonominės politikos mokslo pasikeitimus, pav. pažiūrą į įmonių koncentraciją, ir kurie verčia visai kitaip aiškinti krizius, Revizionizmas susilaukė didelio pasipriešinimo ne tik dėl ekonomininio pobūdžio nuomonių skirtumo, bet pirmoj eilėj del politikos ir taktikos pažiūrų.

Marksas savo gabumais, energija ir patvarumu darbe socialistinėje literatūroje yra, be abejonės, žymiausias asmuo, kuris

padarė pastovaus ir labai giliaus įspūdžio ne tik minčių pasauly, bet ir darbininkų klasės judėjime. Tai dabartiniais laikais iš naujo pasireiškia, kai Marksu remiasi bolševizmo vadai. Šios naujos krypties vardas rišasi su socializmo išsiplėtimu Rusijoje. Čia, šalia socialistų revolucionierių partijos, kuri nepripažįsta Markso mokslo, yra dar marksistiškai orijentuojantisi socialdemokratų darbininkų partija. Ši pastaroji įvykusiame 1903 m. Londone kongrese suskilo į dvi kryptis, būtent į bolševikus su Leninu pryšakyje, kurie stovėjo už griežtą centralizaciją, atmetė bendradarbiavimą su profesinėmis sąjungomis, propagavo proletariato revoliuciją, — ir ne tiek radikališkus menševikus.

75. Anarchizmas.

Svarbiausiu anarchizmo įsteigėju yra P. J. Proudhonas savo raštais: „Qu' est-ce que la propriété?", 1840 ir „Systeme des contradictions économiques", 1846. Taip pat ir jis išeina iš to, kad vertybes gamina tik darbas, tuo tarpu, ekonominei laisvei viešpataujant, vertybę nustato santykis tarp pasiūlų ir paklausų, vadinas, retenybė. Svarbiausia visų nelaimių priežastis, sulig juo, glūdinti piniguose ir procentuose, kuriuos, jo nuomone, galima būtų pašalinti, įsteigus bendrą mainymo banką. Anarchistu jis laikomas del to, kad jis nepripažįsta jokių valstybinės teisės formų, kurias turįs pakeisti „aukščiausias teisingumo įstatymas". Vietoj ligšiolinių valstybinių prievartos nuostatų, turinčios būti praktikuojamos laisvosios, atskirų asmenų ir atskirų junginių sudaromos, sutartys. Tik vienatinė prievarta turinti palikti, būtent: visos sutartys turinčios būti pildomos. Nuosavybę jis tik tiek pripažįsta, kiek jos įsigijama darbu arba kiek ji yra pagrįsta sutartimis. Moderniską valstybę jis nori pakeisti mažų politinių grupių gyventojų organizacija su plačia decentralizacija. Prigimtas žmogui palinkimas prie tvarkos ir teisingumo turįs jį traukti prie natūralinės ir harmoningos santvarkos.

Visai kitos nuomonės yra toliausia nuėjęs anarchistas Joh. Kaspar Schmidt'as, kuris rašė pseodonimu Max Stirner (Der Einzige und sein Eigentum, Leipzig 1845). Jo nuomone, aukščiausiu kiekvienam įstatymu yra jo paties gerovė. Kiekvienas turi laikytis tik save būtino egoizmo. Niekas neturi teisės duoti kitiems nurodymų ir jų elgesy varžyti. Del to jis atmeta kiekvieną valdymo rūšį, o tuo pačiu ir valstybę. Žinoma, žmogus priverstas kartu su kitais gyventi, bet tik tam tikroje ego-

istų sąjungos formoje. Nuosavybė neturi būti panaikinta, ji neturi būti taip pat lygiai padalinta, o kiekvienas tiek turįs pasisavinti, kiek jis pajėgia įsigyti. Tai yra kraštutinis individualizmas.

Vėl kitaip nušviečia anarchistines idėjas Michael A. Bakunin'as savo raštuose: „Preposition motivée au comité central de la ligne de la paix et de la liberté", 1868, ir „Alliance internationele de la démocratie socialiste", 1868. Jis nepripažįsta „įstatimdavystės, autoritetų, tokios ar kitokios privilegijuotos, oficialinės ir legalinės įtakos, nors ji būtų įvesta visuotiniu balsavimo keliu", ir mano, kad panaši įtaka gali būti naudinga tik viešpataujančiai išnaudotojų mažumai ir žalinga pavergtai didžiumai. Žymiausias anarchistas yra Kropotkin'as, kuris savo pažiūras išdėstė rašiniuose: „Paroles d'un révolté", 1885 ir „La conquête du pain", 1892 m.

Anarchizmo idėjos padarė įtakos ir darbininkų judėjimui ir pasireiškė sindikalizmo ir gildijų socializme.

Ketvirtasis skyrius.

Istoriškai etinė kryptis.

76. Smitho mokslo priešininkai.

Ad. Smitho mokslo priešininkas pirmoj eilėj yra Simonde de Sismondi (1773—1842), kuris savo veikale „Nouveaux principes d'économie politique", Paris, 1819 m. pabrėžia valstybės uždavinį globoti ekonominėje kovoje silpnesniuosius, kadangi ekonominė laisvė duodanti galimumo verslamoninkams ir kapitalistams išnaudoti dirbančias klases.

Kaip pirmas tautinės krypties atstovas, ypatingai Ad. Smitho mokslą kritikuoja Adomas Müller'is savo paskaitose apie valstybės tvarkymo elementus (1809). Jis yra tiesiog romantikas ir sulig juo valstybė yra pačiai valstybei, o atskirų šalių priešingumus jis laiko tik naudingu dalyku. Viduramžių korporacijas jis laiko vienatine priemone kovoti prieš moderniškąją visuomenės ūkio netvarką. Ad. Müllerio mokslą naujausiais laikais vėl išpropagandavo Spann'as ir kiti Austrijos ekonomistai. Panašiai į Müllerį galvoja ir K. L. v. Haller'is.

Daug didesnės reikšmės turi Fr. Listas. Jis taip pat kritikavo tarptautinę Smitho mokyklos kryptį veikale „Das nationale

System der Oekonomie", Stuttgart 1841; jis tvirtina, kad kiekviena šalis galinti taip pat ir ekonomiškai, kaip savarankiškas ir kitų nepriklausomas organas, plėstis. Tautos turtas susidedąs ne iš mainomųjų vertybių kiekio, bet iš gamybinių pajėgų įvairumo ir pastovaus jų sugebėjimo dirbti. Jos turinčios būti šalyje visapusiškai ištobulintos ir nuolatos naudojamos. Tuo turinti pasirūpinti valstybė, kadangi atskiri žmonės į tai nekreipia pakankamo dėmesio. Tauta esanti tik kaip ir koks narys tarp individumo ir žmonijos. Listo nuomone, pramonės išsiplėtimas yra svarbiausias ūkio kultūros keltuvas, o kuriant pramonės ir prekybos valstybę — jos viršūnė. Kad šitą viršūnę pasiektų, jau trečiame šalies išsiplėtimo laipsnyje, pereinant nuo agrarinės prie agrariškai manufaktūrinės valstybės, esą būtini nors neperdideli apsaugojamieji muitai, kurie galėtų apsaugoti besikuriančius verslus nuo slegiančios jau išsiplėtojusių kitų šalių verslamonių konkurencijos ir duoti joms sustiprėti. Tik šiuo būdu esą galima mūsų sąlygose pilnai išnaudoti visas šalies gamybos priemones. Tačiau apsaugos muitus jis laiko tik tam tikra pereinamąja priemone. Listas gana vykusiai iškritikavo vienpusišką Smitho laisvosios prekybos mokslą ir įkūrė naują prekybos politikos teoriją. Jo posakis — „tiek žemės ūkio, tiek ir visų kitų pirmykščių verslų produktingumas didėja sulig tuo, kaip arti randasi jų gaminiams parduoti rinka" — yra panašus į Thünen'o mokslą. Prisilaikydamas šio posakio, jis reikalavo kiek galint daugiau laisvės šalies viduje, be to, vidaus muitų suvaržymo pašalinimo. Bet ypatingai jis reikalavo išplėsti susisiekimo priemones vidaus prekybai kelti, nes tai labiausiai veikią vidaus gerybių gamybą. Tuo būdu jis yra Vokietijos muitų sąjungos ir visuotinio geležinkelių tinklo išplėtimo pirmasis kovotojas.

77. Realistinė kryptis ir socialinė reforma.

Jau keturiasdešimtais 19 šimtmečio metais Vokietijoj pradėjo reikštis tam tikra kryptis, kuri buvo priešinga tiek A. Smitho teorijoms, tiek socializmui, ir iš pradžių buvo žinoma senosios istorinės mokyklos vardu. Vėliau ji savo metodą kiek pakeitė ir papildė, tačiau pagrindinės mintys toliau plėtėsi ir įsigyveno. Jaunesnioji istorinė mokykla, kurią ypatingai atstovavo G. Schmoller'is, dar labiau domisi istorija, kaip senoji istorinė mokykla, ir, gilindamos į detales, užmiršta savo uždavi-

nius — rinkti davinius ir juos sistematizuoti. Svarbesnieji senesnės istorinės mokyklos atstovai yra Bruno Hildebrand'as, Karlas Knies'as ir Wilhelmas Roscher'is, kuris, kaip ir Schmoller'is, pirmon galvon pabrėžė, kad tik pagilinus istorijos studijas galima turėti reikalingo pagrindo kalbėti apie klasinės mokyklos mokslus, ir tik pažinus ligšiolinį visuomenės ūkio išsiplėtimą galima tinkamai spręsti apie tolimesnį valstybės ir ūkio gyvenimą. Klasikai pradeda nuo to, kad jie normalinę visuomenės ūkio organizacijos formą laiko kažkuo aukštesniu, kaip plotas ir laikas, ir, jų nuomone, ji pasireiškia to laiko ir tos šalies ūkio santvarkoj: privatinė nuosavybė, verslų laisvė, laisvoji prekyba. Istorinė mokykla visai teisingai pastebėjo, kad normalinės ūkio formos visai nėra. Ji labai aiškiai išrodė konkrečių visuomenės ūkių skirtumus ir parodė, kad tokios ar kitokios konkretinės sąlygos ir istorinis plėtojimasis yra tik studijų objektas, kad mokslo uždavinys nėra ieškoti prigimtinių ūkio įstatymų, bet tik išaiškinti priežastinį tam tikrų laikų įvykių sutapimą. Visa tai, ką klasinė mokykla vadina įstatymais, yra tik vienos, tam tikro kultūros laipsnio, tautos ūkio gyvenimo taisyklės. Kiekvienas pasikeitimas reikalingas kitų ūkinių veiksmų.

Labai plačiai buvo laikomasi nuomonės, apie kurią jau Sismondi yra minėjęs, kad visapusiškai spręsti apie ūkio įvykius galima būtų tik tuomet, jei žmogus būtų tikrai kultūringas sutvėrimas ir vadovautųsi ne tik savo materialiniais reikalavimais, bet ir etiniais sumetimais. Valstybė turinti aukštesnius kultūrinius uždavinius, ir iš jos reikalaujama, kad ekonominiam gyvenime ji ne tik turėtų negatyviškai rūpintis pašalinti visas kliūtis, bet ir pozityviškai įsikišti, jei tai atrodo reikalingu visos kultūros išsiplėtimo labui. Vadinas, ši kryptis didelio dėmesio kreipia į ekonominę politiką.

Panašus kišimasis ypatingai reikalingas apsaugoti ekonominiškai silpnesniuosius. Ekonominei laisvei viešpataujant esą negalima tikėtis visuotinės tarp privatinių ir visuomenės interesų harmonijos; visur eina kova del būvio, kurioje pavergiamas silpnesnysis, kuris jokiu būdu nėra visuomet už kitus blogesnis. Tačiau atskiro asmens gerovė turinti visuomenės gerovei nusilenkti. Iš šitos sąvokos iškilo visa priemonių ir reikalavimų eilė, kuri sujungta viename posakyje „Socialinė politika"; ši pastaroji individualistinės ūkio santvarkos pagrindus palieka ir toliau ir tik suvaržo laisvą konkurenciją. Ji bando taip problemą išspręsti,

kad kiekviena laisvė ir savarankiškumas būtų apsaugoti, ir kad žmogus turėtų atsakingumo jausmo už savo elgesį, iš kitos pusės, kad būtų kiek galint keliamas, net atskirų asmenų sąskaiton, visas kultūros išplėtimas. Tačiau valstybės kišimasis turįs būti suvaržytas tik tais atsitikimais, kai atskiras asmuo ar visuomenės grupės, taip pat atskiros ūkinės bendruomenės, pačios negali pakankamai apsirūpinti ir kai panašaus rūpesčio reikalauja visuomenės gerovė.

78. Reakcija prieš istorinę mokyklą.

Naujausiais laikais istoriškai etinė kryptis susilaukė iš įvairių pusių gana apsčių priekaištų.

Pirmiausia jai pasipriešino Wienos vad. tikslioji mokykla („exakte Schule) (C. Menger, v. Bohm-Bawerk, v. Wieser), kuri, panašiai kaip ir klasikiškoji politinė ekonomija, daugiau deduktyviai galvoja. Istorinė mokykla pirmon vieton stato faktų tyrinėjimą, o teorija jai neturi reikšmės. Atvirkščiai, Wienos mokykla bando, naujais pagrindais ir atsiremdama klasikinės politinės ekonomijos, teoriją proteguoti. Šiuo atžvilgiu ji istorinę mokyklą labai papildė. Toliau Wienos mokykla bando nustatyti bendro pobūdžio turinčius tiksliuosius dėsnius („exakte Sätze"). Šio tikslo ji siekia izoliuodama. Ji tyrinėja elementarinius žmonių ūkio veiksnius, jų reikalus, gamtos pateiktas gerybes ir siekimą gerybėmis reikalavimus patenkinti. Toliau ji bando surasti įstatymus, kuriais iš šitų elementų iškyla komplikuoti ūkio reiškiniai. Pagrindinės Wienos mokyklos mintys, priešingai politinei ekonomijai, veda prie „grynosios" ekonomijos. Grynoji ekonomija žiūri į reiškinius taip, kaip rodos juos nulemtų vien tik ūkis, ir nekreipia dėmesio nei į politinę įtaką, nei į įvairias jėgų sąlygas. Kaip klasikiškojoji politinė ekonomija pirmon vieton statė teoriją, stengėsi nustatyti ūkio dėsnius, taip ūkiškai politinį nusistatymą iškelia klasikiškasis liberalizmas.

Visa naujųjų teoretikų eilė visuomenės ūkio mokslo branduoliu bando padaryti piniginį gavinį ir rentabilingumą ir tuo jie yra panašūs merkantilizmo pažiūroms. Tokią privatiniam ūkiui palankiai nusiteikusią sistemą, kuri pirmoj eilėj domisi „naudos ir išlaidų palyginimu", pateikia Liefmann'as.

Liberalinis socializmas, kuris grynąją ekonomiją griežtai skiria nuo politinės ekonomijos, pasireiškia Oppenheimer'io

sistemoj. Jis nesutinka su pažiūra, kad ekonominiai skirtumai pamažu atsirado tik išimtinai iš ekonomiškai laisvų ir lygiateisių piliečių santykiavimo, ir bando įrodyti, kad „ne ekonominiai laisvų ir lygiateisių piliečių santykiavimai, o politiniai laimėtojų ir pavergtųjų santykiai pagimdė socialines ir ekonomines klases, taip pat kad žymiausias pajėgos veiksnys esąs žemės aprėžimas (Bodensperre), stambioji žemės nuosavybė, žemės monopolis, ir kad paskui šį pirminį monopolį einą antraeiliai, iš kurių svarbiausia esanti kapitalo nuosavybė.

Pagaliau naujesnėse teorijose taip pat sutinkame ir romantikos idėjų pasikartojimą. Svarbiausias šios krypties atstovas yra Spann'as. Pasak jo, romantika esanti tam tikra pasaulėžiūra, kuri žmogų laikantį universumo dalimi ir bendruomenės nariu. Del to jis yra priešingas kiekvienam individualistiniam galvojimui ir prieš jį stato universalizmą. Jis neigia priežastingumo stebėjimus esant mokslinių metodu, ūkyje temato „jerarchinį priemonių paskyrimą išlyginamojo ir taupomojo svarstymo tikslams“ ir pripažįsta vien tik sociališkai mokslinį tikslingumų stebėjimą.

* * *

Šito vadovėlio išvedžiojimai labiausiai paremti istorinės mokyklos pažiūromis ir, kiek tai liečia empiriškai realistinį galvojimo būdą, aiškinimo uždaviniu čia laikoma ūkio gyvenimo veiksnių santvarka bei jų nušvietimas. Tačiau šie išvedžiojimai tuo skiriasi nuo istorinės mokyklos, kad jie kitaip vertina istorijos reikšmę. Istorijoj reikia ieškoti paaiškinimų, kaip visos sąlygos atsirado ir susidėjo, tačiau vis delto istorija palieka antroj vietoj, kadangi politinės ekonomijos uždavinys pirmon galvon yra ištirti dabartinių laikų sąlygas ir sekti jų plėtimosi galimumus. Šitam vadovėly ir jo tęsiny (specialinis visuomenės ūkio mokslas) duotasis nušvietimas ypatingai remiasi statistika. Skaičiais žymimas jos masinis sekimas rodo masinius reiškinius, kurie sudaro visuomenės ūkio mokslo objektą. Nustatymo dažnumas atpalaiduoja nuo atskirų tyrinėtojų subjektingumo, kurių kiekvienas, nors plačiausių pažiūrų žmogus, visuomet mato tik vieną visumos dalį, taip kad nuo klaidingo apibendrinimo jis nėra niekumet laisvas. Statistika turi taip pat galimumo, aiškiai sugrupavus savo skaičių davinius, gauti aiškų vaizdą, kuriame atsispindėtų visas visuomenės ūkis. Be to, ji duoda galimumo įsi-

gilinti į patį pirmykštį priežastingumą atskirų reiškinių, kurių sutapimą mes ne visuomet galime betarpiškai nustatyti, kadangi faktinoji ekonominio gyvenimo būtis yra žmonių veiksniai ir jų padariniai. Susekę reiškinių vienas kitu sekimo taisyklingumą, gauname galutines išvadas, jų būtiną santykį, o tuo pačiu ir jų pažinimą. Pagaliau statistika padeda nustatyti ir esmines ūkio bei socialines sąlygas. Ji duoda galimumo, patiekdama stebėjimus grupėmis, pasireikšti bendriesiems ir pastoviesiems pažymiams, o antraeiliams išnykti, ir tuo būdu gaunama padarinių net ten, kur negalima nieko spręsti iš atskirų reiškinių.

TURINYS.

Pusl.

Paaiškinimas del vertimo 3

Įvadas.

1. Politinės ekonomijos esmė ir jos uždaviniai 5
2. Politinės ekonomijos santykiai su kitais jai giminingais mokslais 7
3. Ūkio laipsniai ir sistemos 8
4. Pagrindinės sąvokos 11

PIRMOJI DALIS.

Visuomenės ūkio pagrindai.

Pirmasis skyrius.

Socialinė santvarka.

5. Visuomenės ūkio organizacija 13
6. Turtų valdymas ir nuosavybė 16
7. Ūkiškas santykiavimas 18
8. Konkurencija 20
9. Darbo padalinimas 22
10. Verslai ir klasės 23

Antrasis skyrius.

Gamta ir ūkis.

11. Prigimtiniai ūkio pagrindai 26
12. Gyventojai ir jų pasiskirstymas 28
13. Gyventojų daugėjimas 30
14. Emigracija ir imigracija 33

ANTROJI DALIS.

Ekonominio gyvenimo reiškiniai ir sąlygos.

Pirmasis skyrius.

EKONOMINIŲ VEIKINIŲ RŪŠYS.

Pirmasis straipsnis.

Gamyba.

15. Gamyba 36
16. Vartojimas 38

17. Žemė 39
18. Darbas 41
19. Kapitalas 43
20. Trijų gamybos veiksnių sujungimas įmonėse ir verslamonėse 46

Antrasis straipsnis.

SANTYKIAVIMAS.

I. Pagrindai.

1. Vertybė, arba vertė.

21. Vertės esmė, jos rūšys ir pagrindimas 48
22. Vertės teorijos 50

2. Kaina.

23. Kainos esmė ir josios mastas 53
24. Kainos susidarymas 54
25. Žemės ūkio kainos 57
26. Žymesniųjų prekių didmenų prekybos kainos 60
27. Brangumo skaičiai 67

3. Pinigai.

28. Pinigų esmė ir jų atsiradimas 70
29. Pinigų vertė 71
30. Pinigų vertės svyravimai 74
31. Brangiųjų metalų vertė 76
32. Valstybiškas ir techniškas pinigų tvarkymas 80
33. Popieriniai pinigai. 84
34. Vokietijos valiutos sunykimas ir jos reforma 87

4. Kreditai.

35. Kreditas ir jo rūšys 92
36. Visuomeniškai ūkiškoji kredito reikšmė 94

II. Pinigų ir kredito organizacija.

I. Bankai.

37. Bankai ir jų plėtojimasis 95
38. Žiro perlaidų, depozitų ir kontokorento operacijos 98
39. Čekiai 101
40. Lombardo operacijos 102
41. Vekseliai 103
42. Diskonto operacijos 105
43. Tarptautinio mokėjimo balansas ir keičiamasis kursas . . . 107

44. Notų bankai 110
45. Notų bankų politika 111
46. Emisijos ir pramonės bankai ir bankų koncentracija 115

2. Taupomosios kasos.

47. Taupomosios kasos, jų rūšys ir išsiplėtimas 118

3. Biržos.

48. Birža 120
49. Svarbiausios biržos operacijos 123

Antrasis skyrius.

ŪKIO FORMOS.

Pirmasis straipsnis.

Įmonės formos.

50. Stambioji ir smulkioji įmonė 125
51. Įmonių koncentracija 127

Antrasis straipsnis.

Verslamonės formos.

52. Pelno bendrovės 129
53. Kooperatyvai 132
54. Ekonominė akcinių bendrovių reikšmė 134
55. Viešosios ir maišytosios verslamonės 138
56. Karteliai ir koncernai (sindikatai) 140

TREČIOJI DALIS.

Tautos ūkio gavinys.

Pirmasis skyrius.

Gavinio padalinimas.

57. Pajamos ir jų padalinimas 143
58. Žemės renta 145
59. Kapitalo renta ir procentai 148
60. Darbo atlyginimo rūšys 149
61. Atlyginimo dydis ir tvarkymas 152
62. Verslamoninko pelnas 154

Antrasis skyrius.

Kriziai.

63. Kriziai, jų rūšys ir reikšmė 156

KETVIRTOJI DALIS.

Politinės ekonomijos istorija.

Pirmasis skyrius.

Merkantilizmas.

64. Pagrindinės merkantilizmo sistemos 159
65. Merkantilizmo mokslo atstovai 160

Antrasis skyrius.

Liberalizmas.

66. Fiziokratinė sistema 162
67. Adam Smith 163
68. Malthus ir Ricardo 164
69. Optimistai 166
70. Johann Heinrich v Thünen 168

Trečiasis skyrius.

Socializmas.

71. Socializmas, komunizmas ir anarchizmas 169
72. Valstybiniai romanai ir prancūzų socializmas 170
73. Socializmo išsiplėtimas, išskyrus Prancūziją, ligi Markso laikų 173
74. Rodbertas, Karl Marks ir dabartis 174
75. Anarchizmas 176

Ketvirtasis skyrius.

Istoriškai etinė kryptis.

76. Smitho mokslo priešininkai 177
77. Realistinė kryptis ir socialinė reforma 178
78. Reakcija prieš istorinę mokyklą 180